

**UNIVERZITET SINGIDUNUM
BEOGRAD
DEPARTMAN POSLEDIPLOMSKIH STUDIJA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

**FINANSIJSKA PODRŠKA DRŽAVE PROIZVODNJI
ORGANSKE HRANE – VELIKA RAZVOJNA ŠANS SRBIJE**

**MENTOR
Prof. dr Budimir Stakić**

**KANDIDAT
Vesela Ćurković**

BEOGRAD, 2013.

Mentor: prof. dr Budimir Stakić
Redovni profesor Univerziteta Singidunum u Beogradu

Članovi komisije:

Prof. dr Milovan Stanišić
Redovni profesor Univerziteta Singidunum u Beogradu

Prof. dr Zoran Jović
Vanredni profesor Univerziteta Singidunum u Beogradu

Ukratko o radu: Srbija, kao relativno mala zemlja, koja nema veliki broj komparativnih prednosti, u procesu globalizacije jedino može da se, pored kadrovskih, osloni na svoje prirodne resurse. Povoljna klima, velike oblasti pod oranicama i šumama, zdrava životna sredina pogoduju razvoju organske proizvodnje, koja može da bude odgovor na procese evropske integracije i neophodnosti trgovine van nacionalnih granica. Za sektor organske proizvodnje u Srbiji može se reći da je još u povoju. Odsutnost organizovanosti proizvođača, zadrugarstva, klastera organske proizvodnje, izdašnije finansijske podrške države, nedovoljna svest proizvođača (i potrošača) o značaju i mogućnostima organske hrane, su samo neki od problema na koje nailazimo. Organska proizvodnja predstavlja veliku razvojnu šansu Srbije i upravo iz tog razloga je ova tema obrađena u doktorskoj disertaciji.

Ključne reči: poljoprivreda, organska proizvodnja, finansiranje, ruralni razvoj, lokalni i regionalni razvoj, klasteri, spoljna trgovina, prirodni resursi, razvojna šansa Srbije.

SADRŽAJ

UVOD	14
-------------------	----

DEO 1: MESTO POLJOPRIVREDE U EKONOMIJI REPUBLIKE SRBIJE

1.1. Indikatori stanja i razvoja poljoprivrede Srbije.....	20
1.2. Problemi koji karakterišu poljoprivrednu proizvodnju u Republici Srbiji.....	21
1.3. Konkurentnost poljoprivrede Srbije.....	23
1.4. Strana direktna ulaganja u poljoprivredu Srbije.....	25
1.5. Spoljna trgovina.....	26
1.5.1. Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrednih dobara.....	27
1.5.2. Struktura izvoza poljoprivrednih proizvoda.....	30
1.6. Srbija i Svetska trgovinska organizacija.....	32
1.6.1. STO i međunarodni promet agroindustrijskih proizvoda.....	34
1.7. Bilateralni i multilateralni trgovinski sporazumi.....	37
1.7.1. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i poljoprivreda Srbije.....	40
1.7.1.1. Ostali aspekti Sporazuma.....	41
1.8. Pravci razvoja poljoprivrede Srbije i očekivani rezultati.....	42

DEO 2: PRIRODNI POTENCIJALI SRBIJE ZA ORGANSKU PROIZVODNJU

2.1. Pojam organske proizvodnje.....	46
2.2. Proces prelaska sa konvencionalne na organsku proizvodnju.....	47
2.3. Ekonomija organske proizvodnje.....	49
2.4. Značaj organske proizvodnje.....	50
2.4.1. Značaj organske poljoprivrede u funkciji očuvanja ekosistema.....	51
2.4.2. Organska poljoprivreda u funkciji očuvanja biodiverziteta.....	52
2.5. Genetski modifikovana hrana.....	52
2.5.1. GMO u svetu.....	54
2.6. Pregled prirodnih resursa u Srbiji.....	54

2.7. Razvoj organske proizvodnje u svetu.....	66
2.8. Organska poljoprivreda u Srbiji.....	59
2.8.1. Potencijalna tržišta za organske proizvode iz Srbije.....	62
2.8.2. Problemi organske poljoprivrede u Srbiji.....	62
2.8.3. Mere za prevazilaženje problema u razvoju organske poljoprivrede.....	63
2.8.3.4. Neposredne mere za podsticaj i razvoj organske poljoprivrede u Srbiji.....	64
2.9. Potencijali Srbije u organskoj proizvodnji.....	64

DEO 3: REGULATORNI OKVIRI ZA PROIZVODNJU ORGANSKE HRANE

3.1. Uporedno pravo i praksa.....	68
3.1.1. Evropska unija.....	68
3.1.1.1. Usklađivanje zakonodavstva sa EU.....	70
3.1.1.2. Proces usklađivanja domaćih propisa sa evropskim propisima.....	72
3.1.2. Praksa Hrvatske.....	74
3.1.3. Praksa Bosne i Hercegovine.....	75
3.1.3.1. Federacija BiH.....	75
3.1.3.2. Republika Srpska.....	77
3.2. Razvoj legislative organske poljoprivrede u Srbiji.....	78
3.3. Domaća regulativa organske proizvodnje.....	79
3.3.1. Neophodnost pravnog regulisanja.....	85
3.4. Propisi o poljoprivredi i ruralnom razvoju.....	86
3.4.1. Podsticaji u poljoprivredi i ruralnom razvoju.....	89
3.5. Kontrola i sertifikacija u organskoj proizvodnji.....	93
3.5.1. Proces sertifikacije.....	94
3.5.1.1. Sertifikacione šeme za poljoprivredne i prehrambene proizvode.....	95
3.5.1.2. Uslovi neophodni za sertifikaciju.....	95
3.5.1.3. Sertifikacioni proces.....	96

3.5.2. Obeležavanje organskih proizvoda.....	96
3.6. Standardi u poljoprivrednoj proizvodnji.....	97
3.6.1. Global GAP.....	97
3.6.1.1. Način sprovođenja sertifikacije GAP standard.....	97
3.6.2. Halal standard.....	98
3.6.2.1. Prednosti uvođenja halala.....	99
3.6.3. Košer.....	99
3.6.4. HACCP standard.....	100
3.6.4.1. Sertifikacija i resertifikacija.....	101
3.6.4.2. Podsticajna sredstva.....	101
3.6.5. Podrška međunarodnih institucija pri dobijanju sertifikata.....	102

DEO 4: FINANSIRANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

4.1. Finansiranje poljoprivrede u EU.....	105
4.1.1. Sprovođenje zajedničke poljoprivredne politike.....	111
4.1.2. Finansiranje zajedničke poljoprivredne politike.....	112
4.1.2.1. Budžet ZPP.....	112
4.1.2.1.1. EU budžet za 2010. i 2011. godinu.....	116
4.2. Instrument za pretpristupnu pomoć – IPA.....	118
4.2.1. Srbija i IPA/IPARD.....	119
4.3. Agrarna politika Srbije i ZPP.....	121
4.4. Finansiranje poljoprivrede u Srbiji.....	122
4.5. Značaj poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji i mere državne podrške.....	124
4.5.1. Agrarni budžet Republike Srbije.....	125
4.5.2. Mere agrarne politike.....	128
4.5.3. Zadruga kao model finansiranja poljoprivrede.....	130
4.5.4. Subvencije i finansijski podsticaji poljoprivredne proizvodnje i izvoza u Srbiji.....	131

4.5.5. Finansiranje poljoprivrede – tržište kredita.....	132
4.5.5.1. Regresi kamata na kredite za poljoprivredu.....	134
4.6. Ulaganje države u ruralni razvoj.....	135
4.6.1. Ulaganje EU u ruralni razvoj Srbije.....	136

DEO 5: DOPRINOS LOKALNOM I REGIONALNOM RAZVOJU – FORMIRNJE KLASTERA

5.1. Demografski faktori lokalnog ekonomskog razvoja u Republici Srbiji.....	144
5.1.2. Opšte stanje u ruralnim sredinama.....	144
5.1.3. Demografska kretanja kao faktor lokalnog ekonomskog razvoja.....	146
5.1.4. Ograničavajući faktori lokalnog ekonomskog razvoja u Republici Srbiji.....	149
5.2. Klasteri kao rešenje za lokalni ekonomski razvoj ruralnih oblasti.....	153
5.2.1. Koristi od klastera i kooperacije.....	155
5.2.2. Značaj klastera za ruralni razvoj.....	157
5.2.3. Razvoj klastera u Srbiji.....	159

DEO 6: RAZVIJENOST SEKTORA ORGANSKE PROIZVODNJE U ZEMLJAMA U REGIONU

6.1. Organska poljoprivredna proizvodnja u zemljama u regionu.....	163
6.2. Mađarska.....	163
6.3. Rumunija.....	165
6.4. Hrvatska.....	167

DEO 7: PROIZVOĐAČI ORGANSKE HRANE U SRBIJI.....

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....

PRILOZI.....

LITERATURA.....

TABELE I GRAFIKONI

Naziv tabele	Predstavljeno	Strana
Tabela 1.	Poljoprivredno zemljište po kategorijama korišćenja	21
Tabela 2.	Poljoprivredna proizvodnja u Srbiji	21
Tabela 3.	SWOT Analiza poljoprivrede Srbije	24
Tabela 4.	Strana direktna ulaganja u Srbiju u periodu 2004-2011	26
Tabela 5.	Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije u periodu 2005-2012	28
Tabela 6.	Hronologija pregovora GATT/STO ugovora za carine i promet	35
Tabela 7.	Izvoz poljoprivredno-prehrambenih dobara	37
Tabela 8.	Izvoz i uvoz po zemljama: Rusija, Belorusija, Kazahstan	40
Tabela 9.	Trgovinski sporazumi	41
Tabela 10.	Ekonomski učinak organske proizvodnje	51
Tabela 11.	Prednosti i mane genetski modifikovane hrane	56
Tabela 12.	Organska proizvodnja u Srbiji po vrstama	63
Tabela 13.	SWOT analiza organske poljoprivrede u Srbiji	64
Tabela 14.	Dodela bespovratnih sredstava – SIEPA	108
Tabela 15.	Budžet ZPP u periodu 2007-2013	120
Tabela 16.	Komponente instrumenta pretpristupne pomoći	126
Tabela 17.	Godišnja namena sredstava IPA za Srbiju u period 2007-2012	127
Tabela 18.	Ukupne subvencije iz budžeta u periodu od 2005-2011	135
Tabela 19.	Agrarni budžet u periodu 2004-2012	135
Tabela 20.	Alokacija sredstava iz EU budžeta za ruralni razvoj	146
Tabela 21.	Alokacija i korišćenje SAPARD i IPARD sredstava kod novih zemalja članica	149
Tabela 22.	SWOT Analiza organske proizvodnje u Mađarskoj	175
Tabela 23.	Prinosi poljoprivrednih kultura (osnovnih) i otkupne cene u Srbiji i Hrvatskoj	178
Tabela 24.	Izvoz poljoprivrednih kultura iz Srbije i Hrvatske	179

Tabela 25.	Organska proizvodnja u Hrvatskoj 2007-2009	181
Tabela 26.	Površine pod organskom proizvodnjom u Hrvatskoj	182
Tabela 27.	Broj proizvođača organskih proizvoda u Hrvatskoj	183

Naziv grafikona	Predstavljeno	Strana
Grafikon 1.	Broj stanovnika koje hrani jedan farmer	23
Grafikon 2.	Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije u periodu 2005-2011	28
Grafikon 3.	Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije i EU u periodu 2006-2011	29
Grafikon 4.	Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije i CEFTE u periodu 2006-2011	30
Grafikon 5.	Liberalizacija carinske tarife u razmeni sa EU	39
Grafikon 6.	Komparativne prednosti srpskog agrara	45
Grafikon 7.	Značaj organske proizvodnje	53
Grafikon 8.	Struktura poljoprivredne proizvodnje u 2011. godini	58
Grafikon 9.	Rast površina namenjenih organskoj proizvodnji u Evropi u periodu 1985-2008	61
Grafikon 10.	Površine namenjene organskoj proizvodnji u mediteranskim zemljama	63
Grafikon 11.	Stubovi ZPP	115
Grafikon 12.	Izvori finansiranja budžeta EU - % od ukupnog budžeta	119
Grafikon 13.	Procentualno učešće I i II Stuba u budžetu ZPP u periodu 2007-2013	121
Grafikon 14.	Sedam ključnih osobina LEADER pristupa	123
Grafikon 15.	Raspodela EU budžetskih sredstava	124
Grafikon 16.	Agrarni budžet EU i Srbije po stanovniku i hektaru korišćenog poljoprivrednog zemljišta	131
Grafikon 17.	Agrarni budžet EU i Srbije po poljoprivrednom gazdinstvu	132
		11

Grafikon 18.	Učešće agrarnog budžeta u nacionalnom budžetu u periodu 2001-2011	133
Grafikon 19.	Struktura agrarnog budžeta u periodu 2003-2011	134
Grafikon 20.	Mere agrarne politike	136
Grafikon 21.	Sredstva za direktnu finansijsku podršku farmerima u Srbiji i zemljama iz okruženja	138
Grafikon 22.	Procenat ruralnog stanovništva po oblastima u Srbiji	144
Grafikon 23.	Povezivanje organskih proizvođača po principu klastera	165
Grafikon 24.	Izvoz agrarnih proizvoda u 2011. godini	173
Grafikon 25.	Odnos obradivih površina i izvoza Mađarske i Srbije	174
Grafikon 26.	Odnos obradivih površina i izvoza Hrvatske i Srbije	180
Grafikon 27.	Najveće prepreke sa kojima se suočavaju proizvođači organske hrane u Srbiji	185
Grafikon 28.	Broj ispitanih proizvođača koji izvoze organske proizvode	186

UVOD

Predmet, polazišta i ciljevi istraživanja

Proizvodnja organskih proizvoda predstavlja veliku šansu za srpsku poljoprivredu imajući u vidu velike prirodne potencijale i činjenicu da preko 80% zemljišta u Srbiji spada u nekontaminirana zemljišta, kao bitan preduslov za uspešan razvoj organske proizvodnje. Srbija takođe raspolaze i površinama koje se ne eksploatišu, površinama koje je bez većih dodatnih ulaganja moguće iskoristiti za organsku proizvodnju. Ne treba zaboraviti i površine koje se nalaze u okviru zaštićenih prirodnih dobara u kojima je u drugom i trećem stepenu zaštite dozvoljena poljoprivredna proizvodnja, a koja predstavljaju idealna mesta za razvoj organske proizvodnje.

Organska proizvodnja, kao proces održivog razvoja sredine u skladu sa raspoloživim resursima, tradicijom, potencijalom staništa, predstavlja zaokruženu i celokupnu farmsku (biljnu i stočarsku) proizvodnju, čime je obuhvaćeno očuvanje i obnova prirodnih resursa, kao i povratak tradicionalnim vrednostima i znanjima. U poređenju sa konvencionalnom proizvodnjom, poštovanje standarda i zakonske regulative pri kontroli svake faze proizvodnog ciklusa, organska proizvodnja, u mnogome doprinosi proizvodnji biološki vrednijih proizvoda, i zaštiti životne sredine. Razvojem novih tehnologija u poljoprivredi ne samo da se povećava produktivnost i efikasnost, već i ušteda energetske i prirodnih resursa, uz usavršavanje postojećih i proizvodnji novih proizvoda, kao i metoda upravljanja i organizacije proizvodnje. Tehnološki razvoj se odnosi na postizanje ekonomskih performansi: efikasnost, tj. postizanje istog obima proizvodnje sa manjim troškovima. Za obavljanje organske poljoprivrede potrebno je obezbediti kompletnu društvenu saglasnost. Povećana ulaganja se isplate tek prodorom proizvoda na tržište i privlačenjem potrošača koji su svesni potencijalnog zdravstvenog rizika koji nastaje usled hrane dobijene u izrazito komercijalnim sistemima.

Srbija raspolaze sa 5,11 miliona hektara poljoprivrednog i 4,1 miliona hektara obradivog zemljišta. Problemi sa kojima se suočava poljoprivreda u Srbiji se prvenstveno ogledaju u: maloj veličini poseda privatnih gazdinstava, neorganizovanosti poljoprivrednih proizvođača, niskim državnim subvencijama, nemogućnosti da se ostvari plasman i sl. Čak i pored toga, Srbija ima uslove i izvanrednu šansu u proizvodnji organske hrane. Usklađena zakonska regulativa za proizvodnju organske hrane sa regulativom u EU, je osnov da se takva hrana i izvozi, ali kao sama nije dovoljna. Podrška države u obezbeđivanju plasmata na strana tržišta, malim proizvođačima organske hrane, je neophodna. Ako uzmemo u obzir da je organska hrana za 30-50% skuplja od konvencionalne, a da je životni standard u Srbiji veoma nizak, nameće se zaključak da je jedini plasman koji može da pruži sigurnost proizvođaču organske hrane, plasman van nacionalnih granica.

U dobu tranzicije i prelaska iz centralizovane poljoprivredne proizvodnje ka onoj u kojoj preovlađuje konkurentnost, udruživanje proizvođača u cilju povećanja njihove konkurentnosti na stranom tržištu je veoma značajan segment unapređenja organske proizvodnje u Srbiji. Ovakvo udruženje proizvođača organskih proizvoda moglo bi da postavi jasne ciljeve promocije organske hrane na domaćem tržištu i ka izvozu, preko internacionalnih sajмова.

U sistemu ekološke poljoprivredne proizvodnje ostvaruju se veći ekonomski efekti, doprinosi se zaštiti životne sredine i u okviru toga i biodiverziteta što je pravo nacionalno blago zemlje. U takvim uslovima agrarna proizvodnja se zasniva na kriterijumima održivog razvoja koji integriše ekonomske i ekološke interese sadašnjih i budućih generacija sa ciljem da se proizvede kvalitetna i bezbedna hrana za sopstvene potrebe i izvoz, ostvari profit i zaštiti životna sredina.

Cilj istraživanja je dokazivanje prednosti koje bi povećanje organske proizvodnje donelo Srbiji:

1. Optimalno korišćenje poljoprivrednih resursa
2. Višu stopu ekonomskog rasta
3. Povećanje izvoza
4. Povećanje lokalne poljoprivredne proizvodnje
5. Pобољшanje standarda stanovništva u ruralnim regionima
6. Razvoj sela
7. Očuvanje i uvećanje seoske populacije

Osnovne hipoteze od kojih će se polaziti u istraživanju

1. Povećanje izvoza je nužnost za stabilizaciju naše privrede
2. Povećanje izvoza u našim uslovima je najlakše ostvariti u poljoprivredi
3. Organska proizvodnja je segment poljoprivrede koja može da bude ključni generator privrednog rasta nacionalne ekonomije
4. Organska proizvodnja može povećati standard stanovništva u ruralnim predelima, usled visoke cene organske hrane u svetu
5. Uloga države je od ključnog značaja, u smislu subvencija i finansiranja ovog vida proizvodnje
6. Povezivanje malih proizvođača organske hrane na lokalnom nivou, po principu klastera može da doprinese regionalnom razvoju

Metodološki značaj hipoteze zasniva se na objašnjenju da izvesne činjenice ukazuju na potrebu za istraživanjem drugih činjenica, radi uspostavljanja veze između poznatih i nepoznatih stavova.

Metode koje će se koristiti u istraživanju

Da bi se rešila postavljena pitanja i ostvario određeni cilj korišće se osnovni metodološki principi koji se mogu primeniti u pisanju rada:

- Statističke metode
- Indukcija i dedukcija
- Analiza i sinteza
- Deskriptivni metod
- SWOT analiza
- Regionalno-informaciona metoda
- Tehnika komparativne analize za poređenja u okviru jedne zemlje, i između zemalja

Primenom ovih metoda, moguće je validno ostvarenje naučnog i društvenog cilja istraživanja. U prikupljanju podataka primeniće se ispitivanje i metoda analize sadržaja dokumenata.

Analiza će biti ostvarena na dva nivoa:

1. Na nivou izvornih podataka na osnovu izvornih dokumenata i prakse,
2. Na nivou sekundarne analize rezultata ranijih istraživanja i literature,

Očekivani doprinos

Od ove analize očekuje se da se na osnovu dobijenih zaključaka, ispune ciljevi izneti na početku rada, kao i da se na osnovu dobijenih rezultata istraživanja dokažu polazne hipoteze. Istraživanje takođe ima za cilj podizanje društvene i političke svesti o značaju organske poljoprivrede, sa aspekta ekonomskih prednosti ovog vida poljoprivrede.

Značaj i isplativost organske proizvodnje u Srbiji nije dovoljno obrađena sa ekonomskog aspekta. Izdate analize i stručne publikacije ukazuju na značaj organske hrane sa tehnološkog, poljoprivrednog i ekološkog aspekta. Činjenica je da se u organskoj proizvodnji može postići veći ekonomski uspeh nego u konvencionalnoj, kao i da su tržišta za organske proizvode stabilna i u porastu, uprkos finansijskoj krizi. U cilju većeg ekonomskog profita i održivosti, neophodan je multifunkcionalni pristup organskoj proizvodnji. To podrazumeva proizvodnju hrane, kao i usluge edukacije, agro, eko, etno i ruralnog turizma.

Poljoprivredni i prehrambeni sektor u Srbiji je izvozno orijentisan i u 2011. godini je ukupna trgovinska razmena u toj oblasti iznosila oko četiri milijarde dolara. Ukupan izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u svet je iznosio 2,8 milijardi dolara u istom periodu. Srpska preduzeća iz poljoprivredno-prehrambenog sektora imaju velike mogućnosti za povećanje izvoza domaćih proizvoda na tržišta Nemačke, Italije i Francuske, pošto su te zemlje najveći uvoznici agrarnih proizvoda iz zemalja u razvoju u koje spada i Srbija.

Trenutno je najveći deo organskih proizvoda iz Srbije, skoro 90%, usmereno ka izvozu, i to na tržišta zemalja EU, SAD i Japana. Potražnja za organskom hranom u svetu je ogromna. Proizvodnja ove hrane na svetskom nivou ima rast od 25% godišnje, što je najveća stopa rasta bilo koje privredne grane i predstavlja jedini sektor koji proda sve što proizvede. Razvijene zemlje stimulišu organsku proizvodnju jer to donosi znatnu korist ekonomiji tih zemalja. Srbija mora tu šansu da iskoristi, jer ima mnogo predispozicija za organsku proizvodnju, pre svega kvalitetno zemljište i pogodnu klimu.

Kratak opis sadržaja doktorske disertacije

Polazeći od postavljenih hipoteza i ciljeva istraživanja proistekla je i odgovarajuća struktura rada:

U prvom delu disertacije pod naslovom „**Mesto poljoprivrede u ekonomiji Republike Srbije**“ biće analizirano sadašnje stanje poljoprivrede u Srbiji, kao i dinamika razvoja poljoprivrede kroz istorijsku dimenziju. Srbija ima veliki potencijal u sektoru poljoprivredne proizvodnje zahvaljujući povoljnim klimatskim uslovima, dobrim prirodnim karakteristikama zemljišta i raspoloživim vodnim resursima, međutim, taj potencijal nije u potpunosti iskorišćen. Poljoprivreda u Srbiji se ne smatra običnom ekonomskom granom, kako zbog specifičnosti ove proizvodnje, tradicije, koja se uz nju vezuje tako i velikih očekivanja. U svim opštinskim ili regionalnim strategijama prepoznata je kao jedan od osnovnih strateških pravaca razvoja, a većina stanovništva kako ruralnog tako i urbanog u njoj vide najveću razvojnu šansu Srbije. Poljoprivreda jeste ekonomska grana koja može da

proizvede više bogatstva nego što to čini sada i na taj način doprinese razvoju zemlje i može da olakša process tranzicije, ali ne može da nastavi da zapošljava broj ljudi koji je trenutno uposlen, a da bude konkurentna u okruženju kojem Srbija teži kroz integracijske procese. Sukob uloge poljoprivrede u ekonomskom razvoju i njene socijalne komponente je ono što je karakterisalo protekli period. U ovom delu istraživanja takođe će biti obrađeno učešće poljoprivrede u izvozu Srbije, kao i u celokupnom bruto društvenom proizvodu Srbije. Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi predstavljaju veoma značajan segment u spoljnotrgovinskoj razmeni Srbije. Njihova zastupljenost je naročito izražena u izvozu i u proteklih 8 godina kreće se oko 20%.

U drugom delu rada koji nosi naziv **„Prirodni potencijali Srbije za organsku proizvodnju“** biće dat prikaz prirodnih resursa koje poseduje Srbija. Od ukupne teritorije Republike Srbije oko 60%, odnosno oko 5,6 miliona hektara čini poljoprivredno zemljište. Najveći akcenat će biti stavljen na mogući razvoj visokoplaninskih područja, kao specifičnog prirodnog resursa, koji ima veliki neiskorišćen i raznovrstan potencijal. U ovom delu rada će takođe biti izložen skup mera koje bi trebalo primeniti radi bolje iskorišćenosti postojećih prirodnih resursa.

U trećem delu rada **„Regulatorni okviri za proizvodnju organske hrane“** obrađiće se postojeća zakonska regulativa koja reguliše pitanje organske proizvodnje u Srbiji, kao i potrebe za uvođenjem novih propisa i zakona. Zakonska regulativa predstavlja osnov za održivi razvoj organske proizvodnje i istovremeno obezbeđuje uspešno funkcionisanje unutar tržišta. Imajući u vidu težnju Srbije za integracijom u Evropsku uniju, u ovom delu rada biće obrađena i zakonska regulativa poljoprivredne proizvodnje u EU. U svrhu prisvajanja pozitivnih praksi, u ovom delu rada biće izložena zakonska regulativa zemalja u region. Takođe će biti dat pregled principa na kojima počiva organska proizvodnja i standarda koji su potrebni za vršenje ove delatnosti. Primena standarda u organskoj proizvodnji garantuje poštenu konkurenciju i ima za cilj zaštitu interesa potrošača.

U četvrtom delu istraživanja koji nosi naziv **„Finansiranje poljoprivredne proizvodnje“**, koji je i ujedno i ključni deo rada, biće analizirana postojeća finansijska podrška države sektoru poljoprivrede, kao i neophodnost za većom podrškom u ovom sektoru. Zbog razlika u tehničko-tehnološkom stepenu razvoja zapadnih zemalja, siromašnije zemlje ne mogu biti konkurentne u mnogim oblastima, međutim organska poljoprivreda je velika mogućnost koju bi trebalo iskoristiti. Uloga države je od ključnog značaja za razvoj poljoprivrede (pogotovo organske proizvodnje). Državna podrška i odgovarajuće podneblje čini pojedine zemlje liderima u određenoj vrsti organske proizvodnje. U ovom delu rada takođe će se obraditi ekonomski aspekt isplativosti ulaganja u organsku proizvodnju, kao ključni pokazatelj značaja i neophodnosti ulaganja u isti.

U petom delu rada koji nosi naziv **„Doprinos lokalnom i regionalnom razvoju – formiranje klastera“** ukazaće se na potrebu za formiranjem klastera za organsku proizvodnju. U cilju efikasnijeg i bržeg uključivanja domaćih poljoprivrednih proizvođača u svetske tržišne tokove, tokove agrarne politike, informatičke i agrarne tehnologije, klasteri doprinose konkurentnosti povećanjem produktivnosti udruženja i preduzeća kroz unapređenje proizvodnje, distribucije i plasiranje proizvoda, upravljanjem i usmeravanjem inovacija kroz osvajanje novih tehnologija. Na ovaj način poljoprivrednim proizvođačima se omogućava veća informisanost, smanjuju se troškovi nabavke, proizvodnje, marketinga i plasiranja proizvoda kroz saradnju sa ostalim članovima.

Šesti deo istraživanja **„Analiza organske proizvodnje u zemljama u regionu“** biće posvećen analizi stanja u organskoj proizvodnji u zemljama u našem okruženju. Cilj ovog

poglavlja je da se prepoznaju i iskoriste pozitivni trendovi u organskoj proizvodnji kod zemalja koje imaju slično podneblje.

U *Sedmom delu* rada, **”Proizvođači organske hrane u Srbiji”**, će biti sumirani nalazi istraživanja, obavljenog intervjuisanjem proizvođačima organske hrane, koji će dovesti do određenih saznanja gde su potrebe za poboljšanjem ovog sektora.

Na kraju rada će biti data Zaključna razmatranja, kao i spisak korišćene literature i ostalih izvora.

DEO 1

MESTO POLJOPRIVREDE U EKONOMIJI REPUBLIKE SRBIJE

1. 1. INDIKATORI STANJA I RAZVOJA POLJOPRIVREDE SRBIJE

Poljoprivreda je sektor privrede od posebnog značaja za ekonomski razvoj Republike Srbije. Njen položaj je specifičan, jer osim ekonomskog ima i poseban socijalni i ekološki značaj, pri čemu je istovremeno i nosilac ruralnog razvoja. Poljoprivreda u Srbiji doprinosi nacionalnom bogatstvu sa značajnim učešćem u stvaranju BDP. Učešće primarne poljoprivrede u realizaciji BDP Republike Srbije u periodu 2001–2010. godine bilo je u rasponu 24,6–9,7%. Ovako visoko učešće ima još veći značaj kada se uzme u obzir da je vrednost primarnih poljoprivrednih proizvoda značajno niža od vrednosti u prerađivačkoj prehrambenoj industriji, i ukazuje na suštinski značaj ove grane za ukupnu nacionalnu privredu. Prosečna godišnja stopa rasta neto poljoprivredne proizvodnje u Srbiji, u proteklih deset godina iznosila je 1,3%, a bruto vrednosti 1,9%. U strukturi vrednosti proizvodnje, u istom periodu dominirala je biljna proizvodnja, dok u razvijenim privredama dominira stočarska proizvodnja.¹

Poljoprivreda Srbije je u poslednja dva veka prošla kroz dva karakteristična perioda - od agrarne prenaseljenosti do deagrarizacije, koja je počela posle Drugog svetskog rata i koja još uvek traje. Početkom ovog veka poljoprivreda je ušla u fazu tranzicije, što je podrazumevalo privatizaciju i, istovremeno, odsustvo adekvatnih mera razvojne poljoprivredne politike.² Značaj i uloga poljoprivrede posebno su došli do izražaja u vreme sankcija 90-ih godina prošlog veka, kada se poljoprivreda pokazala kao najvitalniji privredni sektor. Današnje stanje poljoprivrede Republike Srbije, njeni potencijali i ograničenja, i dalje pokazuju isti trend – da se u poljoprivredu manje ulaže nego što je njoj neophodno i da se, shodno tome, od nje dobija manje nego što je to moguće. Prirodni potencijali se nedovoljno koriste, a i dalje je prisutna ubrzana deagrarizacija, visok nivo senilizacije aktivnog poljoprivrednog stanovništva i nizak nivo specijalizacije u proizvodnji gazdinstava, kao i izrazito nizak nivo motivisanosti zaposlenih, zbog niskih prosečnih zarada. Opremljenost savremenim mašinama nije na zadovoljavajućem nivou, a dostupnost organskih đubriva je na izuzetno niskom nivou, što rezultira smanjenim prinosima. U Srbiji preovlađuje učešće individualnih poljoprivrednih gazdinstava, nepostojanje poljoprivrednih zadruga, mala količina proizvedenih dobara i nizak stepen intenzivnosti proizvodnje. Takođe je izražena je usitnjenost poseda, među kojima su najbrojnija gazdinstva do tri hektara.

Tabela 1. Poljoprivredno zemljište po kategorijama korišćenja (u hiljadama hektara)³

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Poljoprivredno zemljište	5.112	5.105	5.092	5.093	5.097	5.092	5096
Obradive površine	4.242	4.228	4.218	4.223	4.224	4.216	4211
Oranice i bašte	3.330	3.318	3.299	3.302	3.301	3.295	3294
Voćnjaci	239	238	240	242	240	240	240
Vinogradi	64	62	59	58	57	57	56
Livade	609	610	620	621	625	624	621
Pašnjaci	832	838	835	833	834	836	845
Bare, trstici, ribnjaci	38	39	39	38	39	40	40

¹ www.pks.rs preuzeto 03.08.2012. godine

² Radovan Pejanović, Razvojni problemi poljoprivrede Srbije, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009. str. 5

³ Izvor www.stat.gov.rs i obrada autora, preuzeto 05.11.2012. godine

Tabela 2. Poljoprivredna proizvodnja u Srbiji (u hiljadama tona)⁴

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Pšenica	2.864	2.095	2.068	1.630	2076
Kukuruz	3.905	6.158	6.396	7.207	6480
Ječam	276	344	303	244	279
Ovas	84	96	74	68	71
Raž	15	14	13	10	12
Šećerna repa	3.206	2.299	2.798	3.325	2822
Suncokret	295	454	378	378	432
Soja	304	351	349	541	441
Krompir	740	844	898	887	892
Vino (1.000 hl)	1.670	1.542	2.210	2.363	1353
Mleko (mil.l)	1.571	1.534	1.515	1.462	1434
Puter	3	3	2	2	-
Sir	18	21	22	23	-
Govedje i juneće meso	91	99	100	96	81
Svinjsko meso	260	266	252	269	271
Ovčije meso	22	23	25	23	24
Živinsko meso	73	76	80	84	103
Meso-ukupno	446	464	457	472	479

Proizvodnja hrane (što predstavlja i prehrambenu sigurnost zemlje), proizvodnja sirovina, razmena sa svetom, socijalni, demografski i drugi aspekti determinišu, između ostalog, višestruki značaj koji ima poljoprivreda u društveno-ekonomskom razvoju Republike Srbije.⁵

1.2. PROBLEMI KOJI KARAKTERIŠU POLJOPRIVREDNU PROIZVODNJU U REPUBLICI SRBIJI

Poljoprivreda Srbije, u čitavom periodu od “raspada” bivše SFRJ, posluje u nestabilnim i izrazito nepovoljnim uslovima, sa nepromenjenom proizvodnom strukturom, pre svega, kapitalno intenzivne proizvodnje (kao što je stočarstvo), jer su često izostajale efikasne mere poljoprivredne politike.⁶ Stočni fond u Srbiji manji je za 50% u odnosu na osamdesete godine. U strukturi ostvarene vrednosti poljoprivredne proizvodnje, samo 31% vrednosti potiče iz stočarske proizvodnje, dok je broj uslovnih grla stoke smanjen na 0,30 po ha oraničnih površina, što ukazuje na izuzetnu ekstenzivnost domaće poljoprivrede. Optimalno za uslove Srbije je učešće stočarstva u poljoprivredi od najmanje 60%, sa brojem uslovnih grla 1 po ha oraničnih površina.⁷

Nasledeni i još nerešeni problemi iz prethodnog perioda doprinose da poljoprivredna proizvodnja, već duži niz godina, ostvaruje sporiji rast u odnosu na svoje objektivne proizvodne mogućnosti i značaj u ekonomskoj strukturi zemlje.

⁴ Izvor www.stat.gov.rs i obrada autora, preuzeto 05.11.2012. godine

⁵ www.mojafarma.rs preuzeto 01.12.2012. godine

⁶ www.agropress.org.rs preuzeto 04.11.2012. godine

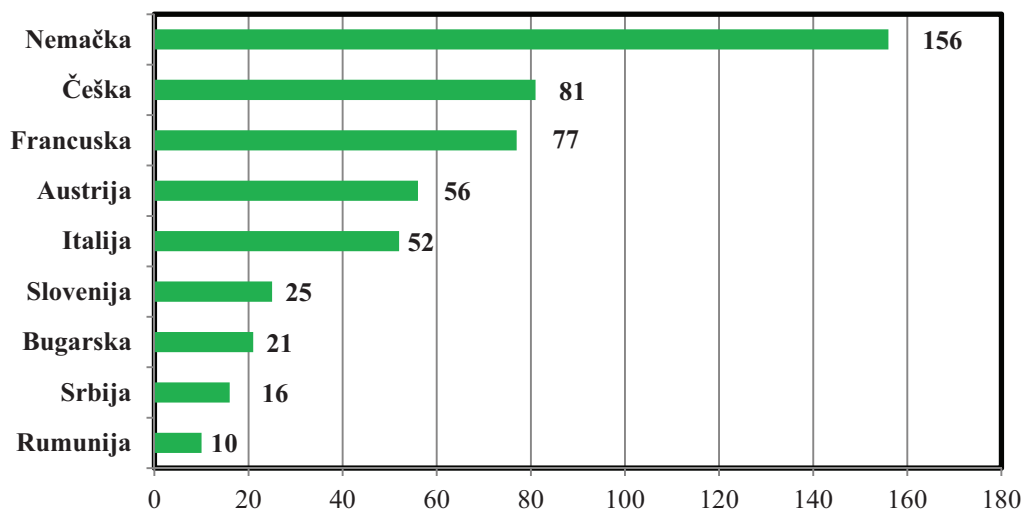
⁷ Radovan Pejanović, O agrarnim krizama, Letopis naučnih radova, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2011. str 12

Poljoprivrednu proizvodnju odlikuju sledeći nepovoljne karakteristike:

1. **Visoka cena industrijskih i agrarnih sirovina** (cene inputa imaju rast do 30% na godišnjem nivou, što značajno poskupljuje troškove setve i doprinosi niskoj produktivnosti i nepovoljnom);
2. **Ograničene mogućnosti porodičnih gazdinstava**, zemljoradničkih zadruga i ostalih robnih poljoprivrednih proizvođača (preko 50% prometa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je u sivoj zoni. Izbegavanje plaćanja poreskih obaveza nanosi štetu i proizvođačima i državi. Istovremeno, u velikim trgovinskim lancima sistem plaćanja od 180 dana značajno umanjuje obrtna sredstva poljoprivredi i doprinosi prelivanju finansijskih sredstava iz poljoprivrede u druge sektore privrede);
3. **Neadekvatan sistem državnog finansiranja i politike kreditiranja** poljoprivredne proizvodnje (od 1994. godine dominantan izvor ulaganja u poljoprivredu potiče iz agrarnog budžeta. Poslednjih godina visina sredstava u agrarnom budžetu beleži tendenciju relativnog i apsolutnog smanjenja);
4. **Nedostatak potrebnih repromaterijala**, pre svega mineralnih đubriva i sredstava za zaštitu bilja (ovim su posebno “pogođeni” proizvođači organske hrane, koji bez upotrebe organskih đubriva, ne mogu da očekuju ni da im prinos pokrije troškove proizvodnje);
5. **Smanjenje potrošnje osnovnih poljoprivrednih proizvoda u zemlji** kao rezultat niske kupovne moći stanovništva u visokom stepenu doprinosi stagniranju poljoprivredne proizvodnje;

Osim velike diversifikovanost poljoprivrednih gazdinstava i njihova velika isparcelisanost (prosečne veličine ispod 3 ha), poljoprivredu u Srbiji karakterišu i nedovoljna opremljenost poljoprivrednom mehanizacijom, koja je tehnološki prevaziđena i zastarela (prosečne starosti preko 20 godina), mala upotreba mineralnih đubriva i izuzetno niska produktivnost u svim oblastima proizvodnje (prosečni prinosi u biljnoj proizvodnji su 1,5-2,5 puta niži, dok je produktivnost u stočarskoj proizvodnji manja za 3-5 puta u odnosu na pojedine zemlje u EU). Posledice ovakvog odnosa su niži prinosi, a time i smanjena proizvodnja osnovnih ratarskih useva. Ovim se objašnjava niža produktivnost u agroprivredi. Nisku produktivnost rada najbolje pokazuje podatak da jedan naš farmer hrani 16, a nemački 156 građana (Grafikon 1.).

Grafikon 1: Broj stanovnika koje hrani jedan farmer

Poljoprivredni proizvodi neretko predstavljaju sirovine u prerađivačkoj i prehrambenoj industriji. Značajan činilac konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda predstavlja i stepen korišćenja proizvodnog kapaciteta. U Srbiji je stepen iskorišćenosti postojećih kapaciteta na veoma niskom nivou. Izuzetak predstavlja duvanska industrija (iskorišćenost kapaciteta je oko 80%), industrija piva, industrija ulja (gde su kapaciteti iskorišćeni sa preko 50%). Sve ostale grane prerađivačke industrije rade sa manjim kapacitetom, čak je u industriji stočne hrane iskorišćenost postojećih kapaciteta manja od 20%. Nedovoljna iskorišćenost kapaciteta povećava troškove proizvodnje po jedinici proizvoda, a proizvod postaje nekonkurentan na stranom tržištu.

1.3. KONKURENTNOST POLJOPRIVREDE SRBIJE

Prioritetni zadatak srpske poljoprivrede je da poveća opšti nivo konkurentnosti, pronade nova tržišta, prilagodi se pravilima i standardima EU i STO, osvoji nova znanja i tehnologije, koje će izmeniti strukturu poljoprivrede i spremno dočekati konkurenciju na domaćem i međunarodnom tržištu. Dosadašnji proizvodni i ekonomski efekti srpske poljoprivrede, koji uglavnom proističu iz raspoloživih resursa (povoljnih prirodnih i klimatskih uslova) nisu dovoljni za opstanak poljoprivrede Srbije i održivi ruralni razvoj. Neophodno je intenzivirati i adekvatnim budžetskim sredstvima podržati razvojnu agrarnu i ruralnu politiku.⁸

Poljoprivreda kao privredna grana ima ne samo direktan već i indirektan uticaj (kroz razvoj drugih privrednih grana) na stepen privrednog razvoja. Primenom odgovarajućih mera, može se poboljšati stanje agroindustrijskog sektora, kako bi se povećala konkurentnost u globalnim razmerama. Neke od mera mogu se podeliti u sledeće grupe:

⁸ www.pks.rs preuzeto 10.09.2012. godine

- U strukturi poljoprivrede treba **povećati učešće krupnih robnih proizvođača**, jer trenutno u strukturi poljoprivrede Srbije prvenstveno dominiraju sitni robni proizvođači. Krupni robni proizvođači povećali bi produktivnost proizvodnje.
- **Uređenje tržišta agrarnih proizvoda** jedna je od mera koja treba da se sprovede u cilju smanjenja monopola na strani tražnje, kao i u cilju uspostavljanja stabilnosti cena i povećanja konkurentnosti, sa ciljem plasmana proizvoda van državnih granica.
- **Povećanje agrarnog budžeta** uz veće učešće subvencija.

Kao jedan od najbitnijih prioriteta razvoja poljoprivrede ističe se povećanje konkurentnosti proizvodnje. Mere unapređenja konkurentnosti se odnose na povećanje produktivnosti, kvalitet proizvodnje i sl. U analizi podizanja konkurentnosti neophodno je: unaprediti kvalitet proizvoda, usmeravati proizvođače na proizvodnju kvalitetnijih sorti, sprovođenje marketinških aktivnosti u cilju stvaranja robnih marki i brendova kako bi se steklo poverenje inostranih potrošača, povećanje produktivnosti u cilju smanjivanja troškova proizvodnje kako bi se ostvarila cenovna konkurencija. Konkurentske prednosti treba ostvariti koristeći pozitivne razlike prirodnih potencijala (klime, zemljišta, vodenih resursa i sl.).⁹

Tabela 3: SWOT Analiza poljoprivrede Srbije

Snage	Mogućnosti
• Prirodni potencijali • Nezagađeni resursi poljoprivrede • Prerađivački kapaciteti • Postojanje obrazovanih i savetodavnih institucija	• Ukupnjavanje poljoprivrednih poseda • Unapređenje proizvodnje • Razvoj multifunkcionalne proizvodnje • Razvoj zadrugarstva • Veći obim organske proizvodnja • Bolje korišćenje zemljišta • Edukacija ruralnog stanovništva
Slabosti	Pretnje
• Sitni posedi • Staračka domaćinstva • Loše korišćenje vodenih potencijala	• Ograničenje izvoza • Nedovoljan uticaj institucija na razvoj • Nedovoljna podrška države razvoju poljoprivrede

Na osnovu date SWOT analize o konkurentnosti, mogu se definisati sledeće mere daljeg razvoja konkurentnosti poljoprivrede:

- **Izgradnja sistema za navodnjavanje** – raspoloživost vodenih resursa izuzetno je velika, ali je njihova iskorišćenost relativno mala. Razlog niske iskorišćenosti je u nedostatku finansijskih sredstava, koja treba obezbediti po što povoljnijim uslovima.

⁹ Radovan Tomić, Dragica Tomić, Proizvodni potencijali Agroprivrede Srbije – faktor unapređenja konkurentnosti, Naučni rad, Škola biznisa 3/2011, str. 3

Navodnjavanje omogućava više i stabilnije prinose i održivost poljoprivrede u klimatskim promenama.

- **Edukacija ruralnog stanovništva** – ruralni razvoj jedan je od bitnijih činilaca ekonomskog razvoja, tako da treba da bude orijentisan na edukaciju ruralnog stanovništva u ekonomskom, kulturnom i ekološkom smislu.
- **Investiranje u ruralna područja** – oslobađanje od obaveze plaćanja doprinosa za zapošljavanje u ruralnim područjima, povoljnija kreditna i poreska politika za ruralna područja i druge mere koje bi privukle investitore.
- **Razvoj malog agrobiznisa i preduzetništva** – kada je u pitanju agrobiznis, veliki problem predstavljaju tehnološki problemi, savetodavne institucije, finansijski fondovi i sl.
- **Brža implementacija standarda u proizvodnji hrane** (kao što su GAP, ISO, Halal i dr.), kako bi se zaštitilo zdravlje potrošača i omogućio izvoz.

Ovo su samo neke od mogućih mera koje mogu doprineti boljem razvoju poljoprivrede. Specifičnost ove privredne grane, kao i brojni drugi interni i spoljni činioci ukazuju na to da se najbitnija mera daljeg razvoja poljoprivredne proizvodnje odnosi na finansiranje agrara.

1.4. STRANA DIREKTNIA ULAGANJA U POLJOPRIVREDU SRBIJE

Priliv neposrednih stranih ulaganja u Republici Srbiji karakteriše izuzetna neravnomernost u različitim regionima zemlje. Razvijenija i naprednija područja, poput Beograda i Vojvodine privlače mnogo više kapitala u odnosu na siromašnija i nerazvijena područja, kao što je veći broj opština u centralnoj Srbiji. Investitori su najčešće zainteresovani za ova područja zbog geografskog položaja, profila radne snage, ažurnosti i posvećenosti lokalne administracije i uspešnih primera stranih ulaganja. Radi privlačenja većeg broja stranih investicija, neophodno je stvoriti predvidivo i stabilno okruženje, kao i konkurentne tržišne uslove, koji će investitorima omogućiti da posluju u uslovima, sličnim u zemljama iz kojih dolaze. Potrebno je otkloniti infrastrukturne nedostatke, rešiti probleme vezane za vlasničke odnose, ubrzati reforme i obezbedi njihovo kvalitetnije sprovođenje.

Još neki od problema koji postoje u srpskoj poljoprivredi, su: **nedostatak kapitala** (nerazvijena tržišta ruralnih kredita, visoke kamatne stope i niska stopa akumulacije), **visoka zaštita domaće proizvodnje, usporena privatizacija sa niskim stepenom stranih investicija, nebalansirani razvoj ruralnih i urbanih oblasti, slabo razvijena infrastruktura i institucije**. Novac je redak resurs i ograničavajući faktor za nove investicije u poljoprivredi. Zbog toga je veći broj stranih investicija osnovna potreba. Čak i pored brojnih problema u srpskoj privredi (od kojih su neki neprihvatljivi za strane investiture), oblast poljoprivrede i prerađivačke industrije (proizvodnja hrane) može, uz adekvatnu agrarnu politiku, postati jedna od najinteresantnijih za strana ulaganja. Strana direktna ulaganja u poljoprivredu Srbije su na veoma niskom nivou. Njihov udeo za prvih sedam meseci 2012. godine, u ukupnim ulaganjima iznosio je 0,5%.

Tabela 4: Strana direktna ulaganja u Srbiji u periodu 2004-2011. (u hiljadama dolara)¹⁰

	Ukupna ulaganja nerezidenta u Srbiji	POLJOPRIVREDA		Proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića	
		Ulaganja	% učešća u ukupnim ulaganjima	Ulaganja	% učešća u ukupnim ulaganjima
2004	987.239	9.449	1,0	97.759	9,9
2005	1.616.438	11.478	0,7	65.132	4,0
2006	5.425.147	11.345	0,2	78.370	1,4
2007	3.921.220	20.970	0,5	133.688	3,4
2008	3.602.980	57.908	1,6	147.944	4,1
2009	1.810.480	29.288	1,6	335.974	18,6
2010	1.519.490	14.556	1,0	71.167	4,7
2011	3.125.274	13.675	0,4	85.687	2,7

1.5. SPOLJNA TRGOVINA

Uključivanje u međunarodni promet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda cilj je svake zemlje sveta. Težnja za samodovoljnošću i prodajom tržišnih viškova zajednička je i za nerazvijene i za razvijene zemlje. Potražnja i zahtevi potrošača utiču, da se asortiman i kvalitet proizvoda u domicilnoj zemlji uveća sa maksimalnom konkurentnošću, što uglavnom utiče na smanjenje cena istih. Poslednjih godina, kako raste svest potrošača o značaju zdrave ishrane, koja od proizvođača zahteva minimalnu upotrebu hemijskih sredstava, tradicionalna poljoprivredna proizvodnja postaje sve intenzivnija.

Međunarodni promet agroindustrijskih proizvoda predstavlja sastavni deo ukupne svetske trgovine. Odvija se u uslovima veoma složenih odnosa i prisutnih razlika u stepenu razvijenosti pojedinih zemalja, regija i ekonomskih grupacija. Generalno posmatrano, međunarodni promet u poslednje dve dekade, potencira slobodnu trgovinu i od 1995. godine povećava se broj članica zemalja u Svetskoj trgovinskoj organizaciji (STO).

Međunarodni promet agroindustrijskih proizvoda u službi je uspostavljanja balansa između proizvodnje, potražnje za poljoprivrednim proizvodima (uvoz) i prodaje tržišnih viškova (izvoz) svake pojedinačne zemlje sveta. Pored regulisanja odnosa ponude i tražnje, mnogobrojni su ciljevi međunarodnog prometa agroindustrijskih proizvoda. Među njima je i smanjenje gladi i borba protiv neuhranjenosti stanovništva. Ipak, promet se ne odvija slobodno. Međunarodna trgovina danas, u zavisnosti je od mnogobrojnih faktora i sputavana je delovanjem raznih vidova barijera, koje se stalno usvajaju i sprovode ih visoko razvijene zemlje sveta. Rezultat toga je otežan protok robe između regiona i grupa zemalja, koji utiče na međunarodne tokove agroindustrijskih proizvoda. Na ovaj način, diskriminišu se tokovi prometa usmereni prema ekonomski manje razvijenim zemaljama i ka onim zemljama koje nisu članice određene ekonomske grupacije, a podržavaju trgovinu razvijenih zemalja. Pored argarnog protekcionizma, na međunarodnim tržištima deluju i brojne multinacionalne kompanije i asocijacije kojima je jedini cilj ostvarivanje dobiti.¹¹

¹⁰ www.nbs.rs i obrada autora, preuzeto 29.11.2012. godine

¹¹ Danilo Tomić, Branislav Vlahović, Vuk Radojević, Tendencije izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije i Crne Gore, Ekonomika poljoprivrede, 2004. vol 51, str. 206.

1.5.1. SPOLJNOTRGOVINSKA RAZMENA POLJOPRIVREDNIH DOBARA

Poljoprivredu Srbije nije karakterisao koncept izvozno orijentisanog sektora privrede ni u bivšoj SFRJ. Preko 50% svoje proizvodnje plasirano je na tržišta bivših republika. Spoljnotrgovinsku razmenu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije u periodu pre ulaska u tranzicioni proces karakteriše prosečno ostvarena vrednost izvoza u visini od oko 400 miliona dolara, sa dostignutim udelom u izvozu privrede do 25%, prosečno ostvarena vrednost uvoza od 460 miliona dolara, sa udelom od oko 10% u ukupnom robnom uvozu privrede. Realizovane rezultate spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u pomenutom periodu, karakteriše i deficit od 60 miliona USD, sa stopom pokrivenosti uvoza izvozom od 87%.

Prelaz poljoprivrede na tržišne uslove poslovanja praćen je značajnim razvojem spoljne trgovine. Dok je u 90-im godinama i prvoj polovini 21. veka zabeležen stalni spoljnotrgovinski deficit (izuzev malog suficita u 2000. godini), u periodu od 2008. do 2012. godine zabeležen je znatan suficit. U tranzicionom periodu, stalnim rastom izvoza i pored veoma stabilnog uvoza, bilans razmene se sistematski popravljao. Izvoz robe poljoprivredno-prehrambenog porekla u 2008. godini, pokazuje da je ostvaren izvoz u vrednosti od 1.957 miliona dolara, što predstavlja rast od 16%, u odnosu na rezultate iz 2007. godine, sa učešćem u ukupnom robnom izvozu od 17,8%.¹² Poljoprivreda sa prehrambenom industrijom, realizovala oko 30% BDP u izvozu. Istovremeno, vrednost uvoza u 2008. godini, u visini od 1.468 miliona dolara je za 31,5% iznad ostvarenog u 2007. godini, sa učešćem u ukupnom robnom uvozu od 6,4%. Suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, u 2008. godini, iznosio je 489 miliona dolara, sa stopom pokrivenosti uvoza izvozom od 133,3%. Spoljnotrgovinski deficit Srbije u 2011. godini iznosio je 5,8 milijardi evra i bio je za 11,1% veći nego u 2010. godini.¹³

Tabela 5: Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije u periodu 2005 – 2012.

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 I-VII
IZVOZ	943	1.265	1.686	1.957	1.945	2.241	2.700	1.570
UVOZ	790	905	1.116	1.468	1.308	1.036	1.400	781
SUFICIT	153	360	570	489	637	1.205	1.300	789

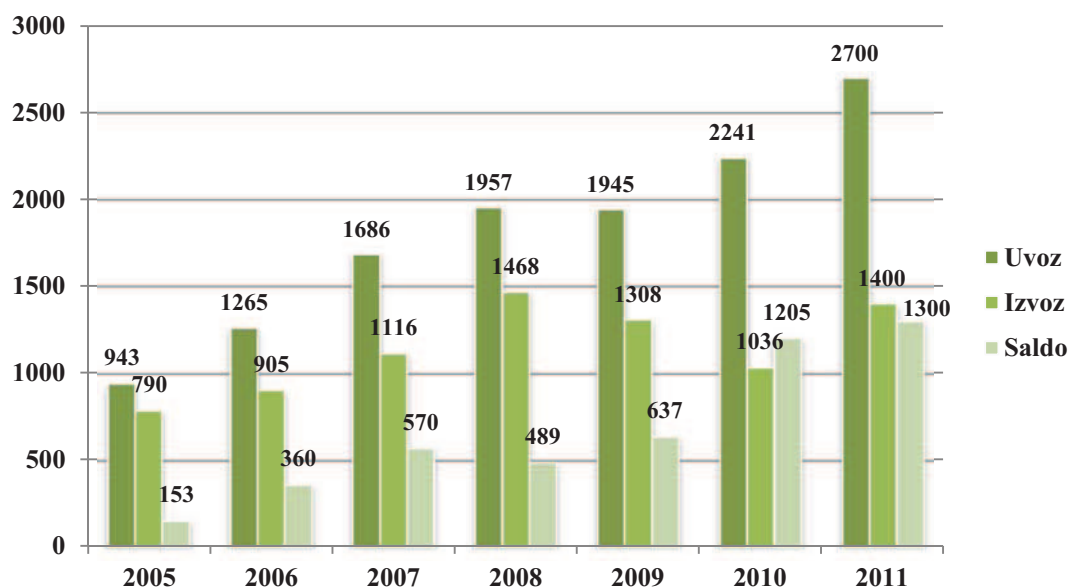
- 0,7 € po kg. u izvozu
- 2,55 € po kg. u uvozu

Poljoprivreda ima važnu ulogu u svim zemljama Balkana, a produktivnost u oblasti poljoprivrede u zemljama regiona niža je nego u Evropskoj uniji. Izazovi globalizacije i svetske ekonomije nameću korišćenje sa novih znanja i tehnologija. Potrebno je uložiti veliku energiju kako bi se brzo i efikasno usvojili standardi proizvodnje koji će omogućiti otvaranje novih tržišta domaćem poljoprivredniku i omogućiti mu zaradu.

¹² Stojan Jevtić, Vojislav Stanković, Branislav Gulan, Izvozne performance poljoprivrede Srbije u period od 2000. godine do danas, magazin Agrobiznis 2009.

¹³ www.stat.gov.rs preuzeto 02.12. 2012. godine

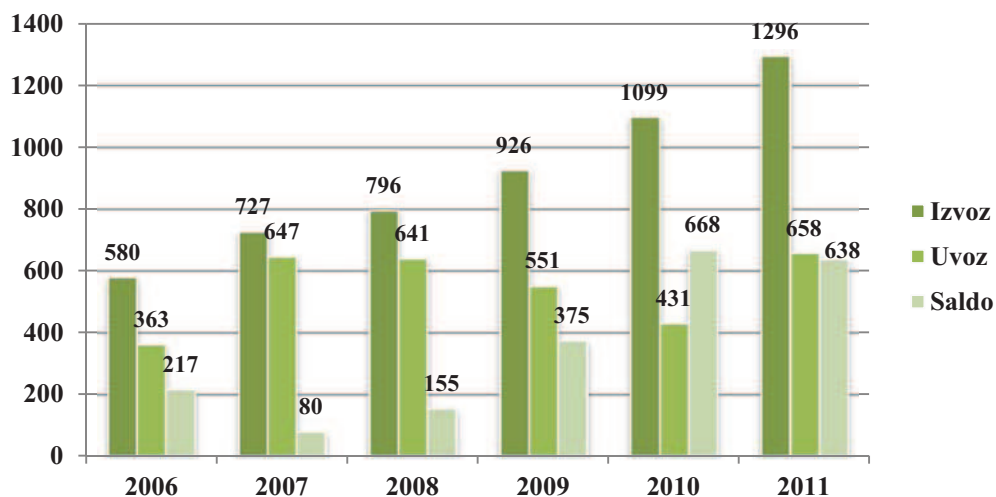
Grafikon 2: Spoljnotrgovinska razmena poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije u periodu 2005-2011. godine (u milionima dolara)

Spoljnotrgovinska robna razmena bila je najveća sa zemljama sa kojima Srbija ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini, a zemlje članice EU čine više od polovine ukupne razmene.

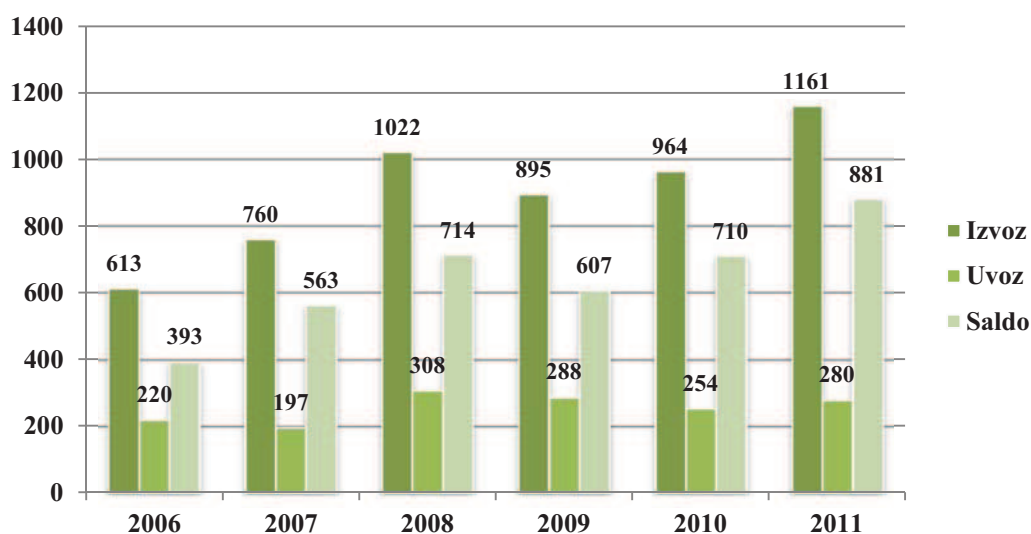
Pokrivenost uvoza izvozom u 2011. iznosila je 59,3% i veća je od pokrivenosti u 2010. godini, kada je bila 58,5%. Najveći suficit u razmeni ostvaren je sa Crnom Gorom, BiH i Makedonijom, a najveći deficit u trgovini sa Rusijom (prvenstveno zbog uvoza energenata). Potom slede Kina, Nemačka i Mađarska. Izraženo u dolarima izvoz Srbije u 2011. godini iznosio je 11,78 milijardi, što je povećanje od 20,3%, a uvoz je dostigao 19,86 milijardi dolara uz rast od 18,7%. Srbija je u 2011. godini najviše robe izvezla u Nemačku 1,33 milijarde dolara, a slede Italija sa 1,3 milijarde dolara, BiH sa 1,2 milijarde dolara, Crna Gora 890,9 miliona dolara i Rumunija 812,5 miliona dolara.

Grafikon 3: Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije i EU u period 2006-2011. godine (u milionima dolara)

Plasman proizvoda iz Srbije na tržište zemalja CEFTA regiona čini oko 40% ukupnog izvoza. Srbija je u prva tri meseca 2012. godine ostvarila suficit u razmeni sa tim zemljama u iznosu od oko 228 miliona dolara. To je ostvareno uglavnom zahvaljujući izvozu poljoprivrednih proizvoda. U razmeni je ostvaren suficit u iznosu od 227,9 miliona dolara, a pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 164,8%. Da je reč o važnom tržištu za srpsku privredu govori podatak da je u 2011. godini Srbija u razmeni sa državama članicama CEFTA regiona ostvarila suficit u iznosu od 1,5 milijardi dolara, a najviše su bili zastupljeni poljoprivredni proizvodi.

Grafikon 4: Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije i CEFTE u period 2006-2011. godine (u milionima dolara)

Poljoprivreda i selo imaju izuzetno mesto i ulogu u ukupnom privrednom razvoju Srbije, posebno u procesu usklađivanja ekonomskih mehanizama za realizaciju određenih društvenih ciljeva, pre svega na sprovođenju reformi i tranzicije.

1.5.2. STRUKTURA IZVOZA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA

Najveći udeo u izvozu Srbije imaju voće i povrće (25%), žitarice, proizvodi od žitarica (18%), pića (10%) i šećer (9%). Zanimljivo je da je zbog liberalizacije trgovine, i odsustva mera zaštite, i uvoz voća i povrća takođe bio na prvom mestu sa udelom od 23% u ukupnom uvozu u 2012. godini.

Ukupna robna razmena agrara Srbije sa svetom u periodu januar-jun 2012. godine iznosila je 2.007,4 miliona dolara, od čega se na izvoz odnosi 1.333,3 a na uvoz 674,1 miliona dolara. U tom periodu agrar u Srbiji je ostvario suficit u prometu sa svetom od 659,2 miliona dolara što je za 20,7% više nego u prethodnoj godini.¹⁴ U odnosu na isti period 2011. godine, izvoz agrara je bio veći za 8,7%, dok je istovremeno uvoz smanjen za 1%. Pokrivenost uvoza izvozom je u agraru Srbije iznosila 197,8%, dok je u istom prošlogodišnjem periodu iznosila 180,2%. Najvažniji proizvodi agrarnog porekla u izvozu, u periodu januar-jun 2012. godine bili su: kukuruz žuti u vrednosti od 356 miliona dolara, malina roland, smrznuta u vrednosti od 71 milion dolara, šećer beli u vrednosti od 68 miliona dolara, ulje suncokretovo u vrednosti od 50 miliona dolara, pića bezalkoholna u vrednosti od 29 miliona dolara i ulje od soje u vrednosti od 28 miliona dolara.

Povoljni rezultati poljoprivrede Srbije u spoljnotrgovinskoj razmeni ostvareni su zahvaljujući pogodnostima koje ona ima u preferencijalnom statusu na tržištu Evropske unije, kao i ostvarenoj liberalizaciji u razmeni sa zemljama zapadnog Balkana po CEFTA sporazumu¹⁵. Posmatrano po odsecima, u izvozu dominiraju robne grupe – žita i proizvodi na bazi žita, u vrednosti od 731,8 miliona dolara, sa učešćem od 6,2% u ukupnom robnom izvozu, i voće i povrće sa ostvarenim izvozom u vrednosti od 657,6 miliona dolara i sa učešćem od 5,6% u ukupnom robnom izvozu. Voće i povrće dominira u uvozu, jer je na ime toga izdvojen 301 milion dolara, dok je za kafu, čaj, kakao i začine plaćeno 209 miliona dolara. Iz Srbije je u 2011. godini izvezeno ukupno 111.429 tona jagodičastog voća, za 59% više nego 2010. godine. U vrednosti izvoza jagodičastog voća najveći procenat učešća od 81% ima malina, koja je na strana tržišta plasirana u količini od 78.460 tona za 183,5 miliona dolara. Takođe je izvezeno i 28.313 tona kupine (34,5 miliona dolara), 4.487 tona jagoda (8,8 miliona dolara) i 167 tona borovnice (726.847 dolara).¹⁶ Zemlje u koje se najviše izvozi jagodičasto voće proizvedeno u Srbiji su Nemačka, Austrija, Francuska, Belgija, Holandija, a u nešto manjoj meri Italija i Velika Britanija. Inače, ukupna proizvodnja voća u 2011. iznosila je 1,3 miliona tona, od čega je učešće jagodičastog voća 12 odsto, odnosno 160.307 tona.

Pogodno zemljište i klimatski uslovi, Srbiji omogućavaju razvoj raznovrsne poljoprivredne proizvodnje i to najviše: žitarica, industrijskog bilja, voća i povrća, semenskog i sadnog materijala, lekovitog bilja, krupne i sitne stoke. Ako se ima u vidu da Srbija raspolaže sa oko 5.092.000 ha poljoprivredne površine i 4.218.000 ha obradive površine, može se zaključiti da je to iznad standarda zemalja Evrope. Međutim, usled nekontrolisane

¹⁴ www.pks.rs preuzeto 05.11.2012. godine

¹⁵ Trgovinski sporazum između Albanije, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Moldavije, Srbije, UNMIK-a u ime Kosova i Metohije, Hrvatske i Crne Gore

¹⁶ www.stat.gov.rs preuzeto 04.12.2012. godine

upotrebe hemijskih sredstava, jedan deo obradivog zemljišta je zakišljen, dok je u Vojvodini i zaslanjen, što umanjuje proizvodne mogućnosti, a povećava troškove proizvodnje. Za popravljavanje zemljišne strukture neophodne su određene agrotehničke mere. Vodni režim je takođe povoljan, ali nedovoljno iskorišćen, pa se od ukupnih obradivih površina samo oko 1,6% površina navodnjava. Voćarska proizvodnja predstavlja značajnu privrednu delatnost u Srbiji, jer postoje izvanredne mogućnosti za uspevanje gotovo svih voćnih vrsta, koje se baziraju na povoljnim klimatskim i zemljišnim uslovima.

Naša zemlja poseduje izvanredne agroekološke uslove za proizvodnju voća i dobre perspektive za njegov izvoz, ali za značajniji plasman na inostrana tržišta neophodna je promena asortimana i popravljavanje kvaliteta voća, osavremenjavanje tehnologija gajenja i uvođenje evropskih standarda u proizvodnji. Površine pod voćnjacima obuhvataju 244 hiljade hektara što čini 4,7% ukupnih obradivih površina. Proizvodnjom voća ostvaruje se 10-20 puta veća vrednost proizvodnje po hektaru nego pri proizvodnji pšenice i kukuruza. Ipak, tržišno orijentisano voćarstvo može biti visokoprofitabilno samo ukoliko je tehnologija gajenja usklađena sa zahtevima tržišta. Postignuti nivo razvoja voćarstva pokazuje da budući razvoj treba usmeriti na još intenzivniju proizvodnju, koju karakterišu visoki prinosi kvalitetnih plodova.

Neki od ograničavajućih faktora za efikasno uključivanje u međunarodno tržište su:

- **siromašan asortiman prehrambenih proizvoda**, naročito u odnosu na savremenu ponudu u razvijenom svetu;
- **zapoštljano istraživanje za potpunije korišćenje postojećih kapaciteta** putem uvođenja linija i proizvoda;
- **sporo prilagođavanje tržišnim kriterijumima poslovanja**, odnosno uvođenje savremenog menadžmenta i marketinga; ambalaža i pakovanje postaju veoma značajni, a možda i presudni za promet, naročito na svetskom tržištu;
- **nepostojanje dugoročnih, čvrstih ugovornih odnosa između prehrambene industrije i proizvođača sirovina** (gazdinstva, zadruge, poljoprivredna preduzeća), kao i
- **neizgrađenost odgovarajućih organizacionih i ekonomskih odnosa na zadružnim principima između proizvođača i poljoprivrede i prerađivačke industrije i dr.**

Za veći plasman voća i povrća iz Srbije, kao jedne od najperspektivnijih grupa poljoprivrednih proizvoda, trebalo bi usvojiti usaglašavanje domaćeg zakonodavstva sa propisima i praksom EU. Propisi prvenstveno treba da obuhvate: maksimalnu dopuštenu količinu pesticida u voću i povrću, obeležavanje naših proizvoda za izvoz kao proizvodi sa zaštićenih proizvodnih prostora bez genetski modifikovanih organizama, usvajanje kvalitetnih standarda: ISO, HACCP, EUROGAP, sertifikaciju o organskoj proizvodnji, zatim informaciono obeležavanje o geografskom poreklu proizvoda, uvođenje standarda o pakovanju. U postizanju uspešnog izvoza neophodno je udruživanje poljoprivrednih proizvođača, usvajanje marketing koncepta kod privrednih subjekata, značajnija pomoć države i strateški izgrađena osnova za izvoz.

1.6. SRBIJA I SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

Ulazak u članstvo Svetske trgovinske organizacije (STO) regulisan je članom 12. Sporazuma o osnivanju STO, koji predviđa da i zasebne carinske teritorije, koje poseduju punu autonomiju u vođenju spoljnotrgovinskih odnosa i u ostalim pitanjima, koji su regulisana Sporazumom o STO i multilateralnim trgovinskim sporazumima, mogu pristupiti STO. Odluku o pristupanju, nakon pregovora, donosi Ministarska konferencija dvotrećinskom većinom. Odredbom člana 72. Ustava Republike Srbije dato je pravo Srbiji da uređuje i obezbeđuje svoj međunarodni položaj i odnose sa drugim državama i međunarodnim organizacijama.

Članstvo u STO predstavlja jedan od ključnih koraka integracije zemlje u moderne međunarodne ekonomske odnose, kao i neophodan korak u procesu pridruživanja i preduslov za pristupanje Evropskoj uniji. U tom smislu, pristupanje STO predstavlja i važan element razvojne strategije zemlje u tranziciji, kao i zemalja u razvoju.

Osnovne prednosti članstva u STO ogledaju se u sledećem :

- mogućnost pristupa tržištima drugih zemalja pod ravnopravnim uslovima,
- signal stranim investitorima o stabilnosti i predvidljivosti ekonomskog sistema (smanjuje se faktor rizika za potencijalne ulagače),
- korišćenje međunarodno dogovorenih pravila, kao optimalnog okvira za izgradnju domaće tržišne privrede i reformu privrednog zakonodavstva,
- korišćenje međunarodno dogovorenog mehanizma rešavanja trgovinskih sporova u zaštiti sopstvenih trgovinskih interesa,
- mogućnost korišćenja multilateralno dogovorene klauzule najpovlašćenije nacije (prednost u smislu da se ne može jednostrano povući data obaveza pristupa tržištu bez odgovarajuće kompenzacije, kao u slučaju kada je obaveza bilateralno dogovorena).

Vremenska dinamika procesa pristupanja STO u najvećoj meri zavisi od brzine sprovođenja unutrašnjih ekonomskih reformi u skladu sa pravilima STO. U načelu, proces pristupanja STO traje nekoliko godina. Kod nekih zemalja u tranziciji ovaj proces je trajao više od sedam godina (Hrvatska, Litvanija, Moldavija, Makedonija), ali su efektivni pregovori mnogo kraći i traju oko tri godine.

Glavni cilj STO je da se obezbedi da se trgovina odvija bez prepreka, u predvidivim okvirima. Središte sistema pravila STO čine specifični multilateralno dogovoreni sporazumi koji su u najvećoj meri rezultat Urugvajске runde pregovora vođenih od 1986. do 1994. godine. Tada je izvršena značajna revizija Opšteg sporazuma o trgovini i carinama (GATT) iz 1947. godine, uvedena su nova pravila o uslugama, trgovinskim aspektima intelektualne svojine i rešavanju trgovinskih sporova. U pitanju je čitav niz sporazuma (64) i dodatnih obaveza pojedinih država članica, koji ukupno imaju oko 30.000 strana teksta. Kako je u toku nova runda pregovora u STO o daljoj liberalizaciji međunarodne trgovine (Doha pregovori), važno je istaći da će njihov tok i ishod uticati i na proces pristupanja Srbije STO.

Od zemlje u pristupanju očekuje se da sve propise koji se na neposredan, ili posredan, način tiču spoljne trgovine harmonizuju sa propisima i pravilima STO. To u suštini znači da se mora izvršiti značajna liberalizacija spoljnotrgovinskog režima, odnosno njegovo ustrojstvo u pogledu zaštite politike na način koji je u skladu sa pravilima STO. Iskustvo

zemalja koje su nakon 1996. godine pristupile STO, pokazuje da svako novo pristupanje ostavlja sve manje prostora za zadržavanje propisa koji nisu u potpunosti usaglašeni sa pravilima STO.

Potrebno je da se, između ostalog, usklade zakoni i drugi propisi u sledećim oblastima:

- carine i rad carinskih organa,
- necarinski propisi koji uređuju pitanja uvoza i izvoza,
- usluge,
- druga ekonomska pitanja koja utiču na trgovinu.

Kada su u pitanju prioriteti u zakonodavnoj reformi, neophodno je donošenje Zakona o carinskoj tarifi, koji je Sekretarijatu STO potrebno dostaviti u prvoj fazi procesa pristupanja. Zatim je potrebno doneti Zakon o spoljnoj trgovini, koji je usklađen sa pravilima STO, propise koji se odnose na zaštitu prava intelektualne svojine, kao i na standardizaciju propisa u sanitarnoj i fitosanitarnoj oblasti. Time se članicama STO šalje jasan signal o nameri zemlje da na unutrašnjem planu uradi što više i time ubrza proces pristupanja.

Nakon donošenja odluke Generalnog saveta STO o zahtevu Srbije za prijem u članstvo, istom odlukom formira se i Radna grupa za pristupanje. Zadatak Radne grupe je da ispita trgovinsku politiku Srbije sa stanovišta njene usaglašenosti sa pravilima STO i da da svoju saglasnost na obuhvat i nivo obaveza koja će kroz bilateralne pregovore, biti preuzeti prema svim članicama ove organizacije u vezi sa liberalizacijom tržišta industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i tržišta usluga. Nakon dostavljanja zahteva za članstvo i osnivanja Radne grupe za pristupanje STO, Sekretarijatu STO dostavlja se Memorandum o spoljnotrgovinskom režimu zemlje (obiman dokument koji ima standardni format za sve zemlje). Uobičajena je procedura da članice STO traže dodatne informacije u vezi sa sadržajem Memoranduma, pa se u periodu od 60 dana od dana prijema Memoranduma dostavlja lista pitanja na koje se moraju dostaviti odgovarajući odgovori, tumačenja, razjašnjenja itd.

Proces teče kroz nekoliko faza. To su :

- podnošenje Memoranduma o spoljnotrgovinskom režimu,
- pitanja država članica STO i odgovori Srbije,
- održavanje sastanaka Radne grupe STO za pristupanje Srbije,
- podnošenje ponude za robu i usluge,
- bilateralni i multilateralni pregovori,
- priprema finalnog dokumenta - Nacrta protokola o pristupanju,
- prijem u članstvo.

Članstvo Srbije u STO omogućava dobijanje statusa najpovlašćenije nacije u trgovini sa članicama STO, što znači izvoz naših proizvoda uz niže carine, zaštitu od nelegalnih ekonomskih mera drugih zemalja, uz istovremenu zaštitu od nelojalne konkurencije na domaćem tržištu sprečavanjem monopolskog položaja. Članstvo u STO podrazumeva

prihvatanje određenih obaveza, ali su koristi za privredu mnogo veće nego alternativa permanentne zaštite pojedinih delatnosti. Bez članstva u STO ne može se obezbediti stabilan, otvoren i nediskriminatoran pristup za domaću robu i usluge na tržištu članica STO kao i ravnopravan tretman u sporovima sa većim i bogatim zemljama.¹⁷

Za Srbiju veoma važan aspekt STO sistema je činjenica da članstvo pruža sigurnost u slučaju proizvoljnog postavljanja barijera u trgovini, odnosno, u slučaju kada neka članica povredi pravila STO, ili prekrši preuzete obaveze, ustanovljen je konstruktivan i efikasan mehanizam za rešavanje sporova. Članstvom u STO Srbija ulazi u „klub“ najznačajnijih zemalja sveta (do sada 157 članica) na koji otpada 97% svetske trgovine. To podrazumeva da će robe i usluge iz Srbije na tržištu tih članica imati povoljniji tretman po klauzuli „najvećeg povlašćenja“ – što u praksi znači „bez diskriminacije“.

1.6.1. STO I MEĐUNARODNI PROMET AGROINDUSTRIJSKIH PROIZVODA

Poljoprivreda i agroindustrijski promet su uvek bili predmet Generalnih ugovora za carine i promet (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*). GATT je osnovan 1947. godine u Ženevi, Švajcarska, a hronologija konferencija predstavljena je u tabeli 6. Osnovni cilj formiranja GATT bio je da omogući zemljama da koriste izvozne subvencije, dok industrijski proizvodi nisu imali isti status. GATT je obuhvatio pravila za uvozne restrikcije, kao na primer uvozne kvote sa posebnim uslovima. Ukazujući da su restrikcije neophodne, radi eventualne zaštite domaće proizvodnje (u službi zaštite osnovnih poljoprivrednih proizvoda kao što su: žitarice, meso, mlečni proizvodi, šećer, mnoge vrste voća i povrća), stvorene su nestandardne barijere. Pozadina organizovanja GATT bio je kolaps cena poljoprivrednih proizvoda u 1930. godini i posle toga, za vreme i nakon Drugog svetskog rata. Tada su mnoge vlade imale odluku da povećaju poljoprivrednu proizvodnju, kako bi prehranile svoje stanovništvo. Ujedno, to je bio razlog da razvijene zemlje u većoj meri potpomognu i pokrenu subvencije farmerima. Sa druge strane, na uvozne proizvode podignute su carine i time su u podređeni položaj stavljene nerazvijene zemlje.

¹⁷ Budimir Stakić, Međunarodne finansijske institucije, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012, str. 264

Tabela 6: Hronologija pregovora GATT/STO ugovora za carine i promet

Godina	Mesto i naziv runde pregovora	Predmet pregovora	Broj zemalja učesnika
1947	Ženeva	Carinske tarife, potpisivanje GATT ugovora	23
1949	Anesi	Carinske tarife	13
1951	Tarki	Carinske tarife	38
1956	Ženeva	Carinske tarife smanjenje - priznavanje carina Japana	26
1960-1961	Ženeva, Dilanova runda	Carinske tarife	26
1964-1967	Ženeva, Kenedijeva runda	Carinske tarife i anti dampinške mere	62
1973-1979	Ženeva, Tokijska runda	Carinske tarife, bez tarifne mere i okvirni ugovori	102
1986-1994	Ženeva, Urugvajska runda	Carinske tarife, bez tarifne mere, usluge, intelektualna svojina, tekstil, poljoprivreda i subvencije, stvaranje STO	123
2000	Doha, Doha runda	Carinske tarife, bez tarifne mere, usluge, intelektualna svojina i patenti, tekstil, poljoprivreda i subvencije, standardi za radnu snagu, konkurentnost, investicije, transparentnost tržišta	141

Izvozne subvencije su doprinele da dođe do viškova poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, što je uticalo na smanjenje svetskih cena. Niže cene istovremeno su smanjile stimulaciju proizvodnje u nerazvijenim zemljama i konkurentnost na međunarodnom tržištu. Pregovori o poljoprivredi u okviru Urugvajske runde, nikada nisu bili laki, a pored cena i carinskih taksi, obuhvatale su sanitarne i fitosanitarne mere. Takozvani dogovor Urugvajske runde *Agreement on Agriculture*, stupio je na snagu 1994. godine, radi korektnog tržišno orijentisanog poljoprivrednog prehrambenog sistema.

Na osnovu FAO¹⁸ i STO, glavne tačke pregovora i reforme bile su:

- stimulisanje otvaranja i pristup tržištima;
- smanjivanje domaćih subvencija;
- smanjenje izvoznih subvencija.

Svetska trgovinska organizacija je institucija koja predstavlja multilateralni trgovinski sporazum i trenutno broji 157 članova¹⁹, a nalazi se u procesu stalnog proširenja. Poljoprivreda je predmet najobimnijih i najsloženijih pregovora. Promet roba koje reguliše STO podrazumeva prilagođavanje u pogledu smanjenja podrške poljoprivrednoj proizvodnji, kao i zaštite domaće proizvodnje putem carinskih i bez carinskih mera zaštite, koji važi za sve zemlje članice.

¹⁸ Food and Agriculture Organization of the United Nations

¹⁹ Podatak je ažuriran 24.03.2012. godine

STO predstavlja nastavak dogovora GATT i nastala je 1. januara 1995. Pored postignutih dogovora, STO obuhvata promet usluga, kao i promet i pravo na intelektualnu svojinu. Klasifikacija proizvoda se odnosi, ne samo na osnovne proizvode, kao što su pšenica, mleko, stoka, već i njihove proizvode (npr. hleb, puter, meso, salame). Zemlje u razvoju dobile su period od deset godina za adaptaciju. U okviru prometa koji se obavlja među članicama postoje:

- bilateralni ugovori;
- multilateralni ugovori;
- regionalni i ugovori STO;
- liberalni ugovori.

Bilateralni ugovori su potrebni radi dobijanja tržišta manje značajnog partnera. Oni predstavljaju manju konkurentnu opasnost za domaći sektor, nego STO. Omogućavaju uspostavljanje dodatnih trgovačkih dogovora koji nisu obuhvaćeni u okviru STO. Istovremeno mogu se obuhvatiti načela STO, sanitarne i fitosanitarne mere (*Sanitary and Phytosanitary measurements - SPS*). Bilateralni, u odnosu na multilateralne dogovore, ne mogu obuhvatiti izvozne subvencije, a da ne izgube konkurentnost i ne mogu da pregovaraju o domaćoj podršci. U tom pogledu, potrebni su ugovori STO radi zaokruživanja bilateralnih u okviru multilateralnih dogovora. Često većina bilateralnih dogovora ima klauzulu da se određena pitanja reši u okviru STO.

Delovanje Svetske trgovinske organizacije i nastanak većeg broja regionalnih grupacija, ukazuju na proširenje tržišta uključivanjem brojnih zemalja u liberalizovan promet agroindustrijskih proizvoda. Efekti novog ekonomskog poretka očigledni su od 2000. godine. Zbirno učešće u međunarodnom izvozu važnijih ekonomskih grupacija (*EU-27*, *NAFTA*²⁰, *MERCOSUR*²¹, *ASEAN*²² i *CER*²³) je dominantno. U proseku je iznosilo 370 milijardi dolara i oko 81%. Posmatrajući zemlje preostalog dela sveta, može se utvrditi da je prosečan izvoz iznosio 84 milijarde dolara i oko 19%.

Tabela 7: Izvoz poljoprivredno-prehrambenih dobara (u milionima dolara)²⁴

	1990	2000	2009	2010	2011
Svet	315559	431264	1000964	1124886	1355657
EU (27)	-	189387	428279	452025	528352
Unutar EU (27)	-	142857	337528	346989	399412
Izvan EU (27)	-	46530	90751	105036	128940
Srbija	-	-	1906	2189	2630

²⁰ The North American Free Trade Agreement, trilateralni sporazum koji su potpisale Kanada, Meksiko i Sjedinjene Američke Države

²¹ Ekonoski i politički sporazum koje su potpisale Argentina, Brazil, Urugvaj, Paragvaj i Venecuela 1991. godine

²² The Association of Southeast Asian Nations geo-politički i ekonomski sporazum između: Indonezije, Malezije, Filipina, Singapura, Tajlanda, Bruneja, Burme, Kambodže, Laosa i Vijetnama

²³ Closer Economic Relations, sporazum o slobodnoj trgovini između Australije i Novog Zelanda

²⁴ Izvor www.wto.org i obrada autora, preuzeto 23.11.2012. godine

Značajan izvozni partner Srbije je i Rusija. U 2011. godini izvoz proizvoda u Rusiju bio je u vrednosti od 165 miliona dolara, odnosno 6.2% ukupnog izvoza Srbije. Srbija 2011. godine beleži rast izvoza poljoprivrednih proizvoda u Rusku Federaciju od 62% u odnosu na 2009. godinu. Ovo povećanje suštinski nije veliko kad se uzme u razmatranje vrednost izvoza i ima na umu preferencijalni status Srbije na ruskom tržištu.

Ostali deo sveta uvozi svega 3% proizvoda iz Srbije, dok Srbija uvozi skoro 30% poljoprivrednih proizvoda iz zemalja u regionu. Za razliku od Srbije, Hrvatska iz ostatka sveta uvozi nešto preko 20% poljoprivrednih proizvoda, a izvozi oko 14%. Sa prosečnom vrednošću izvoza od 531 USD po hektaru tokom 2011. godine Srbija se nalazi na začelju po veličini izvoza po obradivoj površini u Evropi. U poređenju sa ostalim novim zemljama članicama EU, pa čak i CEFTA partnerima (nema smisla porediti se sa Holandijom, Danskom, Francuskom, Belgijom i drugim starim zemljama članicama EU koje ostvaruju po nekoliko hiljada USD izvoza po hektaru), samo nekoliko zemalja (BiH, Albanija, Crna Gora, Moldavija i Rumunija) ostvaruju lošije izvozne rezultate.

Srbija ima pozitivne trendove u izvozu poljoprivrednih proizvoda, ali oni nisu takvi da bi to trebalo da se ističe kao konkurentna prednost, jer druge zemlje ostvaruju bolje rezultate. Zapravo, Srbija ne koristi svoju šansu da ostvari bolje izvozne rezultate sa tolikim zemljišnim potencijalom, geografskim položajem, a naročito trgovinskim koncesijama koje poseduje.

1.7. BILATERALNI I MULTILATERALNI TRGOVINSKI SPORAZUMI

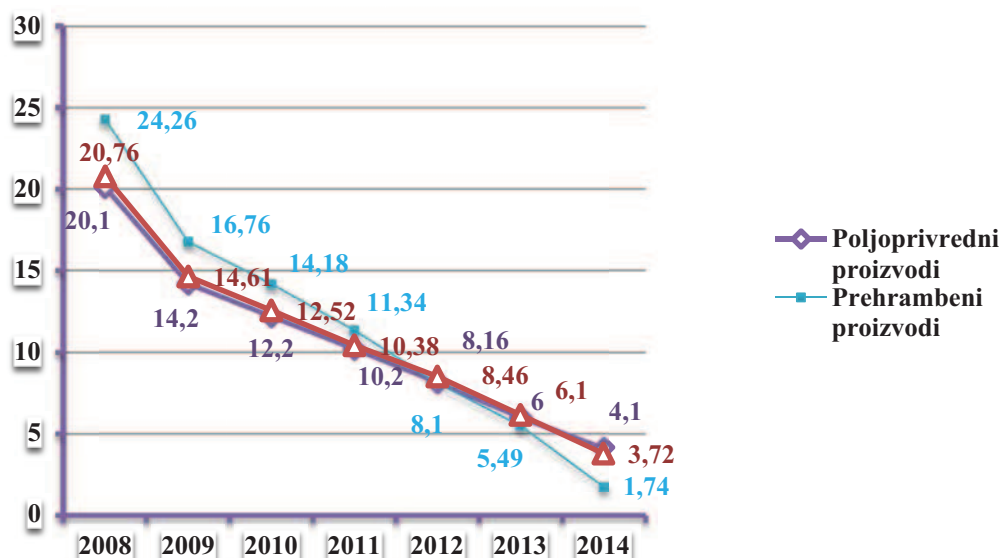
Sporazumi o slobodnoj trgovini su međunarodni bilateralni i multilateralni ugovori koji stvaraju uslove za povoljniji režim trgovine između strana ugovornica. Roba koja se kreće kroz različite oblike međunarodnih trgovinskih odnosa može, ukoliko stekne preferencijalno poreklo, biti konkurentnija, a time i pristupačnija korisnicima na domaćem tržištu. Time se ostvaruje veći obim razmene dobara između tržišta povezanih ovakvim ugovorima, ali i liberalizacija same trgovine i povećanje investicija u tržišno povoljnijim uslovima privređivanja. Republika Srbija je do sada zaključila više međunarodnih sporazuma o slobodnoj trgovini čime je podstakla širenje i razvoj postojećih trgovinskih odnosa ugovornica, ali istovremeno i stvorila preduslove za širenje zone slobodne trgovine kroz sistem dijagonalne kumulacije porekla robe.²⁵

Razvoj međunarodne ekonomske saradnje je osnova izvozno-orijentisanog koncepta poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije. Najznačajniji partneri poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije su pored zemalja EU i zemlje zapadnog Balkana (CEFTA) potpisnice multilateralnog sporazuma o slobodnoj trgovini.

Tržište EU absorbuje približno polovinu ukupnog poljoprivrednog izvoza iz Srbije. Od kraja 2000. godine i odobravanja preferencijalnih trgovinskih povlastica od strane EU, svi poljoprivredno-prehrambeni proizvodi poreklom iz Srbije su oslobođeni carinskih dažbina prilikom plasmana na tržište EU. Ova činjenica omogućava bescarinski pristup srpskih proizvoda izuzetno velikom, bogatom i zahtevnom tržištu. Početkom 2009. godine, jednostranom primenom trgovinskog Sporazuma uspostavljen je simetričan odnos u spoljnotrgovinskoj razmeni sa EU. Od februara 2010. godine počela je obostrana primena trgovinskog Sporazuma između Srbije i EU.

²⁵ www.carina.rs preuzeto 06.12.2012. godine

Grafikon 5: Liberalizacija carinske tarife u razmeni sa EU²⁶ (stopa carinske zaštite po godini)

Od 2001. godine Srbija ima pozitivan spoljnotrgovinski saldo u razmeni sa EU. Suficit u razmeni imao tendenciju rasta iz godine u godinu, tako da je sa 138 miliona USD iz 2005. godine, povećan na 217 miliona USD u 2006. godini, a u 2008. godini iznosio je 154,4 miliona USD. Izvoz u zemlje EU je u 2010. godini iznosio 55% ukupnog izvoza Srbije dok je na strani uvoza taj udeo bio 56%. U 2010. godini u EU izvezena je roba u vrednosti od 4,2 milijarde evra, a uvezena u vrednosti od 7 milijarde evra.²⁷ U strukturi izvoza Srbije, EU je poslednjih godina zastupljena sa 41-52%, dok je u strukturi uvoza učešće EU u rasponu između između 40-58%. Srbija ima suficit od oko 400 miliona godišnje u trgovini poljoprivrednim proizvodima sa EU.

Pored tržišta EU, od posebnog je značaja, tržište regiona zone slobodne trgovine CEFTA, sa kojim postoji Sporazum o slobodnoj trgovini, u okviru Pakta za stabilnost zemalja jugoistočne Evrope, kao šire faze integracionih procesa stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora Evrope. Zemlje CEFTE su spoljnotrgovinski partneri Srbije, od izuzetne važnosti u razmeni poljoprivredno - prehrambenih proizvoda. Pretežan broj zemalja u zoni slobodne trgovine je sa područja umerene klimatske zone i odlikuju se sa komplementarnom poljoprivrednom strukturom u proizvodnji i ponudi, koja je od izuzetnog strateškog značaja, što međusobno, a i šire, uslovljava da su ove zemlje istovremeno i značajni konkurenti na svetskom tržištu.

Sporazum o slobodnoj trgovini postoji takođe sa Ruskom Federacijom i prema dosadašnjim rezultatima u spoljnotrgovinskoj razmeni, saradnja se može okvalifikovati kao nedovoljno iskorišćenom prilikom poljoprivrede Srbije da poveća i dinamizira svoj izvoz i poboljša svoju ukupnu efikasnost u poslovanju. U 2008. godini ostvarena je vrednost ukupne razmene poljoprivredno - prehrambenih proizvoda između Srbije i Ruske Federacije u visini od 102,7 miliona USD. Ostvarena je vrednost izvoza od 77,5 miliona USD, uvoza u visini od 25,2 miliona USD i suficit od 52,3 miliona USD. Izvoz srpskih proizvoda u Rusiju je u 2011.

²⁶ www.pks.rs i obrada autora preuzeto 06.12.2012. godine

²⁷ www.merr.gov.rs preuzeto 6.12.2012. godine

godini povećan za 49% u odnosu na 2010, a ukupan obim robne razmene je dostigao 3.3 milijarde dolara, što predstavlja povećanje od 22%. U izvozu Srbije dominira voće i povrće, dok je na uvoznoj strani dominantno žito sa prerađevinama.

Sporazum o slobodnoj trgovini Republike Srbije sa Belorusijom je potpisan 31. marta 2009. godine u Minsku. Ovim Sporazumom predviđen je izvoz srpske privrede bez carina na tržište od 10 miliona stanovnika. Predviđeno je međusobno ukidanje carina i ostalih dažbina za sve proizvode iz Carinske tarife, osim za nekoliko vrsta robe za koje će se plaćati carina prilikom uvoza, odnosno izvoza u oba pravca. Cilj Sporazuma o slobodnoj trgovini je povećanje trgovinske razmene Srbije i Belorusije na 100 miliona dolara.

Posle Rusije i Belorusije, sa kojima Srbija ima potpisane sporazume o slobodnoj trgovini, u novembru 2010. godine, Srbija je potpisala i Sporazum o slobodnoj trgovini sa Kazahstanom, zemljom koja, zajedno sa Rusijom i Belorusijom čini Carinsku uniju. Tržišta ovih zemalja predstavljaju jedinstveni ekonomski prostor. To determiniše unificirana pravila po kojima Srbije posluje sa ovim zemljama.

Tabela 8: Izvoz i uvoz po zemljama: Rusija, Belorusija, Kazahstan (u milionima dolara)

	Izvoz			Uvoz		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Ruska Federacija	349	535	792	1968	2156	2654
Belorusija	20	41	52	-	-	-
Kazahstan	10	5	10	19	30	111

Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i država EFTA²⁸ stupio je na snagu 1. oktobra 2010. godine. Ovim Sporazumom je omogućeno da privrednici iz Srbije imaju bescarinski pristup na tržišta koja broje preko 13 miliona stanovnika. Stupanjem na snagu ovog sporazuma stvorili su se i dodatni uslovi za nove investicije iz tih zemalja u srpsku privredu, kao i mogućnost za međusobnu saradnju radi zajedničkog nastupa na trećim tržištima. Sporazumom je postignuta asimetričnost liberalizacije trgovine u korist Srbije, uz mogućnost korišćenja kumulacije porekla proizvoda, što omogućava da srpski izvozni proizvodi budu konkurentniji na tržištima država EFTA. Danom stupanja na snagu, države EFTA ukidaju sve carine za industrijske proizvode, a za poljoprivredne proizvode Srbija dobija tretman sličan zemljama EU. Sedam od deset najznačajnijih izvoznih proizvoda Srbije u EFTA nalazi se na listi 20 proizvoda koje EFTA najviše uvozi. Srbija u EFTA najviše izvozi aluminijum, voće, auto-delove, bakar, ploče, limove, delove nameštaja od drveta.

Republika Srbija i Republika Turska potpisale su 1. juna 2009. godine u Istambul Sporazum o slobodnoj trgovini, koji se primenjuje od 1. januara 2010. godine. Sporazum se primenjuje po modelu asimetrične liberalizacije trgovine, u korist srpske strane. Ovaj Sporazum znači šansu za naše izvoznike, koji mogu da izvoze robu bez carine u Tursku, na tržište od 75 miliona stanovnika. Liberalizacija sa strane Srbije biće fazna do 2015. godine i odviđaće se u tri etape. Srbija je u pregovorima posebno zaštitila poljoprivredu, sektor tekstilne industrije i crnu i obojenu metalurgiju, tako da će u tim sektorima biti zadržane više stope za uvoz tih proizvoda iz Turske.

²⁸ EFTA čine Island, Lihtenštajn, Norveška i Švajcarska

Generalni sistem preferencijala, odobren od strane Sjedinjenih Američkih Država, pruža mogućnost bescarinskog plasmana srpskih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na tržište SAD.

Snažniji nastup na pomenutim tržištima, podrazumeva strateški koncept razvojno-izvozno orijentisane poljoprivrede, poboljšanje konkurentnosti robe agrarnog porekla, podizanje nivoa kvaliteta proizvoda i opredelenje za dalju liberalizaciju međunarodne trgovine. Koncept za povećanje izvoza poljoprivrede i prehrambene industrije, pored stabilnog i održivog rasta proizvodnje, podrazumeva prilagođavanje strukture izvoza zahtevima uvozne tražnje i unapređenje konkurentnosti izvoza korišćenjem komparativnih prednosti u izvozu, zasnovane pored agroekoloških potencijala i na tehnološkoj modernizaciji, poboljšanju koncepta obrazovanja, upravljačkih i organizacionih znanja i iskustava.

Tabela 9: Trgovinski sporazumi

➤ Evropska unija – Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju➤ CEFTA – <i>Central European Free Trade Agreement</i>➤ EFTA – <i>European Free Trade Agreement</i>➤ SAD – Opšti sistem preferencijala➤ Ruska Federacija, Belorusija, Turska i Kazahstan – Bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini

1.7.1. SPORAZUM O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU I POLJOPRIVREDA SRBIJE

Verovatno najbitniji trenutak novije istorije odnosa Republike Srbije i EU desio se 7. novembra, 2007. godine, kada je parafiran, odnosno, 29. aprila, 2008. godine, kada je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom i njenim državama članicama. Sporazum predstavlja kvalitativno novi nivo u međusobnim odnosima, budući da njime Srbija i EU prvi put ulaze u fazu odnosa uređenih jednim sveobuhvatnim ugovorom. Ovim Sporazumom se regulišu skoro svi aspekti međusobnih odnosa EU i Srbije, a iznad svega međusobni ekonomski odnosi. Ostavljajući na stranu politički momenat Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, suštinski element ovog Sporazuma sa aspekta poljoprivrede jeste stvaranje zone slobodne trgovine između Evropske unije i Srbije. Ta zona skoro potpuno slobodne trgovine će biti stvorena u prelaznom periodu od šest godina od dana stupanja na snagu Sporazuma. Zaključivanje i primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju rezultirali su kreiranjem zone skoro potpuno slobodne trgovine između Evropske unije i Srbije istekom poslednje godine trajanja ugovora (predviđeno je da Sporazum, počevši od prvog dana primene, traje 6 godina). U toku trajanja Sporazuma, uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda poreklom iz EU je liberalizovan, odnosno, Republika Srbija se obavezala na postepeno ukidanje većine carinskih dažbina koje su se primenjivale na uvoz

robe iz EU. Liberalizacijom je obuhvaćeno 85% trgovine u oblasti poljoprivrede između zemalja potpisnika Sporazuma, odnosno EU i Srbije.²⁹

Svi poljoprivredno-prehrambeni proizvodi³⁰ su podeljeni u tri grupe:

- ❖ Primarni poljoprivredni proizvodi (*AGRI*);
- ❖ Prerađeni poljoprivredni proizvodi (*PAPS – processed agricultural products*);
- ❖ Ribarstvo i proizvodi ribarstva (*FISH*).

Tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije je liberalizovano prema svom najvećem spoljno-trgovinskom partneru primenom različitih modela liberalizacije za različite grupe proizvoda. Grupa tzv. neosetljivih proizvoda (proizvodi koji se ne proizvode u zemlji – tropsko voće, začini, čaj... ali i sirovine za poljoprivrednu proizvodnju) su odmah, primenom Sporazuma, u potpunosti liberalizovani. Ovakvih proizvoda ima ukupno 1137 (ili 46% ukupnog broja proizvoda). Na ukupno 37% proizvoda (žitarice, uljarice, voće, povrće, mlečni proizvodi...) primenjen je model tzv. postepene, linearne, libelarizacije do potpunog ukidanja carina u poslednjoj godini primene Sporazuma (do 2014. godine). Kod tzv. osetljivih proizvoda (oko 15% od ukupnog broja – meso i mesne prerađevine, određene vrste povrća i voća i prerađevina od njih, margarin...) zadržava se određeni nivo carinske zaštite i nakon isteka Sporazuma, dok se kod 9 proizvoda carinska zaštita ne smanjuje uopšte (ostaju zaštićeni u istom iznosu i nakon Sporazuma – samo voće i povrće).

Nakon isteka perioda trajanja Sporazuma (predviđeno je da Sporazum traje 6 godina) doći će do kreiranja zone skoro potpuno liberalizovane trgovine između Srbije i Evropske unije. Važno je napomenuti da Sporazum, ipak, neće voditi kreiranju zone potpuno slobodne trgovine iz razloga što će određeni nivo zaštite za proizvode koji se smatraju visoko osetljivim sa stanovišta Srbije biti zadržan nakon isteka trajanja Sporazuma. Izraženo tzv. Tarifnim ekvivalentom (jedinstvenim prikazom svih instrumenata carinske zaštite, procentualno izraženim), tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda će biti liberalizovano sa 21,2% prosečno (koliko je tarifni ekvivalent iznosio u trenutku primene) na 3,2% prosečno (koliko će iznositi u poslednjoj godini Sporazuma).

1.7.1.1. OSTALI ASPEKTI SPORAZUMA

Kada su u pitanju vino i rakija, ova posebno osetljiva oblast regulisana je Protokolom 2 SSP-a u kojem su definisani posebni režimi zaštite. Na listu zaštite stavljena je „srpska šljivovica“, ali da bi se u potpunosti iskoristile prednosti SSP-a neophodno je donošenje posebnih propisa koji će ovu oblast urediti sa stanovišta geografske oznake porekla.³¹ Ispregovarana kvota za izvoz srpskih vina u EU je 63.000 hektolitara, dok je za uvoz iz EU određena količina od 25.000 hektolitara. Oblast alkoholnih pića je jedna od osetljivijih u EU, pogotovu kada je reč o šljivovici. Šljivovicu u EU svrstavaju u tzv. generička imena, što znači da ne postoji pravo zaštite geografske oznake šljivovice kao takve. Od zemalja članica EU ima više zainteresovanih za zaštitu šljivovice, što je jedan od razloga zbog kojih se

²⁹ po definiciji Svetske trgovinske organizacije to su Glave od 1 do 24 Carinske tarife uz manji broj proizvoda iz drugih Glava kao i Glava 3 – Riba i proizvodi od ribe

³⁰ 2450 proizvoda-tarifnih linija

³¹ prema Uredbi EZ 110/2008

šljivovica smatra generičkim imenom.³² Šljivovica spada u kategoriju voćnih rakija (*Fruit Spirit*) u okviru koje su zaštićene geografske oznake poreklom iz Italije (*Sliwovitz del Veneto*, *Sliwovitz del Friuli-Venezia Giulia*, *Sliwovitz del Trentino-Alto Adige*, *Sliwovitz Trentino*) i Slovačke (*Bošácka slivovica*). Inače osnovni zahtev voćnih rakija je da sadrže najmanje 37,5% alkohola. Van ove kategorije nalazi se proizvod *Slivovice* poreklom iz Češke, ali za koji je maksimalno dozvoljeni procenat alkohola 30% i svrstan je u ostale rakije. Poslednji primer je donekle odstupanje od tretiranja naziva šljivovice, kao generičke oznake, pa ovo upućuje na oprez naše Vlade da se ne dogodi da šljivovica postane zaštićena geografska oznaka neke druge zemlje i time zabrani njena proizvodnja u Republici Srbiji.

U delu koji se odnosi na vino usvojen je Zakon o vinu, koji je u potpunosti usklađen sa najnovijim reformama ovog sektora u EU iz 2008. i 2009. godine. U procesu je uspostavljanje vinarskog i vinogradarskog registra, a funkcioniše i sistem izdavanja evidencionih markica, čime se uspostavlja pravni osnov za proizvodnju vina sa geografskim poreklom. U narednom periodu se može očekivati nešto viši nivo iskorišćenja odobrene kvote za izvoz vina porekom iz Srbije na tržište EU.

Pitanje geografskih oznaka porekla uređeno je članom 33 SSP-a, koji se odnosi na hranu. Definisan je prelazni period od pet godina za registrovane žigove koji nisu u skladu sa evropskim propisima.³³ U okviru tog perioda se očekuje prilagođavanje evropskim propisima. Nakon tog perioda biće zabranjena upotreba tih žigova. Ovo praktično znači da se nakon isteka roka od pet godina svi proizvodi koji nose nazive već zaštićenih proizvoda na EU tržištu morati da promene svoje ime ili da se povuku sa tržišta. To se posebno odnosi na veliki izbor feta sireva na srpskom tržištu koji će morati da promene svoj naziv.

Verovatno najosetljiviji detalj SSP-a jeste pitanje vlasništva, odnosno, mogućnosti stranih lica da kupuju zemljište i druge nepokretnosti na teritoriji Srbije.³⁴ U delu SSP-a koji se odnosi na pravo nastanjivanja omogućeno je sticanje i raspolaganje nepokretnostima društava kćeri stranih privrednih društava (nacionalni tretman), dok postoje ograničenja za društva ogranke stranih privrednih društava koja mogu samo uzimati u zakup nepokretnosti u Srbiji. U delu koji se odnosi na slobodan protok kapitala još detaljnije je uređeno ovo pitanje koje se odnosi i na poljoprivredno zemljište.³⁵

1.8. PRAVCI RAZVOJA POLJOPRIVREDE SRBIJE I OČEKIVANI REZULTATI

Osnovni pravac budućeg razvoja poljoprivrede i prehrambene industrije je optimalno korišćenje i očuvanje raspoloživih proizvodnih kapaciteta, povećanje obima poljoprivredne proizvodnje, izmena proizvodne strukture u korist intenzivnih vidova proizvodnje namenjenih izvozu, proizvodnja visokofinalnih i visokokvalitetnih proizvoda. Cilj takvog

³² Ovu materiju reguliše Regulativa EU 110/2008, koja u svojim aneksima daje listu zaštićenih geografskih oznaka alkoholnih pića

³³ Uredba EZ 510/2006

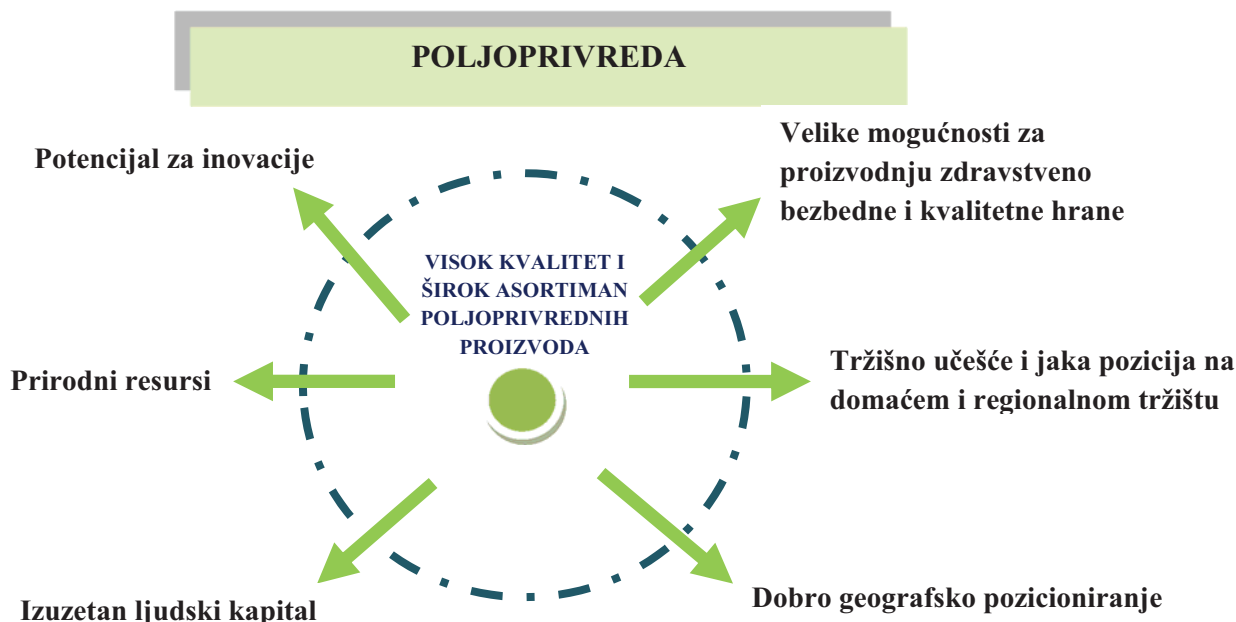
³⁴ Pitanje prava sticanja i uživanja svojinskih prava na nepokretnostima stranih pravnih i fizičkih lica uređeno je članovima 53 i 63. SSP

³⁵ U članu 63, tački 2. definisano je da će u roku od četiri godine, u ovoj oblasti, Srbija osigurati isti tretman za državljane EU, kao i za svoje državljane. Međutim, u važećem Zakonu o poljoprivrednom zemljištu („Službeni glasnik RS, 62/2006 i 41/2009“, član 1, stav 3) stranim pravnim i fizičkim licima zabranjuje se pravo sticanja svojine nad poljoprivrednim zemljištem. To znači da će u periodu od četiri godine od stupanja na snagu SSP ova odredba zakona morati da se uskladi sa Sporazumom. Takođe, članovi SSP koji regulišu ovu materiju nisu deo Prelaznog sporazuma, što znači da će realan rok za prilagođavanje biti oko 6-7 godina

razvojnog pravca je podmirenje domaće tražnje i značajno povećanje izvoza visokokvalitetnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Razvoj poljoprivrede u Srbiji treba usmeriti na modernizaciju i promenu proizvodne strukture u pravcu veće tržišne orijentacije i poboljšane ukupne efikasnosti agrara. Proizvodno i tehnološko prestrukturiranje i rast produktivnosti u poljoprivredi, kao i veću konkurentnost na domaćem i svetskom tržištu treba bazirati na ekološkim, energetskim i ekonomskim kriterijumima. Doslednim sprovođenjem programa razvoja poljoprivrede, prehrambene industrije i svestranog razvoja sela, savremena i industrijalizovana poljoprivreda i prehrambena industrija bi predstavljala osnovu ubrzanog razvoja celokupne privrede i značajno doprinosila bržem razvoju ostalih grana industrije i infrastrukture.

Grafikon 6: Komparativne prednosti srpskog agrara

Dohodak, posebno tržišnog proizvođača u poljoprivredi, trebalo bi da bude iznad proseka dohotka u ostaloj privredi (što je karakteristično za EU), jer je rad u poljoprivredi znatno teži i složeniji od rada u industriji. Umesto sadašnjih 778.000 sitnih poljoprivrednih gazdinstava, u Srbiji bi trebalo pravilnom agrarnom politikom i merama u narednom periodu trebalo ukрупniti posede u veća i konkurentnija od oko 20 ha. Za okućnice i sitna gazdinstva od velikog značaja bi bilo organizovati zadruge, koje mogu da budu od velikog značaja ne samo za naturalnu potrošnju već i za tržište.

Na osnovu raspoloživih kapaciteta i mogućnosti boljeg korišćenja rezultata naučno-tehnološkog progresa, istraženosti svetskog tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda objektivno je moguće proizvesti dovoljne količine kvalitetnih proizvoda za obezbeđenje prehrambene sigurnosti stanovništva, strateške rezerve i značajnih viškova za izvoz. Brži razvoj izvozno usmerene poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije zahteva primenu koncepta održivog razvoja poljoprivrede, tehničko-tehnološku modernizaciju, unapređenja

organizacije rada i ukupne organizovanosti ovih delatnosti, uključujući dugoročne i povoljne mere poljoprivredne politike.

U uslovima ekonomske krize i ograničenih sredstava za podsticaj poljoprivredne proizvodnje neophodno je primeniti programski pristup u razvoju strateških poljoprivrednih proizvoda, sa stanovišta korišćenja agroekoloških uslova, potpisanog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU i mogućnostima plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na trećim tržištima. Ovakvi uslovi opredeljuju jedan od mogućih scenarija u realizaciji agrarne politike, kojom bi se primenila dvostepenost u nivou tekućih podsticaja koji bi bili veći za registrovana poljoprivredna gazdinstva fizičkih lica, a manji za krupnu proizvodnju, a za svu ugovorenu proizvodnju preko zemljoradničkih zadruga.

DEO 2

PRIRODNI POTENCIJALI SRBIJE ZA ORGANSKU PROIZVODNJU

2.1. POJAM ORGANSKE PROIZVODNJE

Poljoprivredna proizvodnja u svetu prošla je dug put razvoja, sa osnovnim zadatkom: *da obezbedi dovoljne količine hrane i sirovina za postojeću ljudsku populaciju*. Rastuća potreba za hranom sve brojnijeg stanovništva zahtevala je povećanje prinosa, a potreba za većim profitom u poljoprivrednoj proizvodnji je dovela do razvoja poljoprivrede zasnovane, pre svega, na veštačkim materijama (mineralna đubriva, pesticidi, hormoni, stimulatori rasta), teškim poljoprivrednim mašinama i velikoj zavisnosti proizvodnje od sirovina čije je poreklo van farmi na kojima se obavlja proizvodnja hrane. Takva proizvodnja dovela je do opadanja kvaliteta hrane, zagađenja vazduha, vode i zemljišta, narušavanja prirodnih procesa i životne sredine.

Kao reakcija na sve izraženiju ekološku degradaciju i sve veće ugrožavanje zdravlja stanovništva razvila se ideja o gajenju biljaka uz smanjeno korišćenje hemijskih sredstava, kontrolisanom upotrebom đubriva, primenom plodoređa, dubokim oranjem i sl. Početkom 70-tih godina prošlog veka, grupa poljoprivrednika je definisala pravila proizvodnje organskim metodom uz primenu dobrovoljnih normativa i upravo su to bili začeci IFOAM-a³⁶ i organske proizvodnje.³⁷ Organska poljoprivreda efikasno rešava i nudi humaniji način proizvodnje hrane, odnosno stavlja u prvi plan zdravlje ljudi i poštuje ravnotežu izbegavajući zagađivanje okoline.

Organska proizvodnja je u potpunosti kontrolisana proizvodnja. Uslovi proizvodnje se na osnovu pravilnika IFOAM-a moraju prilagoditi specifičnim uslovima svake zemlje u kojoj se odvija proizvodnja i zakonski regulisati. Da bi se na jednom području zasnovala organska poljoprivredna proizvodnja, ono mora da ispunjava precizno definisane uslove. To su: izolovanost zemljišnih parcela, stočarskih farmi i prerađivačkih kapaciteta od mogućih izvora zagađenja, odgovarajući kvalitet vode za navodnjavanje, usklađen razvoj biljne i stočarske proizvodnje i osposobljenost stručnjaka i proizvođača za organsku poljoprivredu uz obavezu stalnog inoviranja znanja.

Prema definiciji koju je dala FAO³⁸ organizacija, organska poljoprivreda podrazumeva proces održivog razvoja ruralne sredine u skladu sa raspoloživim resursima, tradicijom, biodegradabilnim potencijalom staništa i predstavlja zaokruženu i celovitu farmsku proizvodnju (ratarsku i stočarsku), čime je obuhvaćeno i očuvanje i obnova prirodnih resursa, kao i povratak tradicionalnim vrednostima i znanjima. Organska poljoprivreda podrazumeva izbegavanje i restrikciju upotrebe veštačkih đubriva, herbicida i pesticida, kao i hemoterapeutika u cilju smanjenja njihove koncentracije u biljnim i životinjskim proizvodima. Da bi se uz redukovanu primenu hemizacije i povećanje radne snage očuvala ekonomska dobit ovo podrazumeva da se maksimalno pažljivo koriste prirodni resursi, naročito pašnjaci i livade, što je veoma pogodno za eksploataciju zaštićenih biogeografskih celina.

U razvijenim zemljama gde je savremena poljoprivreda uz agresivnu primenu svih raspoloživih hemikalija dovela do narušavanja kvaliteta vazduha, vode i zemljišta gotovo je nemoguće zasnovati organsku proizvodnju pa se u njima javlja veliki nedostatak organskih proizvoda. Zbog toga manje razvijene zemlje u kojima je još uvek očuvan agrosistem imaju šansu da preko organskih proizvoda povećaju svoj izvoz. Kao i u konvencionalnoj

³⁶ Međunarodna federacija pokreta organske poljoprivrede

³⁷ Kod nas je usvojen naziv organska poljoprivreda, samim tim i organska proizvodnja i organski proizvod, a u većini zemalja se koriste i termini – biološka, ekološka proizvodnja i bio i eko proizvod

³⁸ Food and Agriculture Organisation of the United Nations

poljoprivredi organski proizvodi mogu biti sveži, ili prerađeni što zavisi od metoda proizvodnje. Zauzimaju tek oko 1% ukupnog svetskog tržišta hrane, ali zbog potrebe za sve zdravijom i ukusnijom hranom postaju sve traženija roba u svetu i sve je značajnije njihovo učešće u svetskim trgovinskim tokovima. U zemljama Evropske unije prodaja organskih proizvoda je utrostručena u periodu od 2001. do 2008. godine.³⁹ Potrošači je kupuju, pre svega, iz zdravstvenih razloga i zbog boljeg ukusa. Najveće tržište organskih proizvoda je u Nemačkoj, a procenjuje se da će učešće ovih proizvoda na tržištima hrane nastaviti da raste i u narednim godinama.

Tačno je da su organski proizvodi znatno skuplji od onih iz konvencionalne poljoprivredne proizvodnje (od 30 do 50%). To je direktna posledica većeg angažovanja radne snage, ali i činjenice da su ovi proizvodi deficitarni, što opet utiče na njihovu visoku cenu. Nasuprot tome, farme organske hrane ne ispuštaju pesticide u okolinu, ne narušavaju biljni i životinjski svet i zahtevaju manju količinu energije pri svom radu. Isto tako, konzumiranje organski proizvedene hrane je zdravije za potrošača, pa se time smanjuju rizici od mnogih bolesti i potencijalni troškovi lečenja. Za oživljavanje organske poljoprivrede potrebno je obezbediti kompletnu društvenu saglasnost, pošto se povećana ulaganja isplate tek kad se pojave prvi efekti prodora na tržišta sa potrošačima koji su svesni potencijalnog zdravstvenog rizika koji nastaje usled konzumiranja hrane dobijene u izrazito komercijalnim sistemima. Samoodrživa, organska poljoprivreda predstavlja pokušaj da se identifikuju metode koje treba da omoguće proizvodnju organske hrane uz smanjivanje negativnih uticaja intenzivne poljoprivredne proizvodnje na ekosistem. Sve brže uključivanje najvećih prehrambenih kompanija u svetu u ponudu organskih proizvoda ukazuje na činjenicu da ova kategorija proizvoda ne predstavlja pomodarstvo ili hir potrošača, već njihovo trajno opredeljenje za zdravom i ukusnom hranom.

Jedan od važnih aspekata organske proizvodnje predstavlja i socijalno-ekonomski aspekt. Naime, ovakav način proizvodnje traži mala ulaganja u pogledu preparata, materijala i opreme, i na taj način u proizvodnju može da budu uključen veliki broj malih proizvođača. Sa druge strane, organski proizvodi se prodaju po višim cenama koje omogućavaju fer prihode za proizvođače i kompenzaciju za smanjene prinose i povećani nivo rada zbog organskog načina proizvodnje. Sa uključivanjem malih proizvođača utiče se pozitivno na obezbeđenje njihove egzistencije na mestu u kome se nalaze (lokalni razvoj), a time i na regionalni razvoj i na samu ekonomiju u državi.

2.2. PROCES PRELASKA SA KONVENCIONALNE NA ORGANSKU PROIZVODNJU

Prelaz, sa konvencionalne na organsku proizvodnju, predstavlja proces razvijanja pouzdanog i održivog agro-ekonomskog sistema. Cela farma, ili jedinica na farmi, uključujući i stočarstvo, mora da pretrpi promene u skladu sa standardima organski zdrave hrane u jednom datom vremenskom periodu.

Na farmi, gde je ostvaren prelazak, ne sme se vršiti prelazak sa organski zdrave na konvencionalnu poljoprivredu, ili stočarstvo, i obrnuto. Farmer je u obavezi da sačini plan prelaska koji treba da bude ocenjen svake godine od inspekcije. Farmer, u svom planu prelaska, mora da u obzir sledeće elemente:

³⁹ www.organic-europe.net preuzeto 12.10.2012.

- istorijat polja (kulture, đubrenje, uništavanje štetočina, stočarstvo),
- postojeće stanje na farmi i odstupanje od standarda,
- plan progresivnog prelaska cele farme na organski zdravu poljoprivredu (proizvodnju),
- aspekte koji u toku perioda prelaska na organski zdravu poljoprivredu (hranu) moraju da se izmene (na primer rotacija kultura, đubrenje, stočna hrana, plan uništavanja štetočina, ekološki uslovi itd., kao i uključenje vremenskih ograničenja).

Generalno gledano vreme prelaska ne sme da traje duže od jedne kompletne rotacije. Ukoliko iz bilo kojih razloga (ekonomski, organizacioni ili dr.), u okviru jedne farme dođe do paralelne proizvodnje organske hrane i proizvodnje u postupku prelaska ili konvencionalne proizvodnje gde prelazak na organsku još nije počeo, ova dva dela moraju jasno da se razgraniče, a proizvodi koji potiču sa njih moraju se jasno razlikovati, po izgledu, boji, sorti, pakovanju i slično. Takođe i oprema koja se koristi za zaprašivanje, kada je reč o nedozvoljenim pesticidima na delu farme koji nije transformisan, ne sme da bude ona ista oprema koja se na sertifikovanim površinama koristi za dozvoljene supstance.

Konverzioni period, koji farma mora da prođe, traje obično dve godine (tri u voćarsko-vinogradarskim zasadima) pre nego što se dobijeni proizvodi mogu prodati kao organski. Za vreme tog perioda kompletna proizvodnja mora da se vrši prema standardima organske proizvodnje. U vreme konverzionog perioda dobijeni proizvod se zove „proizvod u konverziji“.

Proizvodi će dobiti sertifikat kojim se potvrđuje da se radi o „proizvodima organski zdrave poljoprivrede“ tek pošto svi zahtevi u pogledu standarda budu ispunjeni dve godine pre početka proizvodnog ciklusa. Organizacija koja izdaje sertifikat može da smanji navedeni period, ali ne više od godinu dana pre početka proizvodnog ciklusa, i to samo onda ako je opravdano u skladu sa lokalnim strukturnim i poljoprivrednim uslovima. S druge strane, organizacija koja izdaje sertifikat može da produži period transformacije u zavisnosti od prethodnog korišćenja date zemlje za potrebe poljoprivrede.

Organizacije koje izdaju sertifikate mogu da dozvole prodaju biljnih proizvoda (ali to nije pravilo) kao „proizvod zdrave organske poljoprivrede u postupku transformacije“ ili uz sličan opis, kada su ispunjeni svi standardni zahtevi najmanje godinu dana pre početka proizvodnog ciklusa organske proizvodnje.

Kada je reč o životinjskim proizvodima (meso, mleko, jaja) oni mogu biti sertifikovani kao „proizvodi organski zdrave poljoprivrede“ kada veterinarski i zdravstveni standardi budu u potpunosti ispoštovani u periodu od 30 dana za mleko i jaja, i godinu dana ili celokupni životni ciklus kada je reč o mesu. Međutim, životinjski proizvodi ne smeju da se stavljaju u promet kao „proizvodi organski zdrave poljoprivrede „ukoliko farma ili jedinica na farmi nije bila uključena u postupak konverzije najmanje godinu dana.

Kod nas je Zakonom o organskoj iz 2010. godine⁴⁰ i nizom pravilnika uređena proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje, kao i prerada, skladištenje, transport, obeležavanje, deklarisanje i promet ovih proizvoda, njihova sertifikacija i resertifikacija, kao i sva ostala pitanja vezana za ovu oblast. Cilj je dobijanje proizvoda sa potvrđenom procedurom proizvodnje, održiv socijalno-ekonomski ruralni

⁴⁰ Zakon o organskoj proizvodnji objavljen je u Sl. glasniku RS, br. 30 iz 2010. godine a stupio je na snagu 1.1.2011. godine

razvoj, zaštita potrošača, zaštita prirodnih resursa od zagađenja, povećanje plodnosti zemljišta i sl. Neslavna činjenica o niskom stepenu razvoja industrijske proizvodnje u našoj zemlji, u pogledu razvoja organske poljoprivrede daje nam neuporedivu prednost u odnosu na zemlje EU, zbog manje koncentracije zagađivača prirodne sredine. Naše prirodne resurse, pre svega, geografski položaj, reljef i klimu bi trebalo iskoristiti maksimalno. Organska poljoprivreda je usmerena na budućnost i na unapređenje životne sredine i zdravlja ljudi pa su prednosti ulaganja u njen razvoj kao i u obnovljive izvore energije neprolaznog karaktera.

2.3. EKONOMIJA ORGANSKE PROIZVODNJE

Ekonomije organske i konvencionalne poljoprivrede u suštini slede ista pravila. Obračun profita farme, analize marži, obračun prihoda, fiksnih i varijabilnih troškova, uopšteno troškova poslovanja – svi ovi pojmovi se primenjuju na isti način u organskoj i konvencionalnoj poljoprivredi. Ipak, postoje i neke razlike koje ekonomsku analizu organskog uzgoja čine komplikovanijom. Proizvodnja organske farme može biti diversifikovana različitim usevima koji se koriste za održivi plodored i radi unapređenja plodnosti tla. Obračun troškova upotrebe sirovina iz svoje proizvodnje (stočne hrane, stajnjaka i polugotovih proizvoda), može da bude izazov.

Jedno od najvećih pitanja vezano za organsku proizvodnju su ekonomski učinci organskih farmi u poređenju sa konvencionalnim farmama. Ako izuzmemo ostale razloge zbog kojih se farmeri odlučuju za organsku proizvodnju, ostaje pitanje i koliko se sve to u čisto ekonomskom smislu isplati.

Tabela 10: Ekonomski učinak organske proizvodnje

ušteđe/ dodatna vrednost	troškovi/ potražnja
nema upotrebe mineralnog azota	skupo seme
nema upotrebe pesticida	manji prinos
više cene	investicije (zgrade prilagođene za stoku)
veće subvencije za org.proizvodnju	troškovi sertifikacije

Organsku proizvodnju poskupljuje, pre svega, veće učešće neposrednog ljudskog rada. Kada se eliminiše upotreba veštačkih đubriva i sredstava za zaštitu bilja, preostaje ručni rad oko useva. Ostale sirovine, međutim, ne moraju biti skuplje. Problemi sa kojima se suočavaju proizvođači organske hrane u Srbiji se ogledaju u težoj dostupnosti organskih đubriva. Najbolje rešenje predstavlja zaokružena proizvodnja unutar farme (bavljenje i povrtarstvom ili voćarstvom i stočarstvom). Na taj način proizvođač nema potrebe za kupovinom organskog đubriva, već ga može koristiti sa svoje farme. Zaokruženi i zatvoreni sistem proizvodnje na organskom gazdinstvu omogućava da se unutar njega dobije i organsko seme i sredstva za zaštitu bilja. Tako su organska gazdinstva i ekonomski manje zavisna od bilo koga. Mali farmeri u konvencionalnoj proizvodnji, na drugoj strani, često su u podređenom položaju u odnosu na gigantske kompanije proizvođače semena, đubriva i drugih sirovina. Cene za organske proizvode, definitivno, jesu više. Da bi se unapredila ekonomska efikasnost organskih farmi, u svetu se primenjuje i takozvani multifunkcionalni

pristup. Proizvodnja hrane na gazdinstvu kombinuje se sa uslugama edukacije, agro, eko, etno i ruralnog turizma.

2.4. ZNAČAJ ORGANSKE PROIZVODNJE

Četiri su glavne grupe razloga za organsku poljoprivredu:⁴¹

1. Zdravstveni

- Organska hrana ne sadrži aditive dopuštene u neorganskoj hrani. Ona takođe ne sadrži pesticide i herbicide – uzročnike brojnih oboljenja, kao ni GMO⁴² jedinjenja. Po svom sastavu, organska hrana ima značajno više nivoa vitamina i minerala. Organska hrana sadrži, na primer, u proseku 63% više kalijuma, 73% više gvožđa i 125% kalcijuma nego proizvodi dobijeni konvencionalnom poljoprivredom, a udeo sadržaja suve materije u organskim proizvodima veći je i do 30%.

2. Ekološki

- Organska poljoprivreda štiti prirodnu sredinu. Kod nje se ne koriste pesticidi, herbicidi i veštačka đubriva, samim tim se ne zagađuje voda i ne ispošćuje zemljište. Zbog načina gajenja koji podrazumeva raznolikost kultura, organska proizvodnja doprinosi biodiverzitetu područja na kojima se gaji hrana.

3. Ekonomski

- Organska poljoprivreda je trenutno jedna od najperspektivnijih grana u svetskoj ekonomiji. Povećanje organske proizvodnje donelo bi Srbiji:
 - a) Optimalno korišćenje poljoprivrednih resursa
 - b) Višu stopu ekonomskog rasta
 - c) Povećanje izvoza
 - d) Povećanje lokalne poljoprivredne proizvodnje
 - e) Poboljšanje standarda stanovništva u ruralnim regionima
 - f) Razvoj sela
 - g) Očuvanje i uvećanje seoske populacije

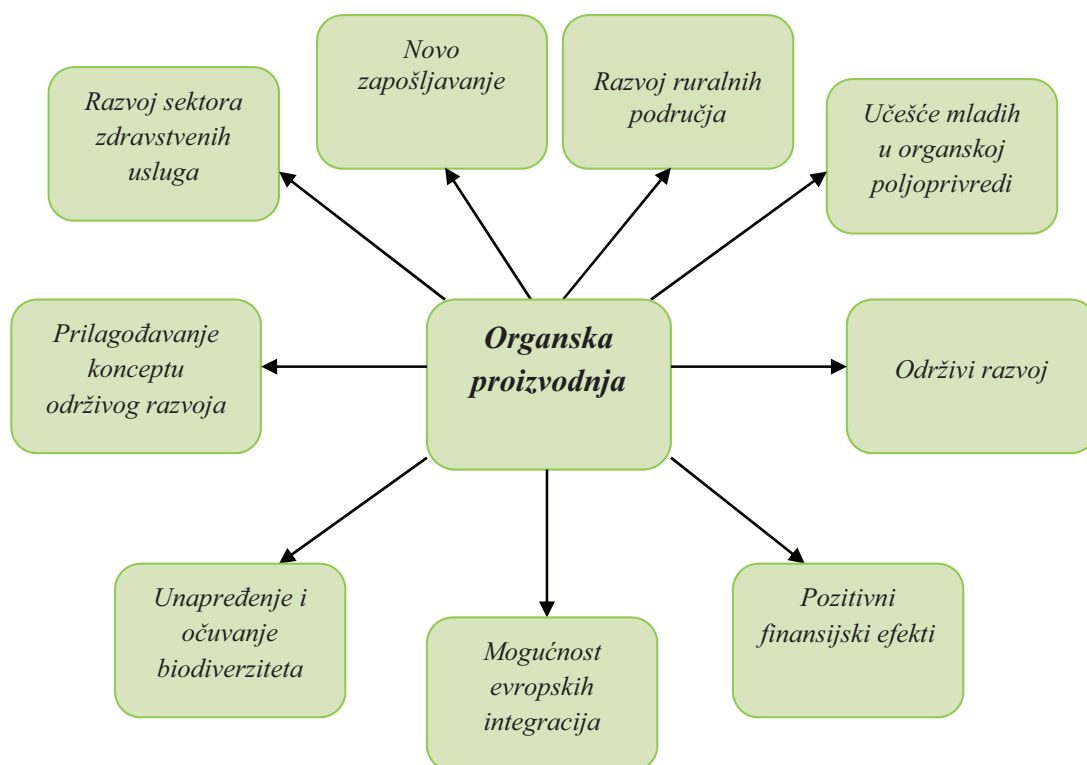
4. Politički

- Pitanje organske poljoprivrede je pitanje očuvanja nacionalnog suvereniteta. Organska poljoprivreda, sa prirodnim i ukrštenim varijetetima sorti i semena, koje poljoprivredni proizvođači od ovogodišnjeg roda ostavljaju za sledeću sezonu, čini proizvođače i nacionalnu poljoprivredu nezavisnim i manje osetljivim na fluktuacije tržišta.

⁴¹ www.tehnologijahrane.com preuzeto 23.01.2013. godine

⁴² Genetski modifikovani organizam

Grafikon 7: Značaj organske proizvodnje

Organska poljoprivreda može da donese velike koristi ljudskom društvu. Međutim, zbog manje intenzivnosti neophodno je da se obezbedi kompletna informisanost tržišta o prednostima ovog pristupa, kao što je dobijanje zdrave, bezbedne hrane i posledičnom padu zdravstvenog rizika populacije. Proizvodnja u skladu sa biogeografskim odlikama dovodi do smanjenja nivoa ambijentalnog zagađenja iz poljoprivrede, što predstavlja veoma značajnu korist po društvo u celini, obezbeđuje veću zaposlenost seoskog stanovništva, ali i povećava troškove proizvodnje ukoliko se striktno ne sprovedu pozitivni zakonski propisi koji zabranjuju zagađivanje. Organska poljoprivredna proizvodnja obezbeđuje podršku međunarodnih organizacija za očuvanje životnog ambijenta i prirodne sredine i time doprinosi i globalnoj popularizaciji jedne zemlje i njene privrede.

2.4.1. ZNAČAJ ORGANSKE POLJOPRIVREDE U FUNKCIJI OČUVANJA EKOSISTEMA

Organski (ekološki prihvatljiv) razvoj stočarstva u okviru poljoprivrede i ostalih privrednih grana podrazumeva korišćenje lokalnih resursa, životinjskih, biljnih, odlika staništa na samoodrživ, a ne ekstenzivan način, uz ograničavanje mogućnosti zagađenja životne sredine iz privrede i ljudskih naselja, uključujući i zagađivanje i degradaciju staništa koji nastaju kao posledica prekomerne intenzifikacije u poljoprivredi. Ovakav razvoj dovodi do rasta stepena zagađenosti lokalne zajednice iz poljoprivrede, što se prenosi i na veće biogeografske celine, pa i globalno. Osim toga mogućnost zapošljavanja u poljoprivredi

opada što potencira depopulaciju sela i smanjuje mogućnosti za dalji razvoj i korišćenje prirodnih bogatstava bez obzira na njihov karakter. Da bi se prekinuo dalji odliv seoskog stanovništva potrebno je pre svega omogućiti razvoj sela i unapređenje ruralne zajednice i načina života.

2.4.2. ORGANSKA POLJOPRIVREDA U FUNKCIJI OČUVANJA BIODIVERZITETA

Osnovni problem sa kojim se suočava savremeno čovečanstvo je zagađenje biosfere koje dovodi do klimatskih promena, povećanja kiselosti zemljišta i voda i promene hemijskog sastava živih organizama. Tako je ustanovljeno da je koncentracija nitrata u vodama u direktnoj linearnoj korelaciji sa potrošnjom azotnih đubriva, koncentracija pesticida i herbicida u animalnim tkivima sa potrošnjom hemijskih sredstava, sadržaj antibiotika u mleku i jajima sa intenziviranjem profilakse i terapije i tako dalje. Kako je upotreba antibiotika u veterinarskoj medicini značajno doprinela razvijanju rezistencije mikroorganizama, organski uzgoj na pravi način eliminiše uticaj veterinarske kurative na pojavu rezistentnih sojeva i favorizuje uzgoj genetski rezistentnih životinja, što doprinosi očuvanju animalnih resursa u stočarstvu i zaštiti biodiverziteta. Biorazgradljivost materija koje ne nastaju u prirodi veoma je ograničena i njihova upotreba dovodi do akumulacije hemijskih jedinjenja koja ispoljavaju organotoksične, teratogene i/ili genotoksične efekte na ukupnu živu populaciju, uključujući i ljude. Zbog toga, postoji sve veća potreba da se ograniči i izbegne primena biološki nepoznatih materija u poljoprivredi, uz istovremeni monitoring stepena zagađenja.

Prednosti organske proizvodnje su u tome što je zasnovana na mešovitom sistemu gajenja više vrsta domaćih životinja i različitih kultura. Takav način proizvodnje obezbeđuje da se na manjim površinama omogućí uspostavljanje biološki zakonite interakcije i da se dođe do kruženja materija između divljih i domaćih vrsta, zemljišta i voda unutar staništa. Ovakva poljoprivreda obezbeđuje amortizaciju negativnih efekata društvenog razvoja na ekosferu i ljudsku populaciju u celini.

Dizajniranje razvojne strategije, čiji je cilj podrška lokalnog održivog razvoja kroz povećanje ekonomske i ekološke održivosti, bazira se na proceni uslova za razvoj organske proizvodnje, kao i formiranju registra i baze podataka o životinjskim i agrarnim resursima. Važna pitanja za razvoj organske proizvodnje su uspostavljanje nacionalnog sertifikacionog sistema i zaštita nacionalnog tržišta od proizvoda koji se na tržištu prehrambenih proizvoda pojavljuju, praćeni sinonimima koji ukazuju na to da se radi o zdravstveno bezbednoj hrani (organska, ekološka, biološka i dr.), a koji nisu registrovani i sertifikovani proizvodi iz organske proizvodnje.

2.5. GENETSKI MODIFIKOVANA HRANA

Jedan od najvećih uslova za članstvo Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji jeste omogućavanje uvoza i prometa genetski modifikovane hrane (GMO), što naša trenutna zakonska regulativa ne dozvoljava. Stupanjem u STO na snazi može da ostane zabrana

proizvodnje GMO, ali ne i uvoza tih namirnica.⁴³ Srbija je 2009. godine donela zakon o GMO koji je restriktivan i brani i proizvodnju i promet GMO u komercijalne svrhe u našoj zemlji. Ulazak u STO je od velikog značaja za Srbiju, ali zdrava hrana i voda predstavljaju strateško pitanje za našu zemlju, dok se uvozom genetski modifikovane hrane, stavljamo u zavistan položaj od stranih dobavljača GMO semena.

Srbija ima više od četiri miliona hektara njiva, što odgovara veličini dve Slovenije, pa stručnjaci postavljaju pitanje zbog čega nam je potrebna veštačka hrana. Bolesti koje može da izazove upotreba GMO su sterilnost, smanjenje mozga, Alchajmerova bolest, bolesti unutrašnjih organa, alergološke i toksikološke reakcije, krvarenje u želucu, promene na crevima, problemi s jetrom, pankreasom.

Tabela 11: Prednosti i mane genetski modifikovane hrane

Prednosti	Mane
→ Bolji prinosi i otporniji usevi → Mogućnost manjeg korišćenja đubriva i preparata za zaštitu → Bolji nutricionistički kvalitet (više vitamina, gvožđa...) → Mogućnost unošenja lekova ili vakcina putem hrane → Uzgajanje u područjima koja nisu pogodna za poljoprivredu	→ Nedovoljno ispitan uticaj na ljudsko zdravlje, sumnje u izazivanje teških bolesti poput kancera → Potencijalna opasnost po okolinu (mogući prenos gena ili mutacija na druge organizme, neispitan uticaj na druge žive organizme) → Opasnost od razvoja bolesti otpornih na postojeće lekove → Zavisnost siromašnih zemalja od proizvođača GMO hrane → Dominacija velikih kompanija na svetskom tržištu hrane

Vlada SAD pritiska naročito slabe istočnoevropske zemlje da dozvole uvoz GMO. Velike multinacionalne kompanije koje se bave proizvodnjom GMO semena, poput američkog magnata *Monsanto*⁴⁴, imaju za cilj ostvare potpuni monopol u svetskoj poljoprivredi. Stvaranje monopola od strane proizvođača GMO materijala ostvaruje se tako što se sve češće u GM seme ubacuje takozvani gen terminator koji uništava klicu za naredni ciklus proizvodnje. To znači da isključivo seme koje se kupi od dobavljača može da proklija, dok je seme koje se dobije od odgajene biljke jalovo i ne može da proklija, zbog ubačenog gena. Na ovaj način, ostvaruje se stalna zavisnost od dobavljača.

Ako bi se dozvolila proizvodnja GMO, Srbija bi samo za semena morala da plaća 70 do 100 miliona evra godišnje, a GMO hrana se verovatno ne bi mogla prodati ni na domaćem ni na stranom tržištu. Srbija bi, u slučaju da dozvoli uvoz genetski modifikovanog semena i

⁴³ STO ne poznaje zabranu uvoza i izvoza bilo kog proizvoda. Zakon može da propisuje složenu proceduru uvoza GMO, kojom se uvoz praktično onemogućava, ali nije dozvoljeno da u zakonu izričito piše da je uvoz zabranjen.

⁴⁴ koji drži oko 90 posto svetske proizvodnje GMO semena

sadnog materijala, a potom i životinja, odnosno stočnog podmlatka, postala uvozno zavisna i godišnje po tom osnovu imala gubitke od oko pola milijarde evra. Uzgojem GMO Srbija uništila domaću proizvodnju semena, pa bi bez posla ostalo 50.000 ljudi.

Srbija ima odlične uslove za proizvodnju zdrave, organske hrane i da bi se klasičnim agrotehničkim metodama ta proizvodnja mogla povećati za oko 40%, a značajne količine izvoziti.

2.5.1. GMO U SVETU

U 2011. godini u 29 zemalja na svim kontinentima na 148 miliona hektara porast površina pod GMO usevima bio je 10% u odnosu na 2010. godinu. Ohrabruje podatak da Evropa sa svojih 91.500 ha obradive površine, sa samo 2 odobrene GMO kulture (kukuruz MON810 i krompir AMFLORA) beleži pad u odnosu na 2010. godinu.

U 2012. godini je 15,4 miliona poljoprivrednika u 29 različitih zemalja uzgajalo GMO kulture. Ti usevi su i sve više prihvaćeni u svetu i to naročito u zemljama u razvoju. Sa uvećanjem poljoprivrednih površina od 19%, Brazil (25,4 miliona hektara) ostaje na drugom mestu po najvećoj proizvodnji GMO iza SAD-a (66,8 miliona hektara). Takođe, treba pomenuti i uvećanje od 126% obradivih površina u Burkini Faso gde 80.000 zemljoradnika obrađuje 260.000 ha GMO.

Što se tiče glavnih kultura, u 2011. godini 29% kukuruza je bilo zasejano kao GMO (na ukupno 158 miliona hektara) nasuprot 26% u 2010. godini. U odnosu na ostale kontinente samo u Evropi postoje značajni otpori gajenju GMO biljaka. To pitanje je u centru mnogih debata, a površine pod GMO beleže pad. Tako u 2011. godini, površina pod GMO u Evropi se ustalila na oko 91.500 hektara i skoncentrisana je na više od 80% u Španiji i to sa kukuruzom MON810. Bugarska se pridružila početkom februara 2011. godine zemljama koje su zabranile uzgajanje MON810 (Francuska, Nemačka, Mađarska, Luksemburg, Grčka i Austrija).

U Evropskoj uniji dozvoljen je uvoz GMO hrane, ali svaka zemlja pojedinačno odlučuje o odobrenju za uzgajanje.

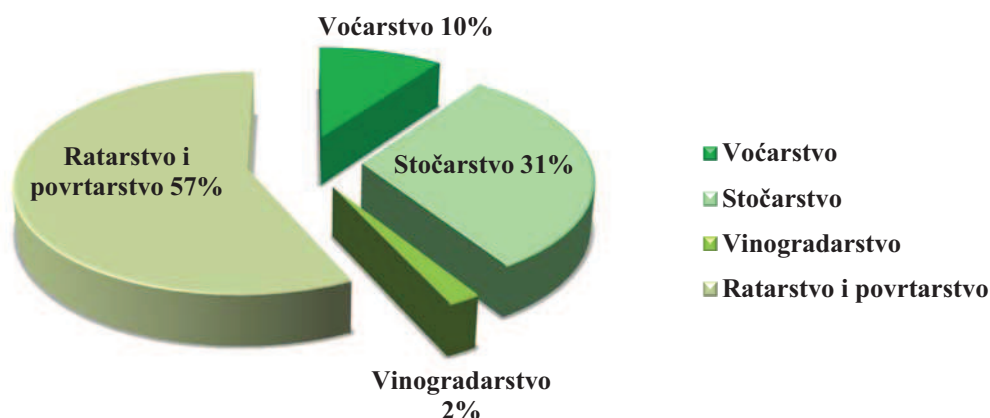
2.6. PREGLED PRIRODNIH RESURSA U SRBIJI (obradivo zemljište, uzgoj goveda i živine)

Ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište na teritoriji Republike Srbije iznosi 5.051,000 hektara, a korišćena oranična površina 3.295,000 hektara. Oko 70% ukupne teritorije Srbije čini poljoprivredno zemljište, dok je 30% pod šumama. U ukupnoj poljoprivrednoj površini oranice i bašte učestvuju sa 65,2%, pašnjaci sa 16,5%, livade sa 12,4%, voćnjaci sa 4,8% i vinogradi sa 1,1%. U strukturi zasejanih površina oranica i bašta žita učestvuju sa 57,5%, industrijsko bilje sa 13,3%, povrtno bilje sa 8,3%, a krmno bilje sa 14,0%.

Srbija raspolaže sa oko 5.092.000 ha poljoprivredne površine (0,68 ha po stanovniku), od čega je 4.218.000 ha obradive površine (0,56 ha po stanovniku) i iznad je evropskog standarda.

Pod pšenicom je zasađeno 493.000 hektara, kukuruzom 1.235,000 hektara, suncokretom i sojom po 171.000 hektara i šećernom repom 67.000 hektara.

Grafikon 8: Struktura poljoprivredne proizvodnje u 2011. godini⁴⁵

Broj poljoprivrednih društava i zemljoradničkih zadruga u 2012. godini iznosio je 789, dok je registrovano 778.891 porodično poljoprivredno gazdinstvo. U istom periodu, ukupna površina zemljišta pod šumom u Republici Srbiji iznosila 1.978.112 hektara. U državnom sektoru je 949.497 hektara, odnosno približno 48% ukupnog zemljišta pod šumom, dok se preostalih 52% površine zemljišta pod šumom nalazi u privatnom sektoru.

Srbija ima veoma povoljne prirodne uslove (zemljište i klimu) za raznovrsnu poljoprivrednu proizvodnju (kako biljnu, tako i stočarsku), poseduje iskusne proizvođače, vrhunske stručnjake i naučne radnike, u svetu priznate selekcije raznih biljnih proizvoda. Povoljni prirodni i klimatski uslovi pospešuju razvoj poljoprivrede. Ravničarski regioni Vojvodine, Pomoravlja, Posavine, Tamnave, Kruševačkog i Leskovačkog polja pogodni su za mehanizovanu ratarsku i povrtarsku proizvodnju. Brdoviti i brežuljkasti predeli povoljni su za razvoj voćarske, vinogradarske i stočarske proizvodnje. Brdsko-planinsko područje Zlatibora, Rudnika, Stare planine, Kopaonika i Šar-planine su pogodni za razvoj ovčarstva, govedarstva i šumarstva.

Najvažniji poljoprivredni proizvodi Srbije su kukuruz, pšenica, suncokret, šećerna repa, soja, krompir, jabuke, šljive, grožđe, svinjsko, goveđe i živinsko mesto i mleko.⁴⁶

Proizvodnja voća - Ukupna proizvodnja voća u Republici Srbiji u 2011. godini iznosila je 1.337.081 tona. U 2007. godini Republika Srbija je sa svojom ukupnom proizvodnjom voća od 1.356.000 tona učestvovala sa 1,11% u svetskoj proizvodnji voća, odnosno sa 6,57% u odnosu na proizvodnju voća u EU. Najveći udeo u proizvodnji ima malina koja učestvuje sa 15,2% u svetskoj proizvodnji, odnosno sa 65% u odnosu na proizvodnju u Evropskoj uniji. Površine pod voćnjacima obuhvataju oko 240.285 hektara, što čini 4,71% ukupnih poljoprivrednih površina, odnosno 5,69% od obradivih površina u Republici Srbiji. Najveći procenat od ove površine pod kojom se nalaze voćni zasadi, tradicionalno je pod šljivom - 50%, zatim jabukom - 18% i višnjom - 7 % od ukupnog broja stabala svih voćnih vrsta u Republici Srbiji.

⁴⁵ Izvor: www.pks.rs i obrada autora preuzeto 12.03.2013. godine

⁴⁶ www.pks.rs preuzeto 28.03.2013. godine

Proizvodnja povrća - Povrće se u Srbiji uzgaja na oko 284.000 ha, što predstavlja 9% od ukupnih površina oranica. U proizvodnji povrća najzastupljeniji su krompir, kupus i kelj, dinje i lubenice, paradajz, paprika i luk. U 2011. godini ukupno povrća proizvedeno je u količini od 2.125.240 tona.

Proizvodnja grožđa - Vinogradarsko-vinarski sektor u Republici Srbiji je sektor sa dugom tradicijom i trenutno neiskorišćenim potencijalom. Sa druge strane vino nije samo poljoprivredno-prehrambeni proizvod visoke nutritivne i lekovite vrednosti, već predstavlja i parametar kulturnog razvoja jedne zemlje. Proizvodnja grožđa se pretežno obavlja na privatnim porodičnim posjedima u okviru poljoprivrednih gazdinstava, sa izuzetkom desetak velikih vinarija (bivše društvene vinarije) koje imaju sopstvene vinograde. Na teritoriji Republike Srbije je na osnovu statističkih podataka 1955. godine bilo oko 135.000 hektara vinograda, da bi 2009. površine opale na oko 58.000 hektara, dok se procenjuje da su trenutne realne površine pod vinogradima znatno manje. Vinogradarska proizvodnja je u velikoj meri uslovljena godišnjim klimatskim uslovima i varira od godine do godine oko prosečne vrednosti od 380.000 tona grožđa.⁴⁷ Na osnovu statističkih podataka proizvodnja vina u Republici Srbiji za 2011. godinu iznosila je 224.431 hl.

Organska proizvodnja - Organska proizvodnja trenutno se odvija na površini od oko 829.000 ha, bilo da se radi o proizvodima koji su već sertifikovani ili onima koji su u procesu dobijanja sertifikata za organski proizvod, dok obradivo zemljište korišćeno za organsku proizvodnju zauzima površinu oko 11.000 ha. U Srbiji ima oko 150 registrovanih sertifikovanih proizvođača i blizu 160 u procesu konverzije. Trenutno u Srbiji se ovim vidom poljoprivredne proizvodnje bavi oko 3.000 gazdinstava, što ukazuje na činjenicu da od ovog posla živi oko 9.000 ljudi. U 2011. godini ukupna površina pod organskom proizvodnjom je iznosila 6.294,61 ha.

Stočarska proizvodnja u Srbiji je u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji zastupljena sa svega 31,5%, dok je u razvijenim zemljama oko 60%.

Proizvodnja mesa – Ukupna proizvodnja mesa u 2011. godini iznosila je 529.000 t. Od toga proizvodnja goveđeg mesa iznosila je 82.000 t, svinjskog 272.000 t, ovčijeg 24.000 t, živinskog 103.000 t i ostalog 48.000 t (sirove govedje i svinjske masnoće).

Proizvodnja ribe - Karakteristično je da u BDP poljoprivredne delatnosti i ribarstva, ribarstvo učestvuje sa ispod 10%. Mogućnost da naša zemlja razvije svoje ribarstvo su velike. Domaća proizvodnja ribe je nedovoljna i pored povoljnih bioekoloških karakteristika našeg podneblja. U periodu od 2001. do 2011. godine na području Srbije ukupna proizvodnja i ulov ribe iznosila su, prosečno, 7.417 t ispoljavajući tendenciju rasta (stopa promene 11,51%).

2.7. RAZVOJ ORGANSKE PROIZVODNJE U SVETU

Organska poljoprivreda se brzo razvija i trenutno se praktikuje u više od 120 zemalja sveta. Njen udeo u poljoprivrednom zemljištu nastavlja da raste. Osnovni razlozi za ekspanziju organske poljoprivrede, nalaze se u rezultatima medicinskih istraživanja koja ukazuju na povećanje zdravstvenog rizika pri konzumiranju hrane poreklom iz intenzivne konvencionalne proizvodnje. Ovo je uticalo na to da se tokom poslednje decenije obim organske proizvodnje značajno povećao, tako da je u svetskim razmerama, organskom eksploatacijom obuhvaćeno više od 26 miliona hektara. Svetska prodaja proizvoda organske

⁴⁷ statistički podaci za period 2001-2011. godine

proizvodnje godišnje se povećava za 15%. Najznačajnija tržišta organske hrane su SAD, Kanada, Evropa i Japan. U Evropi najveći potrošači organske hrane su: Nemačka, Velika Britanija, Italija i Francuska.

Po podacima iz 2011. godine, zemlje sa najvećim organskim površinama su Australija (11.8 miliona hektara), Argentina (3.1 miliona hektara), Kina (2.3 miliona hektara) i SAD (1.6 miliona hektara).⁴⁸ Broj poljoprivrednih dobara i odnos površina obradive zemlje pod organskim kulturama u poređenju sa konvencim, međutim, najveći je u Evropi. Procentualni odnos površina u organskoj proizvodnji u odnosu na površinu države, daje potpuno drugu sliku s obzirom na to da su u prvih 10 zemalja sveta zastupljene samo evropske zemlje i to Lihtenštajn (26,4%), Austrija (12, 9%) i Švajcarska (10,27%). U Evropi, najveće površine u sistemu organske proizvodnje su u Italiji, Nemačkoj i Velikoj Britaniji, pa ove zemlje predstavljaju i najvažniji sektor organske proizvodnje. U većini evropskih zemalja, oko 6% obradivih površina je u sistemu organske proizvodnje. Tendencija razvoja organske proizvodnje u zemljama centralne i istočne Evrope je sve izraženija (Češka, Slovačka i Poljska).

Pojedine zemlje drže primat u izvesnim proizvodima. Tako, na primer, najveći proizvođač organskih citrusnih plodova je Italija, najveći proizvođač organske kafe Meksiko, a najveći proizvođač kakaoa Dominikanska Republika. Lideri u proizvodnji organskog grožđa su Italija, Španija i Francuska. Španija i Tunis su najveći proizvođači organskih maslina. Podneblje, istorijsko nasleđe i državna podrška organskom sektoru čini pojedine zemlje liderima u određenoj vrsti organske proizvodnje.

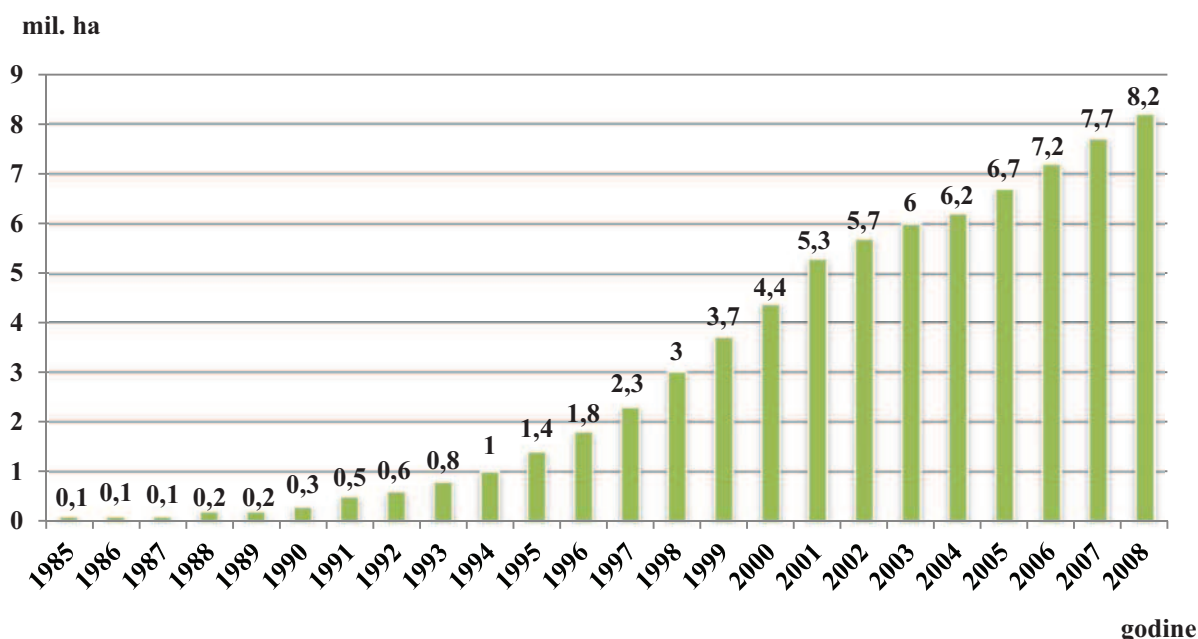
Prema rezultatima ispitivanja „Istraživačkog instituta za organsku poljoprivredu“ iz Švajcarske⁴⁹, poljoprivredne površine u sistemu zaokružene organske proizvodnje u Evropi su se sa 1,5 milion hektara 1995. godine, povećale na 6,3 miliona hektara 2005. godine. U istom periodu, broj organskih farmi se sa 50.000 farmi povećao na 170.000 farmi. U Nemačkoj, u organskom stočarstvu najviše se gaje ovce (8%), tovne rase goveda (3,2 %), a zatim mlečne rase goveda (2,3 %), dok se samo 1% živine i svinja gaji u organskom sistemu. Za sada, od organskih životinjskim proizvoda najveća je potrošnja organskog mleka, koje je sve prisutnije u supermarketima većine zemalja Evropske unije. Za sada, najveća proizvodnja organskog mleka je u Danskoj (15%).

Iako je organska poljoprivreda danas prisutna svuda u svetu, najveća potražnja je u Evropi i SAD. Ova dva regiona imaju neprekidan manjak tražene robe, jer proizvodnja ne dostiže potražnju.

⁴⁸ www.organic-world.net preuzeto 25.02. 2013. godine

⁴⁹ www.fibl.org preuzeto 23.02.2013. godine

Grafikon 9. Rast površina namenjenih organskoj proizvodnji u Evropi 1985-2008. godine⁵⁰

Prema ekonomskim pokazateljima, organska proizvodnja postaje sve značajnija. Trgovina organskim proizvodima u periodu od 2007. do 2011. godine porasla je sa 23 na 40 milijardi dolara. Cene organskih proizvoda su i dalje visoke uprkos povećanoj prodaji i u proseku su više od 15% do 30% u poređenju sa proizvodima dobijenim konvencionalnim metodama proizvodnje. U periodu od 2001. do 2011. godine, potražnja organske hrane porasla je za 15-20% u SAD.

Jedna od zemalja sa dugom tradicijom i visokom reputacijom u organskoj proizvodnji je Nemačka, koja predstavlja jednog od vodećih proizvođača organske hrane, kao i jedno od najvećih tržišta u svetu sa godišnjim obrtom od oko 3,9 milijardi evra. Samim tim, 1.800 preduzeća nudi preko 35.000 organskih proizvoda označenih „Bio“ organskim sertifikatom koji predstavlja zvanični državni simbol u Nemačkoj od 2001. godine.

Zemlja sa najvećim učešćem organskih proizvoda na tržištu, posmatrano u odnosu na ostale proizvode, jeste Švajcarska sa 4,5%, koja pored toga ima i najveću potrošnju organskih proizvoda po glavi stanovnika (100 evra po pojedincu).

Obradive površine pod organskim proizvodima rastu iz godine u godinu. Međutim, njihov udeo, u ukupnoj poljoprivrednoj površini, je i dalje mali, kako sa globalnog, tako i sa aspekta pojedinačnih zemalja. Kada se posmatraju cene organskih proizvoda u odnosu na cene konvencionalnih proizvoda, u pojedinim zemljama EU mogu se uočiti sledeće karakteristike:

- u Nemačkoj su cene u proseku 20% više;
- u Francuskoj su više za 20-30% (u specijalizovanim radnjama čak do 50%, pri čemu domaći proizvodi imaju prednost);

⁵⁰ Aberystwyth Univerzitet, FIBL istraživanje

- u Italiji su cene 25% više u supermarketima i 30% više u specijalizovanim radnjama;
- u Švedskoj su cene 15% veće, dok se cena neprerađenih proizvoda još više razlikuje;
- u Danskoj su cene za 20-30% više.

Danas na globalnom nivou posluje 305 organizacija koje pružaju usluge sertifikacije organske proizvodnje u skladu sa različitim regulacijama i postojećim standardima. Većina ih je raspoređena na prostoru Evrope (160), Azije (93) i Severne Amerike. Zemlje sa najvećim brojem ovih organizacija su SAD, Japan, Kina i Nemačka.

2.8. ORGANSKA POLJOPRIVREDA U SRBIJI

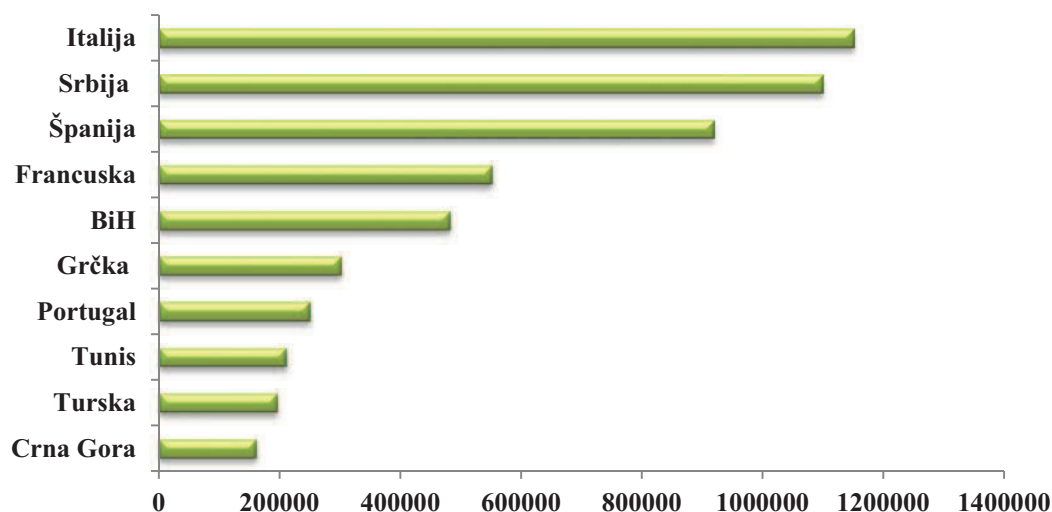
Metodama organske poljoprivrede omogućeno je poboljšanje uslova životne sredine, odnosno poboljšanje ekosistema, poboljšanje i očuvanje kvaliteta vode, poboljšanje i očuvanje zemljišta, njegove plodnosti. Primenom metoda organske proizvodnje, prirodnih procesa kod proizvodnje biljaka i životinja, izolovanjem zemljišnih parcela, stočarskih farmi, objekata za preradu, kontrolom vode za navodnjavanje, obezbeđivanjem stručnjaka koji primenjuju svoje znanje i prate aktuelnosti i naučna saznanja, osim dobijanja organskih proizvoda, proizvođači mogu ostvariti i visoki profit.

Zbog velike zagađenosti određenih regiona na našoj planeti, postoje delovi, naročito u razvijenijem delu sveta, gde je nemoguće zasnovati organsku proizvodnju zbog višedecenijske upotrebe štetnih hemijskih sredstava, odnosno nagomilanih otrova u samom zemljištu.

Prema istraživanjima grupe MOAN⁵¹, sa ciljem daljeg razvoja organske proizvodnje u mediteranskim zemljama, Srbija se nalazi u samom vrhu kao zemlja sa najvećim brojem hektara namenjenih organskoj proizvodnji, odmah posle Italije. Kako je naša zemlja puna regiona koji su praktično „netaknuta priroda”, postoji šansa da se isti odmah uključe u organsku proizvodnju bez protoka vremena za konverziju (što je velika prednost, ušteda i dobitak).

⁵¹ Mediterranean Organic Agriculture Network

Grafikon 10. Površine namenjene organskoj proizvodnji u mediteranskim zemljama⁵²

hektari

Po podacima za 2011. godinu organska proizvodnja se odvija na oko 2.860 ha.⁵³ Ovaj podatak uključuje i površine korišćene za sakupljanje divljeg voća, pečuraka i lekovitog bilja.⁵⁴

Tabela 12: Organska proizvodnja u Srbiji po vrstama

Kategorija	Vrsta	Sertifikovane površine (ha)	U periodu konverzije (ha)	Ukupno (ha)
Višegodišnje	Jabuka	650	550	1200
	Malina	360	20	380
	Jagoda	80	10	90
	Šljiva	420	170	590
	Višnja	100	50	150
	Drugo			2560
	Ukupno voće			4970
Jednogodišnje	Kukuruz	20	210	230
	Pšenica	40	130	170
	Soja	10	400	410
	Povrće i dr.			427
Ukupno jednogod.				1240
Pašnjaci		50	2240	2290

⁵² www.moan.iamb.it preuzeto 22.02.2013. godine

⁵³ www.mpt.gov.rs preuzeto 10.01.2013. godine

⁵⁴ Organska poljoprivreda u Srbiji 2013, Istraživanje Nemačke organizacije za internacionalnu saradnju (GIZ), str 12

Organska proizvodnja u Srbiji je sve popularnija i ekonomski značajnija, a zahvaljujući potencijalima koji se pre svega ogledaju u usitnjenom posedu i zemljištu koje nije kontaminirano štetnim materijama, ovaj vid poljoprivrede može značajno doprineti razvoju ruralnih područja, a time i poljoprivrede uopšte. Zbog toga je organska proizvodnja postavljena kao jedan od prioriteta razvoja poljoprivrede i čini integralni deo strategije za ruralni i poljoprivredni razvoj Republike Srbije.

Tabela 13: SWOT analiza organske poljoprivrede u Srbiji

Snage	Mogućnosti
• Geografska blizina tržišta EU • Kulturološka blizina Evrope • Snažno prisustvo na EU tržištu organskog voća • Povoljna klima • Niski troškovi proizvodnje (npr. troškovi radne snage) • Konvencionalni proizvodi su često već organski • Nedirnuti prirodni resursi (zemljište, voda)	• Povećana potrošnja organskih proizvoda u celom svetu • Razvoj domaćeg tržišta • Članstvo u EU • Loša praksa u zemljama konkurentima • Dodata vrednost kroz preradu
Slabosti	Pretnje
• Nepotpuna nacionalna legislativa o organskoj proizvodnji • Infrastruktura (postrojenja za preradu, transport) • Birokratija • Znanje iz oblasti organske proizvodnje i tehnologije prerade • Dostupnost organskih inputa • Investicije-kapital	• Ograničenost domaćeg tržišta • Nedovoljno iskorišćeno tržište EU (mala količina za plasman) • Neorganizovanost proizvođača • Podrška države • Nekonkurentnost proizvođača na ino tržištu • Nepoznavanje pravnih regulativa EU koje se odnose na uvoz proizvoda organskog porekla

Glavni razlog za malu proizvodnju organske hrane je visoka cena sertifikacije organskih proizvoda, neuređeno tržište repromaterijala, naročito semenske robe i sredstava zaštite, kao i nedovoljna finansijska pomoć proizvođačima i nedovoljno sazrela svest potrošača. Sa druge strane, veliki, neiskorišćeni potencijali u Srbiji su brdsko-planinski regioni i zaštićena prirodna dobra u drugoj i trećoj zoni zaštite. U organskoj poljoprivredi Srbije dominira voćarska proizvodnja, zatim jednogodišnje ratarske kulture i pašnjaci. Najveće izvozne potencijale ima sveže i prerađeno voće, uljane kulture, lekovito i aromatično bilje, pečurke i neke vrste žita.

Evropska unija je postavila cilj da do 2020. godine organsku proizvodnju zasnuje na 20% ukupnih obradivih površina. Sve evropske zemlje prave veoma ozbiljne i zahtevne planove za realizaciju postavljenih ciljeva u toj oblasti. Razlozi za zabrinutost i sprovođenje ovih aktivnosti su višestruki. Konvencionalna poljoprivreda jedan od najvećih zagađivača životne sredine, pored konzumiranja nekvalitetne hrane, postoji i realna opasnost od nestašice

hrane u svetu. Kao jedino rešenje javlja se takozvani “model samoodrživih farmi”, očuvanje "malih" proizvođača i jačanje veza i poverenja između poljoprivrednih gazdinstava i lokalne zajednice.

Dugoročno, organska poljoprivreda bi mogla doprineti smanjivanju razlika između bogatih i siromašnih regiona, kao i ostvarivanju stabilnosti proizvodnje. Time bi se stekli uslovi za strane investicije i povećanje izvoza organskih proizvoda. Ujedno, povećala bi se i svest potrošača o potrebi korišćenja organske hrane i poboljšanje zdravstvene ispravnosti hrane.⁵⁵

Prednosti Srbije kada je reč o organskoj poljoprivredi ogledaju se u visokom procentu ruralnog stanovništva, netaknutosti velikog broja obradivih površina bilo kakvim hemijskim sredstvima, ali i u blizini EU kao glavnog tržišta za plasman organske hrane.⁵⁶

2.8.1. POTENCIJALNA TRŽIŠTA ZA ORGANSKE PROIZVODE IZ SRBIJE

Povećanjem površina i količina proizvedene organske hrane Srbija ima šansu i za povećanje izvoza. Kroz proizvodnju organske hrane i njen sve veći izvoz na tržište Evropske unije Srbija može najbrže da izađe iz krize i smanji trgovinski deficit sa svetom. Da bi se smanjio trgovinski deficit sa svetom potrebno je izvoziti proizvode više faze prerade.

Najveće tržište organske hrane u Evropskoj uniji je Nemačka i to najviše zbog svoje veličine (83 miliona stanovnika), zatim slede Francuska, Italija i zemlje Skandinavije. Uočljiv je trend porasta potrošnje organske hrane kod stanovništva u državama sa višim i visokim BDP. Promet na tržištu organske hrane u Nemačkoj je u 2011. iznosio 6,6 milijardi evra, što je za 9% više u odnosu na 2010. godinu. Povećanje broja proizvođača organskih proizvoda je u periodu od 2010. do 2011. godine iznosio oko 5%, dok je rast površina pod organskim zasadima iznosio nešto više od 2%. Prethodni podaci ukazuju na to da je uočljiv hroničan nedostatak hrane organskog porekla na tržištu Nemačke, a i u drugim članicama EU, pogotovo na tržištima zemalja Skandinavije, Beneluksa i Francuske.

2.8.2. PROBLEMI ORGANSKE POLJOPRIVREDE U SRBIJI

Iako poslednjih nekoliko godina proizvodnja organske hrane postaje sve zastupljenija u Srbiji, broj ljudi koji se bave ovom granom poljoprivrede je izuzetno mali. U ovoj oblasti neophodno je posedovati znanja i veštine za bavljenje organskom proizvodnjom, poznavanje primene prilično strogih standarda i kontrola. Iako organska proizvodnja ima svojih prednosti, postoje mnogi problemi, koji je prate. Njih možemo grupisati u sledeće:

- 1. Niska društvena i politička svest o značaju organske poljoprivrede** za život i zdravlje nacije, kao i ekonomskim prednostima ovog vida poljoprivrede;
- 2. Nedovoljna edukacija** poljoprivrednih proizvođača, potrošača, stručnjaka, studenata poljoprivrede i učenika srednjih poljoprivrednih škola o tehnologijama i značaju organske poljoprivrede;

⁵⁵ www.dnrl.gov.rs preuzeto 10.10.2012. godine

⁵⁶ www.agroprofil.rs preuzeto 12.10.2012. godine

- a) Nepostojanje literature – jasno pisanih, razumljivih priručnika za ratarsku, povrtarsku, voćarsku, vinogradarsku, medarsku i stočarsku proizvodnju, uključujući i postupke zaštite;
 - b) Nepostojanje dovoljnog broja oglednih dobara, geografski pravilno raspoređenih
 - c) Nepostojanje strukturisane, praktične, kontinuirane edukacije za zainteresovane poljoprivrednike
 - d) Nepostojanje regionalnih savetovaništa za organsku proizvodnju
- 3. **Slaba dostupnost i visoka cena organskog semena i organskih zaštitnih sredstava;**
 - 4. **Nedovoljna podrška države organskoj poljoprivredi;**
 - 5. **Visoka cena sertifikacije;**
 - 6. **Slab marketing organskih proizvoda;**
 - 7. **Nerazvijeno tržište i kanali prodaje.**

2.8.3. MERE ZA PREVAZILAŽENJE PROBLEMA U RAZVOJU ORGANSKE POLJOPRIVREDE

Problem niske društvene i političke svesti o značaju organske poljoprivrede za život i zdravlje nacije, kao i ekonomskim prednostima ovog vida poljoprivrede moguće je rešiti na nekoliko načina:

- 1. Izradom i usvajanjem **Akcionog plana za razvoj organske poljoprivrede u Srbiji**, slično planu Evropske Unije, sa jasno definisanim ciljevima, rokovima, sredstvima i izvršiocima;
- 2. **Edukacijom poljoprivrednih proizvođača** u tehnologijama organske poljoprivrede
- 3. **Objavlivanjem kvalitete literature** koja se tiče tehnologije organske proizvodnje i pozitivnih primera iz prakse;
- 4. **Formiranjem regionalnih savetovaništa za organsku proizvodnju**, uključujući SOS podršku poljoprivrednicima u toku poljoprivredne sezone.
- 5. **Edukacijom građana – potencijalnih potrošača organske hrane;**
- 6. **Edukacijom poljoprivrednih stručnjaka, studenata poljoprivrede i učenika srednjih poljoprivrednih škola** (ova aktivnost je počela u jednom broju škola – npr. Fakultetu za poljoprivredu u Zemunu, Višoj poljoprivrednoj školi u Bačkoj Palanci. Srednja poljoprivredna škola u Zrenjaninu 2010. godine je uvela smer organske poljoprivrede);
- 7. **Podsticanjem razvoja novih sertifikacionih tela** (što može da doprinese povećanju konkurencije i kvaliteta usluga, ravnomerne geografske zastupljenosti, nižih cena postupka sertifikacije).

Asortiman i obim prometa organskog semena i organskih zaštitnih sredstava uslovljen je razvojem tržišta. Međutim, uvozne i proizvodne olakšice mogu da ubrzaju razvoj organske

proizvodnje, a time i razvoj tržišta. Dostupnost kvalitetnog organskog semena proizvođačima, iz nacionalnih semenskih kuća, mora biti snažno podržana državnom politikom i podsticajnim merama. Pitanje očuvanja i razvoja nacionalnih semenskih kuća, kao i očuvanje i razvoj autohtonih i domaćih sorti semena, dugoročno je pitanje suvereniteta nacije i države.

2.8.3.4. NEPOSREDNE MERE ZA PODSTICAJ I RAZVOJ ORGANSKE POLJOPRIVREDE U SRBIJI

Subvencije

Subvencije Evropske unije za petogodišnje bavljenje organskom proizvodnjom iznose 600€ za jednogodišnje ratarske useve, a do 900€/ha za višegodišnje ratarske useve.⁵⁷

Subvencije za domaće organske proizvođače, posle prve godine pune sertifikacije, a na osnovu pojednostavljene procedure prezentacije sertifikacije izdate od domaćeg sertifikacionog tela za broj hektara pod organskom proizvodnjom, bi trebalo da iznose:

1. 200 €/ha za troškove sertifikacije,
2. 150 €/ha za biološka sredstva zaštite,
3. 100 €/ha za povećane troškove radne snage,
4. 50€/ha za troškove marketinga.

Harmonizacija i ekvivalencija standarda

- a) Kontinuirana aktivnost na suštinskoj (sadržajnoj) harmonizaciji i ekvivalenciji standarda, prvenstveno sa standarima Evropske unije, našim najznačajnijim tržištem i standardima IFOAM-a,
- b) Formalno priznavanje sertifikacionih standarda EU, USA, Japana, Kanade i Švajcarske kao ekvivalentnih domaćim
- c) Kreiranje godišnje liste međunarodnih sertifikacionih tela čiji se sertifikati direktno priznaju kao valjani u Srbiji. Ovim bi se omogućila lakša dostupnost i niža cena organskih proizvoda iz uvoza, kojih nema na domaćem tržištu – posebno u segmentu prerađevina.

2.9. POTENCIJALI SRBIJE U ORGANSKOJ PROIZVODNJI

Srbija poseduje ogromne neiskorišćene prirodne i ekološke resurse, naročito za razvoj proizvodnje organskog voća i povrća, kao i ratarskih kultura i pčelarskih proizvoda. Stručnjaci se slažu da Srbija u ovom trenutku može da ponudi Evropi i svetu najkvalitetnije poljoprivredne proizvode, posebno organsku hranu koja je trenutno vrlo tražena i dobro plaćena. Za pokretanje organske proizvodnje u oblasti povrtarstva i voćarstva, za koju stručnjaci smatraju da u bliskoj budućnosti može da se gaji na 600.000 hektara, potrebna su minimalna novčana sredstva, a ulaganja se vraćaju već posle nekoliko meseci. Navedimo

⁵⁷ Uredba Saveta Evrope br. 1257/99

primer, da je za sadnju krompira na parceli od 25 ari potrebno 750 kilograma semenskog krompira, odnosno 750 evra, a prodajom samo dela ukupne proizvodnje može se zaraditi od 3.000 do 4.000 evra. Još su veće šanse koje Srbija ima u voćarstvu. Naročito je perspektivno gajenje šljiva, malina, višanja, kupina, lešnika, oraha i kestena.

Sve ratarske kulture mogu da se gaje u sistemu organske proizvodnje - pšenica, kukuruz, naročito kukuruz šećerac, kao i uljane kulture - suncokret, uljana repica... Oblast pčelarstva takođe ima perspektivu za organsku proizvodnju. U Srbiji ima oko 350.000 pčelinjih društava (košnica), a stručnjaci smatraju da taj broj može biti povećan na više od 800.000, što bi značilo da bi se proizvodnja meda mogla bar udvostručiti. Trenutno u Srbiji godišnja proizvodnja iznosi 4.000 do 5.000 tona meda i dobar deo od ovih količina izvozi.

Organsku proizvodnju mogu da pomognu i četiri regionalna centra otvorena u Svilajncu, Selenči, Valjevu i Leskovcu. Ipak, za razvoj organske proizvodnje u našim krajevima, uz zaokruživanje zakonske regulative i ponovnog osnivanja udruživanja poljoprivrednika, neophodno je poljoprivrednoj proizvodnji dati mesto u budžetu koje zaslužuje, a poljoprivrednim proizvođačima, kako velikim, tako i malim, različite povlastice, radi obezbeđivanja stalne ponude proizvoda na domaćem i stranom tržištu. Posebno je važno da država izvrši otkup zemljišta od staračkih domaćinstava koja nisu u stanju da ih obrađuju i da ih po povoljnim uslovima ponudi mladim ljudima. Masovno iseljavanje i "propadanje" sela moglo bi se preduprediti ukoliko bi se mladima omogućila kupovina do 20 hektara zemlje, uz povoljnu kamatu, što uz posao može da im omogući pristojan život na selu. Uz povećanje ponude zdrave hrane za domaće i strano tržište, to bi značilo i razvoj sela, seoskog turizma i mnogih drugih privrednih grana.

Danas kada je svetska tražnja za hranom, odnosno prehrambenim proizvodima na najvišem nivou, gledano prema klimatskim i geografskim uslovima za Srbiju se može reći da je predodređena za gajenje sledećih organskih, a u isto vreme i konvencionalnih kultura:

- **Žitarice i industrijsko bilje:** pšenica, kukuruz, ječam, ovas, raž, krompir, lan, uljana repica, šećerna repa, suncokret, soja.
- **Voće:** malina, višnja, kupina, borovnica, jabuka, šljiva, džendarika, breskva, kajsija, kruška, dunja, grožđe, trešnja, aronija.
- **Povrće:** paprika, kupus, tikvica, crni luk, šargarepa, praziluk, keleraba, karfiol, brokoli, bundeva, dinja, lubenica.
- **Stočarski proizvodi**
- **Začinsko i lekovito bilje.**

Naša zemlja ima velike potencijale za razvoj organskog stočarstva, a naročito za organski uzgoj preživara. Najveći udeo prirodnih livada i pašnjaka se nalazi u brdsko-planinskim regionima gde je zbog depopulacionog trenda došlo do delimičnog zamiranja poljoprivredne aktivnosti, tako da nije ni ostvaren razvoj intenzivne proizvodnje. Idealni uslovi za organsko stočarstvo postoje na lokalitetima koji su slabije razvijeni i gde ne postoji ekonomska osnova za nagle i velike razvojne poduhvate. Ovakvi regioni su često upravo zbog nerazvijenosti izbegli hemizaciju i zagađenje koje prati razvoj, te su prirodne zajednice i staništa očuvani i predstavljaju oaze netaknute prirode. Organsko stočarstvo omogućava održiv razvoj ljudskih zajednica u regionima obuhvaćenim režimima zaštite prirodnih resursa, pri čemu se omogućava pravilna eksploatacija postojećih agrarnih površina i sprečava dalja degradacija prirodnih livada i pašnjaka.

Organsko stočarstvo i poljoprivreda su i jedini mogući put razvoja u zonama nacionalnih parkova gde svaka intenzifikacija proizvodnje predstavlja faktor degradacije prirodnog ambijenta, a uvoz egzotičnih rasa i sojeva faktor genetskog zagađenja prirodne zajednice. U tom smislu gajenje autohtonih rasa, čvrste konstitucije doprinosi očuvanju biodiverziteta i omogućava poštovanje integriteta životnih zajednica u regijama koje su obuhvaćene režimima zaštite prirodnih i/ili kulturnih dobara. Dodatno, geografski položaj Srbije na jugu Panonskog basena i na Balkanu predstavlja okvir za međunarodnu podršku organskom razvoju. Međunarodni fondovi već učestvuju u finansiranju programa očuvanja prirodnih i kulturnih celina na našoj teritoriji.⁵⁸ U ovom momentu je programima zaštite obuhvaćeno više od 5% teritorije Srbije, a plan razvoja predviđa da se površine obuhvaćene ovim programima udvostruče do 2020. godine, odnosno da više od 10% teritorije bude obuhvaćeno ovim procesom.

Da bi se obezbedio dalji napredak našeg društva u celini potrebno je diverzifikovati poljoprivrednu proizvodnju, uklopiti je u postojeće biogeografske celine uz poštovanje prirodnih ekosistema i sagledavanje značaja svih međusobnih odnosa koji su uspostavljeni u staništima. Ovo međutim ne znači da tamo gde to prirodni resursi dozvoljavaju, prirodne celine sa izuzetno plodnim zemljištem treba po svaku cenu orjentisati ka organskoj proizvodnji, već eksploataciju prilagoditi prirodnim ciklusima materije uz očuvanje intenziteta proizvodnje.

⁵⁸ UNEP, Annual report 2003

DEO 3

REGULATORNI OKVIRI ZA PROIZVODNJU ORGANSKE HRANE

3.1. UPOREDNO PRAVO I PRAKSA

3.1.1. EVROPSKA UNIJA

Zemlje članice Evropske unije su odlučile da najveći deo pravne regulative prenesu na nadnacionalni nivo, u deo gde spadaju porezi, finansijski i budžetski propisi, carinska unija, ali i mnoge druge oblasti (*Aquis communautaire*).⁵⁹ Na nivou EU prvo je prihvaćena Regulativa 2092/91⁶⁰ koja sadrži osnovna pravila organske proizvodnje vezana za područje upotrebe i označavanja, osnovna pravila organske poljoprivrede za biljnu proizvodnju (konverzija, obrada zemljišta, setva, sadnja, đubriva, zaštitna sredstva..), etiketiranje, preradu, pakovanje, transport, distribuciju, marketing, liste dozvoljenih sredstava, sistem nadzora, promet, organizaciju inspekcija i sertifikacija, pravila prilikom uvoza iz trećih zemalja i podatke o prijavama za sertifikaciju. Regulativa 2078/92⁶¹ je naknadno usvojena i definiše šemu podrške farmerima koji se bave organskom poljoprivredom kao i programe koji se bave promocijom organske poljoprivrede i to: od ukupnog budžeta za poljoprivredu organske hrane, za edukaciju poljoprivrednih proizvođača, naučna istraživanja iz oblasti proizvodnje po konceptima organske poljoprivrede i transfer znanja do krajnjih korisnika, poljoprivrednika. Nekoliko godina kasnije prihvaćena je i Regulativa 1804/1999⁶², koja sadrži pravila vezana za proizvodnju, označavanje i inspekciju najznačajnijih životinjskih vrsta. U ovom dokumentu se nalazi proces kako svaka članica EU treba da uspostavi vlastitu sertifikacijsku šemu, inspeksijski sistem i akreditacioni sistem. Na nivou EU doneta je odluka da se sve kuće, organizacije, ili tela koja se bave sertifikacijom i inspekcijom moraju akreditovati prema ISO 65⁶³ i ISO 39⁶⁴ standardima.

Organska poljoprivreda je postala važan aspekt Evropske ekološke politike. Od primene Regulativa Veća (EEC) 2078/92 o kompatibilnosti poljoprivredne proizvodnje sa uslovima životne sredine (*the Agri-environment Regulation*), EU promovise organsku poljoprivredu zasnovanu izričito na pozitivnim efektima na životnu sredinu. Organska proizvodnja kao deo ekološkog, održivog razvoja obuhvata proizvodnju hrane i namirnica (primarna poljoprivreda, prerada do distribucije) ali i neke druge proizvode biljnog i životinjskog porekla (tkanine, koža). Na osnovu bazičnih standarda, ona se zasniva na primeni principa agroekologije. To je normativno regulisana proizvodnja i uključuje kontrolu i sertifikaciju proizvodnje i proizvoda.

Evropska unija imala je do sada tri faze u evoluciji koncepta ruralnog razvoja:

1. **Prva faza**, od osnivanja do 70-tih godina je maksimalno podržavala poljoprivrednu proizvodnju;

⁵⁹ *Aquis communautaire* obuhvata: 1. Sloboda kretanja robe 2. Sloboda kretanja lica (radnika) 3. Sloboda kretanja usluga 5. Sloboda kretanja kapitala 6. Kompanijsko pravo 7. Pravo intelektualne svojine 8. Politika konkurencije 9. Finansijske usluge 10. Informacije i mediji 11. Poljoprivreda i selo 12. Zdrava hrana, veterina i fitosanitarna politika 13. Ribarstvo 14. Transport 15. Energija 16. Porezi 17. Ekonomska i monetarna politika 18. Statistika 19. Socijalna politika-zapošljavanje 20. Preduzeća i industrijska politika 21. Trans-Evropske telekomunikacije 22. Regionalna politika, Strukturalni instrumenti 23. Ljudska prava i slobode 24. Pravosuđe, sloboda i sigurnost 25. Nauka i istraživanje 26. Obrazovanje, trening i mladi 27. Okolina 28. Zaštita potrošača i zdravstvena zaštita 29. Carinska unija 30. Spoljni odnosi 31. Zajednička spoljna i bezbedonosna politika 32. Finansijska kontrola 33. Finansijski i budžetski propisi 34. Institucije 35. Ostala pitanja.

⁶⁰ www.eur-lex.europa.eu preuzeto 02.02.2013. godine

⁶¹ www.eur-lex.europa.eu preuzeto 02.02.2013. godine

⁶² www.eur-lex.europa.eu preuzeto 02.02.2013. godine

⁶³ www.ioas.org preuzeto 03.01.2013. godine

⁶⁴ www.iso.org preuzeto 04.01.2013. godine

2. **druga faza** od 70-tih do kraja 80-ih kada je rurarni razvoj sagledavan u kontekstu regionalnih i inter-regionalnih razvojnih politika i
3. **treća faza**, koja je počela 90-tih i karakteriše je integralni pristup i međusektorska saradnja i koordinacija.

Rurarna područja pokrivaju 80% teritorije Evropske unije, u njima živi oko 25% stanovništva i podeljena su na predominantno rurarna, značajno ruralna i predominantno urbana područja. Najnovija politika ruralnog razvoja obezbeđuje nesmetan i uravnotežen razvoj u svim ruralnim područjima u EU. Normativni okvir rurarnog razvoja definisan je Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU (CAP).

CAP predstavlja pravni okvir za poljoprivredu zemalja Evropske unije. Uloga CAP-a je da obezbedi set zajedničkih pravila, prepoznajući različitosti između zemalja članica EU, fokusirajući se na:

- poljoprivredna tržišta;
- ruralni razvoj;
- poljoprivredu i životnu sredinu;
- šumarske mere;
- organsku poljoprivredu;
- politiku kvaliteta;
- unapređenje plasmana i marketing;
- finansiranje CAP-a i
- istraživanje.

Zemlje EU implementirale su u svoju legislativu pravne okvire CAP-a. Najčešći sporovi među članicama EU u ovoj oblasti uglavnom su dolazila zbog izvesnih mera protekcionizma i netransparentnih podsticajnih mera pojedinih članica. Zemlje članice pripremaju sopstvenu strategiju rurarnog razvoja na osnovu 6 strateških smernica:

- 1) Unapređenje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora;
- 2) Unapređenje životne sredine;
- 3) Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima, uz podsticanje diverzifikacije;
- 4) Izgradnja kapaciteta na lokalnom nivou za zapošljavanje i diverzifikaciju;
- 5) Prenos prioriteta u programe;
- 6) Komplementarnost između različitih instrumenata zajednice.

Ključni elementi strategije integralnog ruralnog razvoja se nalaze već u dokumentu “Budućnost ruralnog društva” (*The future of rural society*) usvojenom 1988. godine, kojim se definiše više ciljnih programa. Finansijsku podršku realizaciji politike ruralnog razvoja EU čine sledeći fondovi:

- Fond za evropski regionalni razvoj (ERDF),

- Evropski socijalni fond (ESF) i
- Evropski Garancijski fond (EAGGF)

Struktura sredstava koja se preko Garancijskog fonda usmeravaju za ruralni razvoj pokazuje i prioritete EU u ovoj oblasti. Za investicije u male firme dato je 9,5%; mladim farmerima 9,5%; za stručni trening 0,7%; rano penzionisanje 2,9%; pomoć manje pogodnim područjima sa ekološkim restrikcijama 12,5%; za životnu sredinu u poljoprivredi 27,5%; investicije u proizvodnju/tržište 7,7%; pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta i šumarstvo 9,8%; prilagođavanje i razvoj ruralnih područja 25,8%.

Ciljni programi ruralnog razvoja usmereni su na tri oblasti:

- **Ciljni program 1** (*Objective No 1*) se odnosi na regione koji izrazito zaostaju u razvoju, odnosno čiji je bruto društveni dohodak manji od 75% proseka EU.
- **Ciljni program 5** (*Objective No 5*) se primenjuje u ruralnim područjima sa nižim nivoom razvijenosti, sa niskim dohotkom i sa slabom naseljenošću.
- **Ciljni program 6** (*Objective No 6*) se odnosi na severne regione, sa niskom gustinom naseljenosti.

Politika ruralnog razvoja EU za period 2007-2013 ima fokus na tri područja, poznata kao „tri ose simetrije“, mere postavljene u novoj regulativi ruralnog razvoja:

1. Unapređenje konkurentnosti za poljoprivredna gazdinstva i šumarstvo,
2. Unapređenje životne sredine i
3. Unapređenje kvaliteta života i diverzifikacije ruralne ekonomije.

Za realizaciju evropske politike razvoja 2007-2013 uspostavljen je Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD). Vrednost fonda je 77,66 milijardi evra. Fond je usmeren na smanjenje razlika između regija EU. On treba da zameni Komponentu usmeravanja EAGGF-a, kao i mere ruralnog razvoja u Komponenti garancija. Ova fond dostupan je samo članicama EU.

3.1.1.1. USKLAĐIVANJE ZAKONODAVSTVA SA EU

Čitav korpus propisa Evropske unije (*Acquis Communautaire*) u oblasti poljoprivrede, ruralnog razvoja, veterinarske, fitosanitarne politike i politike bezbednosti hrane čini preko 27.000 propisa različitog stepena obaveznosti (uredbe, direktive, odluke, preporuke i mišljenja). Od tog broja Ministarstvo ima u nadležnosti oko 9.000 propisa, što čini oko trećinu svih propisa Evropske unije, a imajući u vidu da najveći broj propisa predstavlja grupu tehničkih propisa za koje potrebno usvajanje velikog broja domaćih propisa, neophodno je uspostavljanje sistema koordinacije unutar nadležnih institucija Republike Srbije kako bi se proces usklađivanja, pre svega dobro organizovao, a zatim i ubrzao.

Propisi koji se odnose na poljoprivredu u širem smislu (obuhvataju i politiku bezbednosti hrane, veterinarsku i fitosanitarnu politiku) podeljeni su u nekoliko poglavlja. Do prethodnog proširenja (2004. godine) svi propisi koji se odnose na poljoprivredu bili su deo

istog poglavlja, nakon čega se zbog sistematičnosti i lakše organizacije pregovora sa kandidatima za članstvo oblast poljoprivrede deli na tri posebne celine i to:

- **Poglavlje 11 – poljoprivreda i ruralni razvoj;**
- **Poglavlje 12 – bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika;**
- **Poglavlje 13 – ribarstvo.**

Poglavlje 11 odnosi se na propise koji kao celina čine Zajedničku poljoprivrednu politiku EU. Svi propisi u ovom poglavlju mogu se podeliti na:

1. **Propise koji se odnose na horizontalna pitanja** – čine ih regulative koje se odnose na direktna plaćanja, uspostavljanje sistema integrisane administracije i kontrolnog sistema (*Integrated Administration and Control System (IACS)*), propise koji se odnose na regulaciju tržišta (izvozna podrška, uvozne i izvozne dozvole, intervencije na tržištu), sistem računovodstva na farmama (*Farm Accountancy Data Network (FADN)*), propisi u vezi promocije poljoprivrednih proizvoda, politike kvaliteta, organske proizvodnje, državne pomoći i propise koji se odnose na Instrument za pretpristupnu pomoć u poljoprivredi (IPARD);
2. **Propise koji regulišu zajedničku organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda** – čine posebnu grupu propisa kojim je uređeno funkcionisanje zajedničkog tržišta za veliku grupu proizvoda (između ostalog: žitarice, uljarice, meso, mleko, pamuk, duvan, šećer, vino, voće i povrće, banane, kakao, itd.);
3. **Propise koji se odnose na ruralni razvoj** – sastoje se od nekoliko propisa koji se odnose na uspostavljanje sistema ruralnog razvoja u EU, od osnivanja Evropskog fonda za ruralni razvoj (*European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD*) do uspostavljanja strateških smernica u ovoj oblasti za period od 2007. do 2013. godine.

Poglavlje 12 je složenije i obimnije od poglavlja 11, ali i zahtevnije s obzirom na to da ga čini grupa propisa sa kojom će biti najteže obaviti usklađivanje. Ovo poglavlje čine:

- ❖ **Opšti propisi** (horizontalne regulative koje se odnose na bezbednost hrane, čiju osnovu čini Opšti Zakon o bezbednosti hrane⁶⁵);
- ❖ **Veterinarski propisi** (podgrupe propisa koji regulišu kontrolni sistem unutar EU, kontrolni sistem za uvoz, identifikaciju i registraciju životinja i njihova kretanja, kontrolne mere za bolesti životinja, trgovinu unutar EU živim životinjama, semenom, embrionima, nekomercijalno kretanje kućnih ljubimaca, rezidue i zabranjene supstance, uslove za uvoz živih životinja i proizvoda životinjskog porekla, međunarodne ugovore, zootehniku i veterinarske troškove);
- ❖ **Tržišni standardi** (propisi koji regulišu higijenu, posebni propisi koji se odnose na proizvode životinjskog porekla, pravila kontrole, propise koji se odnose na otpatke životinjskog porekla i drugo);

⁶⁵ General Food Safety Law Regulation 178/2002

- ❖ **Propisi bezbednosti hrane** (propisi koji se odnose na obeležavanje i označavanje hrane, aditive, enzime u hrani, dodatke hrani, začine, novu hranu, mineralne vode, materijale koji dolaze u kontakt sa hranom, itd.);
- ❖ **Propisi u vezi sa hranom za životinje** (grupa propisa koji se odnose na hranu za životinje reguliše aditive, mediciniranu hranu, materijale koji dolaze u kontakt sa hranom za životinje);
- ❖ **Fitosanitarni propisi** (regulišu zdravlje bilja, proizvode za zaštitu zdravlja bilja, seme, biljne sorte).

Poglavlje 13 čine propisi koji se odnose u celini na Zajedničku politiku ribarstva EU (*Common Fisheries Policy*), regulišu očuvanje akva resursa, ograničavanje štetnog uticaja na životnu sredinu, uslove za korišćenje vodnih resursa, strukturnu politiku i upravljanje flotom, akvakulturu itd.

Iz kratkog prikaza svih poglavlja *Acquis Communautaire* koji se odnose na poljoprivredu u širem smislu, jasno je da će se celokupan uspeh procesa usklađivanja domaćih propisa sa evropskim meriti upravo uspehom u ovoj oblasti. Iz tog razloga neophodna je dobra organizacija svih delova sistema i mobilisanje resursa u svim sferama koji se odnose na poljoprivredu. U suprotnom, u bliskoj budućnosti, nakon otvaranja novih faza odnosa Srbije i Evropske unije (dobijanje statusa kandidata, otvaranje analitičkog pregleda zakonodavstva i, konačno, otpočinjanje pregovora o članstvu) Srbija neće uspeti da na vreme završi proces usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa evropskim. U najgorem scenariju moguć je zastoj, pa i blokada pregovora o pristupanju sa EU, baš u oblasti poljoprivrede, zbog nemogućnosti Ministarstva i ostalih institucija da iznesu čitav proces. U tom slučaju na resorno Ministarstvo biće vršen pritisak, ne samo od strane EU, već i od Vlade i drugih ministarstava/institucija. Međutim, ukoliko se stvari ne organizuju na vreme ti problemi u poznijim fazama pristupanja neće moći da budu uklonjeni.

Zbog svega navedenog neophodno je što pre pristupiti uspostavljanju posebnog sistema koji će biti osnova procesa usklađivanja domaćih propisa sa evropskim propisima, u oblasti poljoprivrede, bezbednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike.

3.1.1.2. PROCES USKLAĐIVANJA DOMAĆIH PROPISA SA EVROPSKIM PROPISIMA

Dokument koji je osnova usklađivanja propisa u Republici Srbiji je Nacionalni program za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju (NPI).⁶⁶ To je višegodišnji planski dokument koji predstavlja osnovu svih zakonodavnih aktivnosti u oblasti usklađivanja zakonodavstva do 2012. godine.⁶⁷ Da bi usklađivanje propisa u oblasti poljoprivrede bilo uspešno okončano neophodno je preduzeti tri vrste aktivnosti:

⁶⁶ Nacionalni program za integraciju (NPI) je dokument koji priprema svaka država-kandidat za članstvo u EU. Budući da Srbija još nema takav status Vlada Srbije je ovaj dokument spremila i pre podnošenja zahteva za kandidaturu u EU, kako bi se pakazala volja i posedovanje dobri administrativni kapaciteti koji su u stanju da ubrzaju proces evropske integracije. NPI je precizan plan kako da se dostignu svi kriterijumi neophodni da bi država postala članica EU, od političkih i ekonomskih, do najdetaljnijih standarda koji postoje u Uniji u oblastima trgovine, poljoprivrede, zaštite životne sredine, infrastrukture.

⁶⁷ www.seio.gov.rs preuzeto 12.01.2013. godine

I. Zakonodavna aktivnost. Neophodno je uspostavljanje organizovanog sistema usklađivanja zakonodavstva. Ova organizacija mora biti jasno ustrojena, kako na centralnom nivou, tako i na nivou resornog Ministarstva. Na centralnom nivou već su uspostavljene osnove sistema koordinacije, ali je neophodno uvođenje tabela usklađenosti i značajnijeg monitoringa od strane institucije koja je za to zadužena (Kancelarija za evropske integracije). Neophodno je i sprovođenje ovog procesa retroaktivno, drugim rečima, neophodno je utvrditi u kojoj meri su već usvojeni i doneti propisi usklađeni sa pravom EU. Takođe, od izuzetnog je značaja i uvažavanje značaja pojedinih oblasti na osnovu zastupljenosti propisa ovih oblasti u ukupnom korpusu propisa EU (poljoprivrede, zaštita životne sredine i itd.). To znači da mera uspeha ne može biti ista za sva ministarstva, kao i da politika zapošljavanja i obučavanja kadrova, ali i opredeljivanja sredstava iz budžeta mora uvažavati realnost da će pojedini resori biti pod mnogo većim pritiskom od većine ostalih. Jedino na taj način moguća je uspešna integracija Srbije u sve sektorske politike EU. Linearni pristup rešavanju problema mora biti u potpunosti zamenjen drugačijim pristupom – uvažavanja različitosti.

II. Institucionalna izgradnja. Druga strana medalje procesa usklađivanja domaćih propisa sa evropskim je izgradnja novih i jačanje postojećih institucija. Upravo u ovoj oblasti neophodno je uspostavljanje izuzetno složenog mehanizma koordinacije i čak uvođenja novih informacionih tehnologija, kako bi se zadovoljili izuzetno strogi standardi EU. Ministarstvo je otpočelo proces izgradnje novih institucija kojim će se ubrzati proces integracije srpske poljoprivrede u Zajedničku poljoprivrednu politiku EU. Osnovana je Uprava za agrarna plaćanja koja je biti odgovorna za sva plaćanja u poljoprivredi i čije osnivanje je jedan od uslova za korišćenje pete komponente IPA fonda – IPARD (nakon sticanja statusa kandidata), koji se odnosi na ruralni razvoj.

III. Kadrovska reorganizacija. Kada je obavljena je inicijalna podela propisa EU, koji se odnose na poljoprivredu, samim tim je uspostavljena i struktura za praćenje pojedinačnih propisa EU.⁶⁸ Cilj ove aktivnosti je priprema unutar Ministarstva za predstojeće pregovore o pristupanju kada će se krenuti u analitički pregled našeg zakonodavstva da bi se obavila procena usklađenosti domaćih propisa sa propisima EU. Međutim, neophodna je reorganizacija unutrašnjeg sistema unutar ministarstva koja bi jasno definisala uloge pojedinih organizacionih jedinica u procesu usklađivanja propisa (normativa, EU poslovi, struka). Nakon toga potrebna je obuka i regrutovanje kadrova, jer se sa sadašnjim brojem zaposlenih ne može uspostaviti dobra i održiva koordinacija čitavog procesa.

Jačanje sistema koordinacije unutar Ministarstva treba da obuhvati:

- uspostavljanje IT podrške procesu usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa evropskim zakonodavstvom u oblasti poljoprivrede, bezbednosti hrane, veterinarske i fitosanitarne politike;
- uvođenje obaveznih tabela usklađenosti domaćih propisa sa evropskim propisima;
- specijalizaciju i dodatnu obuku zaposlenih u resornom ministarstvu, ali i ostalim institucijama za nove poslove koji se odnose na usklađivanje zakonodavstva;
- uspostavljanje interne koordinacije delova ministarstva koji se bave usklađivanjem propisa i delom koji koordinira EU poslove;
- veći značaj NPI kao sistema harmonizacije.

⁶⁸ Za svaki propis EU određen je jedan službenik Ministarstva koji ima obavezu praćenja tog propisa

Proces usklađivanja zakonodavstva u poljoprivredi predstavlja najsloženiji proces koji se nalazi pred Vladom Srbije, u oblasti harmonizacije propisa, na putu ka punopravnom članstvu, pa je neophodno pojačati koordinaciju i uspostaviti značajniji monitoring čitavog procesa. Od presudnog značaja je i partnerstvo institucija za završetak ovog posla, koji bi uz resorno ministarstvo uključio i Kancelariju za evropske integracije, ali i ostala ministarstva i institucije. Takođe, neophodno je uvažavanje složenosti ovog procesa u poljoprivredi od strane Vlade Srbije, kako bi se ubrzao rad na završetku ove aktivnosti i sprečile eventualne greške koje bi mogle uticati na zastoje integracije Srbije u EU.

3.1.2 PRAKSA HRVATSKE

Hrvatska je 2001. godine donela Zakon o poljoprivredi koji obuhvata istu oblast kao i Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju Republike Srbije. Iako hrvatski zakon u nazivu nema reči „ruralni razvoj“ i ova oblast je sadržajno regulisana. To je vidljivo već iz ciljeva poljoprivredne politike koji su dati među prvim odredbama zakona. Tako se među ostalim ciljevima navodi i „očuvanje i napredak seoskih područja i ruralnih vrednosti”.⁶⁹

Ciljevi poljoprivredne politike realizuju se merama poljoprivredne politike koje se u Hrvatskoj dele na:

- mere tržišno-cenovne politike,
- mere strukturne politike i
- mere zemljišne politike.

Strateški dokument na osnovu koga se sprovodi poljoprivredna politika je Nacionalni program za poljoprivredu i seoska područja. Iz naziva ovog dokumenta vidljivo je opredeljenje da su poljoprivreda i ruralni razvoj dva višestruko povezana i međusobno zavisna elementa jedne nerazdvojne celine. Nacionalni program sadrži kratkoročne i srednjoročne ciljeve, mere, vremenski redosled i rokove ostvarenja tih ciljeva, očekivane učinke, iznose i izvore novčanih sredstava za sprovođenje mera poljoprivredne politike.

Novčani poticaji i naknade u poljoprivredi, prema pomenutom hrvatskom Zakonu uređuju se posebnim zakonom, a i oni se, kao i Nacionalni program, određuju za period od najduže pet godina⁷⁰, upravo u skladu sa tim Programom. Prilikom određivanja podsticaja i naknada moraju se imati u vidu „obavezujući raspored Republike Hrvatske prema Svetskoj trgovinskoj organizaciji”.⁷¹ Ministarstvo poljoprivrede je dužno da vodi evidenciju korisnika prava.

Poseban značaj za razvoj ruralnih područja imaju mere strukturne politike. Ovim merama se „podstiče produktivnost poljoprivredne proizvodnje radi osiguranja stabilnog dohotka i primerenog životnog standarda poljoprivrednika na seoskom području, kao i skladan razvoj poljoprivrednih regija i seoskih područja.”⁷²

Mere strukturne politike su podrška:

⁶⁹ www.mps.hr preuzeto 11.01.2013. godine

⁷⁰ Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske, član 5

⁷¹ Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske, član 7

⁷² Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske, član 15

- 1) područjima s težim uslovima u poljoprivredi,
- 2) razvoju poljoprivrede koja void računa o prirodnoj sredini i biološke raznovrsnosti,
- 3) investicijama u poljoprivredna gazdinstva,
- 4) stručnom osposobljavanju za rad u poljoprivredi,
- 5) ulasku mladih u poljoprivredu i ranijem penzionisanju poljoprivrednika,
- 6) regionalnom razvoju poljoprivrede i
- 7) dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima.

Posebno značajna za rurarni razvoj je mogućnost podrške dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim domaćinstvima usmerenih na podsticanje seoskog turizma i eko-seoskog turizma, preradu primarnih poljoprivrednih proizvoda u proizvode veće dodatne vrednosti, direktnu prodaju poljoprivrednih proizvoda i drugih aktivnosti kojima se može ostvariti dodatni dohodak na poljoprivrednom imanju.

Mere strukturne politike sprovode se direktnom i indirektnom podrškom dohotku poljoprivrednih gazdinstava. Slično kao kod nas, regionalne i lokalne samouprave mogu propisati dodatne mere strukturne politike za ta područja, a u skladu sa izvršnim delom Nacionalnog programa, za šta se sredstva obezbeđuju u budžetima tih samouprava. Poljoprivredno gazdinstvo definisani su kao osnovni oblik proizvodnog organizovanja u poljoprivredi.

Za realizaciju ciljeva i drugih pitanja datih u Zakonu predviđena je i obaveza osnivanja određenih tela i institucija: Veća za istraživanje u poljoprivredi i seoskim područjima, Hrvatske poljoprivredne komore i Nacionalnog veća za poljoprivredu i seoska područja. Zakonom je definisana obaveza formiranja institucija koje bi trebalo da upotpune aktivnosti Ministarstva i Vlade na ovom planu. Zakonom je predviđeno i vođenje raznih evidencija: o novčanim podsticajima u poljoprivredi, upotrebe poljoprivrednog zemljišta, evidencija proizvođača povrća, životinja i sl.

3.1.3 PRAKSA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o poljoprivredi donela je i Skupština Republike Srpske, kao i Federacije Bosne i Hercegovine. Ova dva zakona veoma su slična i za uzor su imali hrvatski Zakon o poljoprivredi. Iako je još sredinom 2003. godine, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Federacije BiH započelo sa izradom Zakona o poljoprivredi, a u martu 2005. godine Nacrt zakona o poljoprivredi uputilo u parlamentarnu procedure ipak je ovaj zakon usvojen tek u novembru 2007. godine.⁷³ Zakon o poljoprivredi Skupština Republike Srpske usvojila je 16 meseci ranije – u julu 2006. godine. Zakoni u oba entiteta nazivaju se „zakoni o poljoprivredi“ iako normativno uređuju i oblast rurarnog razvoja.

3.1.3.1. FEDERACIJA BIH

Izrada Zakona o poljoprivredi, zajedno sa skupštinskom procedurom usvajanja u Federaciji BiH trajala je oko četiri godine. Osnovna primedba kritičara predloženog Zakona

⁷³ Zakon o poljoprivredi Federacije BiH, 88-07

bila je neselektivna primena i prepisivanje odredbi iz hrvatskog Zakona o poljoprivredi. U prvoj verziji Zakona, 55 od 74 članova Zakona bila su slična, ili gotovo identična, sa hrvatskim Zakonom. Međutim, nije to mogao biti osnovni argument kritičara već činjenica da privredni potencijali i karakter poljoprivrede nisu isti u ove dve zemlje.

U odnosu na Hrvatsku, BiH skoro dvostruko veći iznos bruto društvenog proizvoda ostvaruje u poljoprivredi. Takođe, mereno BDP *per capita*, Hrvatska je više nego trostruko bogatija država. Hrvatska je u momentu donošenja Zakona o poljoprivredi već zaključila Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU (a u julu 2013. godine će, verovatno, postati i članica Evropske unije). Upravo iz tog razloga budžet koji je Hrvatska imala za razvoj poljoprivrede je imao i dodatnu pomoć u iznosu od 105 miliona evra u 2005. godini i 140 miliona evra u 2006. godini, od čega je gotovo četvrtina namenjena za poljoprivredu i ruralni razvoj. Ovaj primer dobar je argument protiv prostog preuzimanja zakona drugih zemalja jer ekonomske i političke razlike znaju biti veoma velike i ciljevi koji se u takvim okvirima postavljaju ne moraju nužno biti jednaki. Osim toga, sredstva sa kojima se raspolaže nisu jednaka, pa prioriteti moraju biti utvrđivani na različiti način.

Jedan od ciljeva definisanih u Zakonu o poljoprivredi Federacije BiH je razvoj i očuvanje ruralnih područja i očuvanje tradicionalnih ruralnih vrednosti.⁷⁴ Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora je osnovni dokument koji usvaja federalni parlament na period od pet godina, dok je Federalno ministarstvo dužno da usvoji Operativni program implementacije donete Strategije.

Mere podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju grupisane su u četiri vrste:⁷⁵

1. mere tržišno – cenovne politike;
2. mere strukturne politike;
3. mere zemljišne i
4. mere novčanih poticaja u poljoprivredi.

Zakonom je definisano da će se mere podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj postupno prilagođavati na svim nivoima vlasti radi usklađivanja sa vrstama mera u EU. Mere strukturne politike definisane su kao skup mera kojima se podstiče efikasnost poljoprivredne proizvodnje radi osiguranja stabilnog dohotka i zadovoljavajućeg životnog standarda poljoprivrednika na seoskom području, kao i ravnomeran razvoj poljoprivrednih regija i seoskih područja.

Mere strukturne politike su „podrška područjima s težim uslovima proizvodnje u poljoprivredi, razvoju poljoprivrede koja ne zagađuje prirodnu okolinu i osigurava očuvanje biološke raznovrsnosti, investicijama u poljoprivredna gazdinstva, stručnom osposobljavanju za rad u poljoprivredi, osnaživanju polne i starosne strukture poljoprivrednika, razvoju poljoprivrede u Federaciji i određenih poljoprivrednih grana u pojedinim agroekološkim regijama, dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima, organizovanju poljoprivrednika (osnivanjem zadruga i podrška razvojnim projektima zadruga i dr.), dohotku nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima odnosno poljoprivrednicima, drugim merama za unapređenje poljoprivredne proizvodnje i zaštitu useva.”⁷⁶

⁷⁴ Zakon o poljoprivredi Federacije BiH, član 4

⁷⁵ Zakon o poljoprivredi Federacije BiH, član 6

⁷⁶ www.fmpvs.gov.ba preuzeto 10.01.2013. godine

Predviđena je pomoć Federacije područjima sa težim uslovima, a ona se odnosi na novčanu naknadu kako bi se u tim područjima održala poljoprivredna proizvodnja i odnosi se na brdsko-planinska područja (sa visokom nadmorskom visinom), područja nepovoljnih hidroloških i pedoloških obeležja.

Posebno značajne mere strukturalne podrške su podrška osposobljavanju za rad u poljoprivredi, podrška polnoj i starosnoj zastupljenosti u poljoprivredi. Nije teško uočiti da na seoskim područjima živi sve više starijih osoba, kao i da je polna struktura krajnje nepovoljna. Znatno je veći broj muške populacije, zbog različitih socio-ekonomskih faktora. Sigurno je da bi primena ovih mera mogla da utiče na popravljavanje ovako nepovoljne situacije. Podrška se realizuje kroz mere namenjene rurarnim područjima, koje planira posebnim programom Vlade Federacije za svaku budžetsku godinu.

Podrška dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima usmerena je na “podsticanje tradicionalnih proizvodnji sa sela i razvijanje seoskoga turizma i ekoseoskoga turizma, prerađu primarnih poljoprivrednih proizvoda u proizvode veće dodate vrijednosti, kao i za direktnu prodaju poljoprivrednih proizvoda i druge aktivnosti kojima se može ostvariti veći i dodatni dohodak na poljoprivrednom gazdinstvu.”⁷⁷ I u Zakonu o poljoprivredi Federacije BiH data je mogućnost kantonima i lokalnim samoupravama da u svojim budžetima predvide novčana sredstva za dodatne mere strukturne politike za određeno područje, a u skladu sa federalnom strategijom i sprovedenom strategijom pojedinih kantona. Poseban vid pomoći poljoprivredi i selu predviđen je kroz sistem “potpora” za čiju se realizaciju obezbeđuju sredstva u budžetu Federacije. Ovaj vid podrške se realizuju u skladu sa strategijom i u skladu sa godišnjom kvotom u budžetu.

U cilju prilagođavanja sistema plaćanja sistemu EU Zakonom je predviđeno uspostavljanje posebne organizacione jedinice u cilju sprovođenja mera tržišno i strukturne politike plaćanja i novčanih podrški. Zakonom je predviđeno i osnivanje Agronomske komore, Poljoprivrednog informacionog centra, Poljoprivredne savetodavne službe, Veća za istraživanje u poljoprivredi i rurarnim područjima, Federarnog veća za poljoprivredu i rurarna područja.⁷⁸

Zanimljive su odredbe Federalnog zakona o poljoprivredi kojima se uspostavlja obaveza pravljenja godišnjog “zelenog izveštaja”, kao pregleda o stanju poljoprivrede u prethodnoj kalendarskoj godini, koje u sebi mora da sadrži i politiku i mere za naredni period.⁷⁹

3.1.3.2. REPUBLIKA SRPSKA

Zakon o poljoprivredi u Republici Srpskoj usvojen je 16 meseci pre nego u Federaciji BiH. Između ova dva zakona nema bitnih razlika i moglo bi se reći da razlog njihove sličnosti pre leži u istom uzoru na zakon susedne države, nego u usaglašavanja dva entiteta u ovoj oblasti. Istina, postoji određeni broj odredbi koje su različite u odnosu na rešenja u hrvatskom zakonu. Tako je u Zakonu o poljoprivredi Republike Srpske predviđeno da Narodna skupština usvaja poljoprivrednu strategiju na period od deset godina⁸⁰, umesto na pet kako je to predviđeno u Zakonu Federacije BiH. Među merama strukturne politike u Zakonu

⁷⁷ www.fmpvs.gov.ba preuzeto 11.01.2013. godine

⁷⁸ Zakon o poljoprivredi, Federacije BiH, član 36,40,42

⁷⁹ Zakon o poljoprivredi, Federacija BiH, član 52

⁸⁰ Zakon o poljoprivredi, Republike Srpske, „Sl. glasnik RS“, 2006., član 4

Republike Srpske, nema mera koje se odnose na podršku i osnaživanje polne strukture na selu, iako je predviđena mera podrške mladim poljoprivrednim proizvođačima. I Republika Srpska u svom Zakonu predviđa podršku područjima sa težim uslovima privređivanja što uključuje pravo na podsticajna sredstva. To se posebno odnosi na brdsko planinska područja i područja nepovoljnih pedoloških i hidroloških obeležja. Posebno je definisana i podrška regionalnom razvoju poljoprivrede.

Podrška dopunskim aktivnostima na poljoprivrednim gazdinstvima podrazumeva sve mere usmerene na razvoj drugih delatnosti na selu, koje nisu primarna poljoprivreda, od turizma do proizvodnje tradicionalnih proizvoda sa sela.⁸¹ Ove odredbe gotovo su identične sa Zakonom o poljoprivredi u Federaciji BiH. Nema bitne razlike ni po pitanju institucionalne podrške u poljoprivredi i ruralnom razvoju, pa su Zakonom predviđene slične ili iste institucije za realizaciju aktivnosti iz ovih oblasti.

3.2. RAZVOJ LEGISLATIVE ORGANSKE POLJOPRIVREDE U SRBIJI

U početnim fazama razvoja organske poljoprivrede nije postojala opšte prihvaćena regulativa na internacionalnom ili nacionalnom nivou. Uspostavljanje sistema inspekcije i sertifikacije od strane velikog broja individualnih i nezavisnih organizacija omogućilo je kreiranje trgovačnih marki koje informišu potrošača da je dati proizvod proizveden po standardima organske poljoprivrede koji su definisani od strane određenog certifikacionog tela.⁸² Postojanje velikog broja standarda prouzrokovalo je konfuziju kod potrošača i smanjilo njihovo poverenje. Kako sertifikovan proizvod olakšava plasman proizvoda na domaće i strano tržište obratila se posebna pažnja problemu sertifikacije hrane.

Organska proizvodnja u Srbiji je sve popularnija i ekonomski isplativija grana poljoprivrede, a zahvaljujući potencijalima koji se pre svega ogledaju u usitnjenom posedu i zemljištu koje nije kontaminirano štetnim materijama, ovaj vid poljoprivrede može značajno doprineti razvoju ruralnih područja, a time i poljoprivrede uopšte. Zbog toga je organska proizvodnja postavljena kao jedan od prioriteta razvoja poljoprivrede i čini integralni deo strategije za ruralni i poljoprivredni razvoj Republike Srbije.⁸³

Srbija nije imala zakonsku regulativu i strateške dokumente za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja, čija je posledica izostanak jasno definisane poljoprivredne politike, sa strukturom podsticajnih mera za duži vremenski period. Kako je za poljoprivrednu i stočarsku proizvodnju, kao i za sistem ruralnog razvoja neophodna izvesnost u planiranju nedostatak normative i strateških dokumenata dovodio je poljoprivrednike u položaj da svako ulaganje i započinjanje poljoprivredne proizvodnje predstavlja ozbiljan rizik. Državne mere, koje su ad-hoc karaktera ne mogu da predstavljaju osnov stabilne poljoprivredne proizvodnje i ruralnog razvoja. Nepostojanje zakonske regulative u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja determiniše i sve prateće privredne aktivnost na ruralnim područjima, jer teško je razvijati eko-turizam ili ruralni turizam na područjima gde osnovna privredna aktivnost nije izvesna.

Kako do sada nije bilo jedinstvene baze poljoprivrednih proizvođača ovaj nedostatak imao je za rezultat da se mere agrarne politike i mere podsticaja razvoja poljoprivredne proizvodnje i mere podsticaja za ruralni razvoj donose proizvoljno i stihijski bez adekvatnih

⁸¹ Zakon o poljoprivredi, Republike Srpske, „Sl. glasnik RS“, 2006., član 20

⁸² www.tehnologijahrane.com preuzeto 11.01.2013. godine

⁸³ www.mpt.gov.rs preuzeto 09.11.2012. godine

rezultata. Dosadašnji sistem subvencija u poljoprivredi problematičan je sa aspekta nepostojanja jedinstvenog-centralnog sistema upravljanja podsticajnim sredstvima (odobranje, kontrola, revizija).

Bitan razlog za donošenje propisa iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja predstavlja činjenica da Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) između Evropske zajednice i njihovih država članica i Republike Srbije propisuje ovu obavezu (usklađivanje propisa)⁸⁴ od dana potpisivanja SSP-a. Takođe, u delu Sporazuma⁸⁵ koji reguliše politiku saradnje u poljoprivredi, naglašava se da je cilj ove saradnje modernizacija i restrukturiranje poljoprivrede, kao i podrška usklađivanju srpskog zakonodavstva sa komunitarnim pravilima i standardima. Kako su u EU primarni izvori prava, u stvari pravni okvir za pojedinačna zakonodavstva zemalja članica i Srbija je u poziciji, kao zemlja koja pretenduje da postane član EU da uskladi svoje propise sa propisima Evropske unije. U skladu sa tim, preporuka Evropske komisije je da treba da se krene sa osnivanjem posebnog tela koje će upravljati fondovima u oblasti poljoprivrede. I članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji od zemalja članica zahteva usaglašavanje svoje zakonske regulative u sektoru poljoprivrede, a mere agrarne politike reformišu se, poštujući praksu ove organizacije.⁸⁶

3.3. DOMAĆA REGULATIVA ORGANSKE PROIZVODNJE

U Srbiji je proizvodnja organske hrane regulisana **Zakonom o organskoj proizvodnji** i nizom pravilnika⁸⁷, koji su usaglašeni sa direktivama EU. Donošenje i primena Zakona i pravilnika ima za cilj da olakša izvoz organskih proizvoda na tržište Evropske unije.

Vlada Republike Srbije je u 2006. godine donela Zakon o organskoj proizvodnji i organskim proizvodima⁸⁸. Zakonom su regulisani proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama organske proizvodnje, kao i prerada, skladištenje, transport, obeležavanje, deklarisanje i promet ovih proizvoda, njihova sertifikacija i resertifikacija, kao i sva ostala pitanja vezana za ovu oblast. Deo pitanja regulisan je posebnim pravilnicima o organskoj proizvodnji.

Novim Zakonom o organskoj proizvodnji⁸⁹, čija primena je počela 1. januara 2011. godine, detaljno je uređena proizvodnja poljoprivrednih proizvoda dobijenih metodama organske proizvodnje, ciljevi i načela organske proizvodnje, metode organske proizvodnje, kontrola i sertifikacija u organskoj proizvodnji, prerada, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda, nadzor nad vršenjem poverenih poslova, kao i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju.

⁸⁴ Član 72 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

⁸⁵ Član 97 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju

⁸⁶ Janko Veselinović, Normativno regulisanje ruralnog razvoja kod nas i u uporednom pravu, Agroekonomika, broj 41-42, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009. str. 58

⁸⁷ Pravilnik o izgledu oznake i nacionalnog znaka organskih proizvoda; Pravilnik o uslovima i načinu prometa organskih proizvoda; Pravilnik o načinu vođenja evidencije i sadržini izveštaja na osnovu kojih se vodi evidencija u organskoj proizvodnji; Pravilnik o pakovanju, skladištenju i prevozu organskih proizvoda; Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava pravno lice koje izdaje sertifikat, odnosno resertifikat za organske proizvode i o načinu njihovog izdavanja; Pravilnik o metodama organske biljne proizvodnje i o sakupljanju šumskih plodova i lekovitog bilja kao proizvoda organske poljoprivrede; Pravilnik o metodama organske stočarske proizvodnje

⁸⁸ „Službeni glasnik RS” br. 62/2006, usvojen jula 2006. godine, u primeni je od 26.07.2006. godine.

⁸⁹ „Službeni glasnik RS”, br. 30/10

Po osnovu Zakona, formiran je Odsek za organsku proizvodnju, pri Direkciji za nacionalne referentne laboratorije, čiji je prevashodni zadatak uspostavljanje i održavanje efikasnog kontrolnog sistema u oblasti organske proizvodnje kroz praćenje rada ovlašćenih kontrolnih organizacija i proizvođača. Takođe, ovaj Odsek je zadužen i za propisivanje postupaka i uslova koje moraju ispunjavati ovlašćene kontrolne organizacije za kontrolu i sertifikaciju, vođenje zbirne evidencije o organskoj proizvodnji i praćenje uvoza i izvoza organskih proizvoda. U nadležnosti Odseka su i poslovi vezani za izradu rešenja kojima se odobrava upotreba reproduktivnog materijala iz konvencionalne proizvodnje i rešenja o saglasnosti za skraćenje ili produženje perioda konverzije kao i izdavanje izuzeća od pravila organske proizvodnje.⁹⁰

Zakonom se uređuje proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda metodama koje isključuju upotrebu genetički modifikovanih organizama, kao i upotrebu jonizujućeg zračenja, odnosno metode, ciljeve i načela organske proizvodnje, kontrola i sertifikacija u toj vrsti proizvodnje, prerada, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda.

Posebno treba naglasiti sledeće odrednice Zakona:

- organska proizvodnja zasniva se na prirodnim procesima i upotrebi organskih i prirodnih mineralnih materija;
- u organskoj proizvodnji ne mogu se koristiti sredstva sintetičko-hemijskog porekla;
- u organskoj proizvodnji ne mogu se koristiti genetski modifikovani organizmi i njihovi derivati;
- materijal za reprodukciju (seme, sadni materijal, jaja, matice, podmladak, seme za osemenjavanje životinja i slično) koji se koristi u organskoj proizvodnji mora biti proizveden metodama organske proizvodnje;
- divlje biljne i životinjske vrste su organizmi koji nisu nastali kao posledica gajenja od strane čoveka;
- oznaka "Organski proizvod" je znak ili obeležje na proizvodu kojim se označava da je taj proizvod proizveden u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji i organskim proizvodima;
- sertifikat je dokument kojim ovlašćena organizacija potvrđuje da je organski proizvod proizveden u skladu sa Zakonom i propisima donetim na osnovu njega;⁹¹
- promet organskim proizvodima može se obavljati na proizvodnoj jedinici, u maloprodajnim objektima na jasno obeleženom mestu - odvojeno od drugih proizvoda i na pijacama bez mešanja sa proizvodima konvencionalne proizvodnje.

⁹⁰ www.dnrl.gov.rs preuzeto 05.02.2013. godine

⁹¹ Sertifikat važi godinu dana od dana izdavanja. On sadrži: naziv, sedište i broj koda ovlašćene organizacije; naziv, adresu ili sedište proizvođača; vrstu organskog proizvoda i njegovu procenjenu količinu za godinu dana; broj sertifikata; pečat ovlašćene organizacije i potpis ovlašćenog lica u toj organizaciji

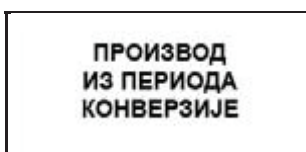
Ukoliko je proizvod proizveden u skladu sa standardima organske proizvodnje i u skladu sa zakonskom regulativom proizvođač mora, na vidljivom mestu, a prema Zakonu o organskoj proizvodnji Republike Srbije, da stavi nacionalni znak sa jasnim i vidljivim natpisom:

ORGANSKI PROIZVOD

Nacionalni znak garantuje da je proizvod prošao kroz proces kontrole i da je sertifikovan u skladu sa strogim regulativama od strane sertifikacionog tela koje kontroliše Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Postoje i poljoprivredni proizvodi koji su još uvek u tzv. prelaznom periodu (period konverzije koji obično traje od 2 do 3 godine), ali se već proizvode metodama organske poljoprivredne proizvodnje. Oni još uvek ne mogu da budu označeni kao organski i da se obeleže nacionalnim znakom. Oni se označavaju:

Ukoliko proizvod nema ovu oznaku već samo prefikse „Bio“, „Eko“ ili „Organsko“, to znači da nije organski proizvod.

Zakon se odnosi na biljnu i stočarsku proizvodnju, i to na primarne poljoprivredne proizvode, prerađene poljoprivredne proizvode koji se koriste kao hrana, ali i na stočnu hranu, seme, rasad i sadni materijal, kvasac koji se koristi kao hrana i hranu za životinje. Proizvodi dobijeni lovom i ribolovom divljih životinja se ne smatraju proizvodima organske proizvodnje.

Zakonom su definisani uslovi za zasnivanje organske proizvodnje:

- uključivanje zemljišne parcele u organsku poljoprivredu može započeti odmah ako parcela nije korišćena u poslednjih dve odnosno tri godine - kod dugogodišnjih zasada, ili je korišćena bez upotrebe sredstava sintetičko-hemijskog porekla;
- ako je parcela korišćena uz upotrebu sredstava sintetičko-hemijskog porekla, parcela se može uključiti u organsku poljoprivredu po isteku prelaznog perioda od dve odnosno tri godine kada se radi o dugogodišnjim zasadima;
- organska stočarska proizvodnja može se zasnovati na proizvodnim jedinicama u čijem sastavu se nalaze pašnjaci ili drugo zemljište na kome se proizvodi stočna hrana ili se

obezbeđuje stočna hrana za koju je izdat sertifikat da nisu korišćena u njenoj proizvodnji sredstva sintetičko-hemijskog porekla;

- uključivanje stočarske proizvodnje u organsku proizvodnju može početi najmanje godinu dana od dana uključivanja zemljišnih parcela u organsku poljoprivredu odnosno kada se obezbedi organski proizvedena hrana za stoku sa navedenih parcela.

U organsku proizvodnju spada i skupljanje divljih biljnih i životinjskih vrsta (plodova) iz prirodnih staništa, s tim da nisu tretirana sredstvima sintetičko-hemijskog porekla tri godine pre sakupljanja. Sakupljanje ne sme da utiče na stabilnost prirodne sredine ili održavanje neke vrste flore i faune u oblasti sakupljanja. Organski proizvodi pakuju se u ambalažu od prirodnog materijala, a samo izuzetno u ambalaži od sintetičkog materijala.

Sertifikacija se poverava zasebnim organizacijama ovlašćenim od strane Ministarstva poljoprivrede, koje vodi registar organske proizvodnje, obavlja inspekciju sertifikacionih tela i predlaže mere za razvoj organske poljoprivrede.

Pomenuti zakon kao i jačanje institucionalnih kapaciteta doprineće ostvarenju glavnih ciljeva u organskoj proizvodnji, a to su: povećanje površina pod organskom proizvodnjom, razvoj lokalnog tržišta organskih proizvoda, promocija izvoza organskih proizvoda i harmonizacija pravnog okvira koji definiše organsku proizvodnju sa regulativom Evropske unije.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede je donelo Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje 2011. godine.⁹² Pravilnikom se bliže propisuju uslovi koje treba da ispuni kontrolna organizacija za obavljanje poslova kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji, metode organske biljne i stočarske proizvodnje, dužina trajanja perioda konverzije u biljnoj i stočarskoj proizvodnji. Takođe se određuje način vršenja kontrole u organskoj proizvodnji i mere koje ovlašćena kontrolna organizacija određuje u slučaju utvrđenih nepravilnosti u načinu obavljanja proizvodnje organskih proizvoda, sadržina i obrazac evidencije koju vodi ovlašćena kontrolna organizacija, kao i način vođenja te evidencije, sadržina i obrazac zbirne evidencije. Tim dokumentom se propisuju i tehnološki postupci prerade u organskoj proizvodnji, sastojci, aditivi i pomoćne supstance koje se koriste u preradi organskih proizvoda, način čišćenja i sredstva za čišćenje tehnoloških linija, izgled oznake i nacionalnog znaka organskih proizvoda, kao i način skladištenja i prevoza organskih proizvoda.

Prema odredbama Zakona organska stočarska proizvodnja mora da ispuni sledeće zahteve:⁹³

- može se zasnovati na proizvodnim jedinicama u čijem sastavu se nalaze pašnjaci ili drugo zemljište na kome se proizvodi stočna hrana ili se obezbeđuje stočna hrana za koju je izdat sertifikat;
- organska stočarska proizvodnja može početi najmanje godinu dana od dana uključivanja zemljišnih parcela u organsku poljoprivredu, ili kada se obezbedi organski proizvedena hrana za stoku sa navedenih parcela;

⁹² „Službeni glasnik RS“ br. 48/11

⁹³ www.agroekonomija.wordpress.com preuzeto 12.12.2012. godine

- metodama organske stočarske proizvodnje utvrđuju se izbor vrsta i rasa životinja (pčelarstvo, ribarstvo, živinarstvo i dr), način uzgoja, ishrana i zdravstvena zaštita životinja, transport i klanje životinja, kao i postupak sa životinjama, koje su nabavljene sa drugih farmi;
- sredstva, koja se koriste za održavanje plodnosti zemljišta, đubrenje i zaštitu zdravlja bilja, odnosno životinja, moraju biti registrovana u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita zdravlja bilja i životinja;
- sakupljanje divljih biljnih i životinjskih vrsta iz prirodnih staništa smatra se metodom organske proizvodnje, ako staništa nisu tretirana drugim sredstvima tri godine pre sakupljanja (izuzev onim sredstvima koja su dozvoljena zakonom), i ako sakupljanje ne utiče na stabilnost prirodne sredine ili održavanja vrste u oblasti sakupljanja;
- u preradi proizvoda dobijenih metodama organske proizvodnje koriste se posebne tehnološke linije, a ako se te linije koriste i za preradu proizvoda iz konvencionalne proizvodnje, one se prethodno moraju temeljno očistiti i oprati;
- sredstva unutrašnjeg prevoza moraju biti bez prisustva ostataka proizvoda konvencionalne proizvodnje i ostataka neorganskog porekla;
- organski proizvodi prevoze se odvojeno od drugih proizvoda;
- ako se organski proizvodi prevoze sa proizvodima konvencionalne proizvodnje, moraju biti upakovani i jasno obeleženi;
- vozila, kontejneri i oprema namenjeni za prevoz ovih proizvoda moraju da budu čisti, bez štetnih ostataka, ili bilo kakve materije, koja bi mogla da kontaminira organski proizvod.

Pravilnikom o metodama organske stočarske proizvodnje propisani su: način uzgoja, ishrana, zdravstvena zaštita životinja kao i postupak sa životinjama nabavljenim sa drugih farmi. Da bi poljoprivredni proizvođač zasnovao organsku proizvodnju, mora da podnese prijavu nadležnom Ministarstvu, a ona sadrži sledeće podatke:

- ✓ ime, naziv i adresu, odnosno sedište proizvođača;
- ✓ mesto gde će se proizvoditi proizvodi organske poljoprivrede;
- ✓ mesto gde će se proizvodi organske poljoprivrede prerađivati;
- ✓ mesto gde će se proizvodi organske poljoprivrede čuvati;
- ✓ posebne prednosti i specifičnosti značajne za izdavanje sertifikata;
- ✓ informaciju da li su proizvodi iz organske poljoprivrede ranije dobili sertifikat i od koje institucije;
- ✓ prilog kartu ili skicu sa ucrtanom lokaciom gajenja.

Prednost prilikom odabira životinja za organsku proizvodnju imaju domaće rase, a cilj je da se izbegnu specifične bolesti i zdravstveni problemi, koji su karakteristični za vrste i rase u konvencionalnoj proizvodnji⁹⁴. Prema Pravilniku životinje moraju imati pristup pašnjaku, ispustu, ili otvorenom prostoru, a broj životinja na ispustu je određen pristupačnom površinom kako bi se izbegla preterana ispaša i erozija, omogućilo pravilno korišćenje

⁹⁴ Član 3 Pravilnika

đubriva životinjskog porekla i izbegao negativan uticaj na prirodnu sredinu (zagađenje zemljišta, površinskih i podzemnih voda).

Proizvodi stočarstva su organski proizvedeni ako su životinje uzgajane u skladu sa odredbama Pravilnika⁹⁵ u periodu od:

- konji i goveda za tov - 12 meseci ili u poslednje tri četvrtine života;
- ovce, koze i svinje - 6 meseci;
- životinje za proizvodnju mleka - 6 meseci;
- živina u tovu - 10 nedelja;
- živina za proizvodnju jaja - 6 nedelja.

Pravilnikom⁹⁶ je precizirano da životinje u organskoj proizvodnji moraju da imaju dovoljno prostora za hranjenje, napajanje, ležanje i kretanje uz slobodan pristup svežoj vodi i hrani. U organskoj stočarskoj proizvodnji životinje se ne smeju držati vezane⁹⁷ i ne smeju se držati pojedinačno⁹⁸. Uzgoj životinja treba da bude u skladu sa potrebom da se postigne maksimalna otpornost životinja prema bolestima. Stoga se najveća pažnja u zdravstvenoj zaštiti životinja pridaje prevenciji⁹⁹.

Specifični zahtevi za organsku proizvodnju pčela sadržani su u posebnom delu Pravilnika. Određeno je da prostor na kome se nalaze pčelinjaci i površina, koju obilaze pčele, odgovaraju uslovima organske proizvodnje. Košnice se postavljaju na parcelama na kojima je zasnovana organska proizvodnja, ili divljim prirodnim površinama. Pčelinjaci se formiraju deljenjem ili nabavkom rojeva ili košnica iz organskih proizvodnih jedinica. U toku godine u organsku proizvodnu jedinicu može se uneti do 10% matica i rojeva, koji nisu proizvedeni u organskoj proizvodnji¹⁰⁰.

Organska proizvodnja riba i drugih vodenih životinjskih vrsta definisana je posebnim odredbama Pravilnika.

Sistem uzgoja se zasniva na održivosti, očuvanju vodenog ambijenta i okolnog ekosistema. U tom cilju primenjuju se:

- odgajivačke metode, koje podstiču i povećavaju biološke cikluse u proizvodnji uključivanjem mikroorganizama, biljki i životinja;
- upotreba hrane biološkog porekla;
- korišćenje brojnih metoda kontrole bolesti riba i drugih vodenih životinjskih vrsta;
- izbegavanje upotrebe veštačkih đubriva i hemoterapijskih sredstava i formiranje polikulture.

⁹⁵ Član 11 Pravilnika

⁹⁶ Član 16 Pravilnika

⁹⁷ Član 17 Pravilnika

⁹⁸ Član 18 Pravilnika

⁹⁹ Član 43 Pravilnika

¹⁰⁰ Član 69 Pravilnika

Najmanja udaljenost između organskih i konvencionalnih proizvodnih jedinica je 25 m, a organska proizvodna jedinica mora da se nalazi najmanje 10 m uzvodno od konvencionalne proizvodne jedinice u rekama.¹⁰¹

Inspeksijski nadzor nad sprovođenjem Zakona i podzakonskih akata donetih na osnovu njega vrši Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede preko inspektora za organsku proizvodnju, a nadzor nad sprovođenjem propisa koji se odnose na promet, označavanje i deklarisanje organskih proizvoda, vrši ministarstvo nadležno za poslove trgovine preko tržišnih inspektora.

Srbija u ovoj oblasti poljoprivredne proizvodnje ima prirodne uslove da napreduje i ostvaruje dobre rezultate, korisne za proizvođače, potrošače i za zemlju u celini. Brži razvoj organske poljoprivredne proizvodnje značajno bi doprineo unapređenju pozitivnog salda Srbije u spoljnotrgovinskoj razmeni. Naša zemlja je sa svojim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima u velikoj meri orijentisana na tržište evropskih zemalja. Veliki broj zemalja za ovakve oblike proizvodnje daje subvencije, stimulišući na taj način poljoprivredne proizvođače da ga prihvate.

Normativno regulisanje rurarnog razvoja jedan je od ključnih uslova za aktivniju ulogu države u ovoj oblasti. Zapuštenost i nerazvijenost sela nije samo posledica nepostojanja zakonskih okvira za sistematsko rešavanje pitanja rurarnog razvoja, ali jeste jedan od činilaca koji je tome bitno doprineo. Donošenje zakona iz ove oblasti, usaglašenog sa evropskim standardima u ovoj oblasti, sprečiće volutarizam i omogućiti da država ovu oblast tretira kao prioritet. To je obezbeđeno i kroz obavezu usvajanja strategija i planova, kao i kroz obavezu formiranja određenih institucija i obezbeđivanja sredstava za realizaciju zacrtanih planova. Neophodno je da u narednom periodu bude analizirana primena određenih mera, kako bi se zakoni, eventualno, dorađivali. Normativno regulisanje pomenute oblasti uslov je i za korišćenje sredstava EU za ovu namenu, a sredstva iz ovog izvora u narednom periodu mogla bi biti od presudnog značaja za rurarni razvoj kod nas.

3.3.1. NEOPHODNOST PRAVNOG REGULISANJA

Svaka država koja želi da na sveobuhvatan način uredi oblast rurarnog razvoja, sa poljoprivredom kao ključnom delatnošću na seoskom području, mora imati u vidu stepen razvoja poljoprivrede, razvijenost infrastrukture na rurarnim područjima, starost i socijalni karakter stanovništva na rurarnim područjima, učešće poljoprivrede u ukupnom BDP, učešće seoskog stanovništva u ukupnom stanovništvu države. Naravno, mora se imati u vidu i okruženje u kome jedna privreda egzistira i kakva je njena međuzavisnost u odnosu na svetske ekonomske tokove. Važna je i činjenica da li privreda dotične države može računati na pomoć EU, Svetske banke ili druge vidove pomoći za unapređenje svoje privrede, poljoprivrede i rurarnog razvoja. Ne može se na isti način kreirati normativni okvir za rurarni razvoj u zemlji koja nema izgrađenu javnu administraciju i nije preduzela neophodne mere da se izvrši reforma javne administracije u oblasti poljoprivrede i rurarnog razvoja. Zemlje koje su u različitoj fazi u pristupanju EU, ili su članice EU, moraju imati u vidu obaveze koje takve integracije donose.

Važan faktor u normativnom regulisanju rurarnog razvoja je i ustavni okvir decentralizacije i ovlašćenja lokalnih samouprava u ovoj oblasti. Posebno je važno da se u obzir uzmu različiti stepeni razvijenosti pojedinih regiona i oblasti unutar države. Nije

¹⁰¹ Član 73 Pravilnika

zanemarljiva ni tradicija koja postoji u pojedinim rurarnim oblastima, kako u pogledu bavljenja poljoprivredom i stočarstvom, tako i u pogledu drugih pratećih delatnosti vezanih za osnovni posao kojim se bave.

Metod neselektivnog korišćenja pozitivne legislative drugih država je neprihvatljiv za svaku državu, čak i ako su razlog tome, kratki rokovi u kojima moraju da se donesu određeni propisi. Stvaranje normativnog okvira za rurarni razvoj mora da bude rezultat dobre koordinacije stručnjaka iz oblasti prava, ekonomije, poljoprivrede, rurarnog razvoja, sociologije sela, ali i poznavaoaca uporednog prava i uporedne prakse u svim ovim oblastima. Strateški akti koji se sačinjavaju iz ove oblasti kao što su dugoročne strategije razvoja rurarnih područja i akcioni planovi moraju uvažiti sve specifičnosti poljoprivrede i rurarnog razvoja u jednoj nacionalnoj ekonomiji.

3.4. PROPISI O POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU

Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju Republike Srbije¹⁰², koji je stupio na snagu u 2013. godini uređuju se: ciljevi poljoprivredne politike i način njenog ostvarivanja, vrste podsticaja u poljoprivredi, uslovi za ostvarivanje prava na podsticaje, korisnici podsticaja, Registar poljoprivrednih gazdinstava, evidentiranje i izveštavanje u poljoprivredi, integrisani poljoprivredni informacioni sistem, nadzor nad sprovođenjem Zakona. Zakon ima za cilj:

- 1) Jačanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na tržištu;
- 2) Obezbeđivanje kvalitetne i zdravstveno ispravne hrane;
- 3) Obezbeđivanje podrške životnom standardu za poljoprivrednike koji ne mogu svojom proizvodnjom da obezbede ekonomski opstanak na tržištu;
- 4) Obezbeđivanje podrške rurarnom razvoju;
- 5) Zaštita životne sredine od negativnog uticaja poljoprivredne proizvodnje.

Poljoprivredna politika i politika rurarnog razvoja Republike Srbije sprovode se realizacijom Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije¹⁰³, Nacionalnog programa za poljoprivredu¹⁰⁴ i Nacionalnog programa za rurarni razvoj¹⁰⁵. Strategijom poljoprivrednog i rurarnog razvoja Republike Srbije određuju se dugoročni pravci razvoja poljoprivrede, i to:

- ❖ uspostavljanje tržišne ekonomije,
- ❖ povećanje profitabilnosti poljoprivrede Republike Srbije i
- ❖ briga o razvoju ruralnih oblasti.

Strategija se donosi na rok od najmanje 10 godina, a mora biti usklađena sa drugim strateškim dokumentima Republike Srbije. Nacionalni program ruralnog razvoja, kao ključni dokument za rurarni razvoj Vlada Srbije, mora doneti u roku od jedne godine od usvajanja

¹⁰² "Sl. glasnik RS", br. 41/2009 i 10/2013

¹⁰³ Tekst Strategije se nalazi na sledećem sajtu: www.mpt.gov.rs

¹⁰⁴ Tekst Nacionalnog programa se nalazi na sledećem sajtu: www.uap.gov.rs

¹⁰⁵ Tekst Nacionalnog programa se nalazi na sledećem sajtu: www.srbija.gov.rs

Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju. Ovaj program sadrži mere i druge aktivnosti, kao i očekivane rezultate, oblike, vrste namene i obim pojedinih mera podsticaja. Nacionalni program ruralnog razvoja donosi Vlada, na predlog resornog ministarstva, na period koji ne može biti duži od sedam godina. Za praćenje Nacionalnog programa ruralnog razvoja odgovoran je deo resornog ministarstva nadležnog za poslove ruralnog razvoja. Na ovaj način implicitno je predviđeno postojanje dela Ministarstva koji će se trajno baviti poslovima ruralnog razvoja. Ova odredba sprečava da se ruralni razvoj ubuduće funkcionalno podeli u razne resore i da ne postoji institucionalni okvir za praćenje ove oblasti.

Uprava za agrarna plaćanja je ključna institucija za ostvarivanje politike u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Ova uprava, po svom karakteru, nije zamena za sektor Ministarstva finansija koji je realizovao plaćanja podsticaja poljoprivrednicima, već realizator najvećeg broja mera predviđenih u zakonu. To pokazuju i njene nadležnosti:

- prima zahteve za ostvarivanje prava na podsticaje za razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralni razvoj;
- raspisuje konkurs i prima prijave na konkurs za dodelu podsticaja;
- vrši administrativnu kontrolu i kontrolu na licu mesta, po podnetim zahtevima za podsticaje;
- odlučuje o pravu na podsticaje;
- odobrava isplatu novčanih naknada po osnovu ostvarenog prava na podsticaje;
- vrši isplatu novčanih sredstava po ostvarenom pravu na podsticaje;
- uspostavlja i vodi računovodstvo za evidentiranje ugovorenih obaveza i isplata;
- sprovodi programe međunarodnih podsticaja poljoprivredne politike u Republici;
- vodi registar poljoprivrednih gazdinstava;
- vodi evidenciju dodeljenih podsticaja;
- vrši nezavisnu internu reviziju;
- dostavlja izveštaje i analize ministru nadležnom za poslove poljoprivrede;
- obavlja druge poslove u skladu sa zakonom.

Zakon može da ima **brojne pozitivne efekte na razvoj domaće poljoprivrede**, i to:¹⁰⁶

- obezbeđivanje predvidive i konzistentne agrarne politike u dužem periodu;
- povećana motivisanost korisnika podsticaja za zasnivanje i unapređenje poljoprivredne proizvodnje;
- mogućnost povećanja dohotka korisnika i mogućnost povećanje produktivnosti i efikasnosti u poljoprivredi, što doprinosi unapređenju konkurentnosti;
- približavanje principima, mehanizmima i instrumentima Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije.

¹⁰⁶ www.parlament.gov.rs preuzeto 17.01.2013. godine

Nestabilnost i nepredvidivost poljoprivredne politike, kao i nepostojanje doslednosti u kreiranju i sprovođenju agrarne politike u prethodnom periodu, rezultiralo je smanjenjem investicija u sektoru poljoprivrede i netržišnim prelivanjem dobiti između učesnika u tržišnom lancu. Zakon doprinosi predvidivosti agrarne politike i stvara osnovu za kratkoročno, srednjeročno, ali i dugoročno planiranje i ekonomski razvoj korisnika finansijskih sredstava. Distribucijom sredstava agrarnog budžeta kroz mere agrarne politike na osnovu Zakona teži ispunjenju sledećih osnovnih ciljeva:

- 1) unapređenju produktivnosti i efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, kao i unapređenje konkurentnosti;
- 2) očuvanju prehrambene sigurnosti i obezbeđivanju kvalitetne i bezbedne hrane za potrošače;
- 3) obezbeđivanju podrške održivom razvoju sela kroz unapređenje životnog standarda ruralnog stanovništva;
- 4) zaštiti životne sredine od negativnih uticaja poljoprivredne proizvodnje;
- 5) prilagođavanju sektora poljoprivrede Srbije procesima integracija u Evropsku uniju i Svetsku trgovinsku organizaciju.

Sa obzirom na to da su prinosi pojedinih biljnih kultura ispod evropskog nivoa, primenom Zakona unaprediće se primena agrotehničkih mera u poljoprivrednoj proizvodnji, što za krajnji cilj ima podizanje nivoa prinosa, a samim tim i povećanje vrednosti proizvodnje (uz pretpostavku ograničene fluktuacije tržišnih cena primarnih proizvoda).

Postojeći mehanizam implementacije agrarne politike nije doprineo uspostavljanju predvidive, konzistentne i transparentne agrarne politike Republike Srbije u dužem periodu, pre svega, iz sledećih razloga:

- 1) postojanje čestih izmena u vrsti i obimu podsticaja, kao i izmene kriterijuma za ostvarivanje prava na podsticaje i izmene kategorija korisnika;
- 2) nekonzistentnost mera agrarne politike, u smislu izostajanja pojedinih podsticajnih mera tokom perioda, čime je stvorena atmosfera nesigurnosti kod krajnjih korisnika i nemogućnost planiranja narednog proizvodnog ciklusa, niti mogućnost planiranja srednjeročnih i dugoročnih investicionih aktivnosti;
- 3) nepostojanje institucionalne podrške i pratećih mehanizama u odgovarajućem obliku i na odgovarajućem nivou, koji bi omogućili nesmetanu i transparentnu implementaciju poljoprivredne politike;
- 4) nedovoljna usaglašenost sa propisima Evropske unije, pre svega sa regulativama kojima se reguliše funkcionisanje Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije.

Donošenjem Zakona, kao i pratećih podzakonskih akata, izbeći će se pre svega postojanje nekonzistentnosti mera agrarne politike i nemogućnost planiranja proizvodnje od strane krajnjih korisnika. Poznavanje podsticaja i pratećih kriterijuma za implementaciju obezbeđuje mogućnost planiranja poljoprivredne proizvodnje od strane korisnika i svakako će predstavljati osnovu za donošenje proizvodnih i upravljačkih odluka na gazdinstvu, u pogledu vrste i obima proizvodnje, nivoa ulaganja, procene rizika i ostalih odluka u poljoprivrednoj proizvodnji. Takođe, Zakonom olakšaće se uvid i praćenje poljoprivredne

politike od strane neposrednih korisnika podsticaja, tj. poljoprivrednih proizvođača i prerađivača, s obzirom na to da više ne bi postojala potreba da prate donošenje i objavljivanje više desetina podzakonskih propisa tokom godine, već bi im bio dostupan jedan jasan zakonski akt, koji definiše mere podsticaja koje su im dostupne, njihova prava i obaveze po osnovu korišćenja podsticaja, minimalne iznose sredstava i kriterijume ostvarivanja podsticaja, kao i instrumente podrške sistemu podsticaja.

3.4.1. PODSTICAJI U POLJOPRIVREDI I RURALNOM RAZVOJU

Zakonom¹⁰⁷ se na sistemski način uređuje oblast podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, odnosno propisuju se vrste podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, uslovi za ostvarivanje prava na podsticaje i korišćenje podsticaja.¹⁰⁸

Vrste podsticaja su:

1) direktna plaćanja:

- **premije** – novčani iznosi koji se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode;
- **podsticaji za proizvodnju** – novčani iznosi koji se isplaćuju po jedinici mere za posejan usev, višegodišnji zasad, odnosno stoku odgovarajuće vrste;
- **regresi** – novčani iznosi koji se u određenom procentu isplaćuju za kupljenu količinu inputa za poljoprivrednu proizvodnju (gorivo, đubrivo, seme i drugo), usluge osiguranja i troškove skladištenja;
- **kreditna podrška** – vrsta podsticaja kojom se poljoprivrednim gazdinstvima omogućava olakšani pristup korišćenju kredita kod poslovnih banaka.

2) mere ruralnog razvoja:

- investicije u poljoprivredi za unapređenje konkurentnosti i dostizanje standarda kvaliteta;
- doprinosi održivom ruralnom razvoju;
- unapređenje diversifikacije ruralne ekonomije;
- priprema i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja.

3) posebni podsticaji

- podsticaji za razvoj marketing-informacionim sistemima u poljoprivredi;
- podsticaji za uspostavljanje i razvoj sistema računovodstvenih pokazatelja na poljoprivrednim gazdinstvima;
- podsticaji za poboljšanje zaštite i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta;

¹⁰⁷ Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju je u proceduri, izvor: www.parlament.gov.rs datum pregleda 17.01.2013. godine

¹⁰⁸ www.mpt.gov.rs preuzeto 10.01.2013

- podsticaji za korišćenje i upravljanje poljoprivrednim zemljištem;
- podsticaji za podršku savetodavnim i stručnim poslovima u poljoprivredi;
- podsticaji za sprovođenje odgajivačkih ciljeva u stočarstvu kroz izradu i sprovođenje odgajivačkog programa;
- podsticaji za sprovođenje naučno istraživačkih, razvojnih i inovativnih projekata u poljoprivredi;

Direktna plaćanja su grupa mera agrarne politike, na osnovu kojih se finansijska sredstva direktno isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima i koje su efikasan mehanizam unapređenja produktivnosti poljoprivredne proizvodnje. Njihovom realizacijom obezbeđuju se uslovi za unapređenje proizvodnje (u pogledu kvantiteta i kvaliteta) i otvara mogućnost unapređenja konkurentnosti proizvodnje. Dosadašnje mere agrarne politike, koje po karakteru odgovaraju direktnim plaćanjima, apsorbovale su najveći deo agrarnog budžeta (do 80%), pri čemu se predviđa da će se taj trend nastaviti u narednom periodu imajući u vidu broj korisnika, površina i stočni fond na koje se mere odnose.

Premije predstavljaju novčane iznose, obračunate po jedinici mere (kilogram/litar), koji se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode. Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, kao meru podsticaja iz ove grupe, navodi premiju za mleko, koja se isplaćuje za isporučeno kravljе, ovčije i kozje sirovo mleko. Ovo je mera agrarne politike koja doprinosi unapređenju kvaliteta mleka i preusmeravanju distribucije mleka iz direktne prodaje (na gazdinstvu i zelenim pijacama) u predaju mleka u mlekare na dalju preradu. Time se podiže nivo zdravstvene bezbednosti mleka u prometu i obezbeđuje stabilna sirovinska baza za idustriju mleka.

Kao posebna vrsta direktnih plaćanja propisani su **podsticaji za proizvodnju**, koji su na odgovarajući način prilagođeni biljnoj i stočarskoj proizvodnji. Ova vrsta direktnih plaćanja predstavlja novčane iznose, koji se isplaćuju po jedinici mere za posejan usev i višegodišnji zasad (po hektaru), odnosno za stoku odgovarajuće vrste (po grlu). Primenom ove vrste podsticaja doprinosi se smanjenju cene koštanja proizvoda, što otvara prostor za povećanje cenovne konkurentnosti proizvođača na tržištu s jedne strane, kao i mogućnosti za uvećanje dobiti proizvođača s druge strane. Indirektno se realizacijom ove vrste podsticaja stvaraju uslovi za unapređenje prinosa u biljnoj proizvodnji, odnosno za unapređenje rasnog sastava i povećanje stočnog fonda. Podsticaji u biljnoj proizvodnji uspostavljeni su kao *osnovni podsticaji* (koji se isplaćuju po površini obradivog poljoprivrednog zemljišta za biljnu proizvodnju) i *proizvodno vezani podsticaji* (koji se isplaćuju po površini obradivog poljoprivrednog zemljišta za biljnu proizvodnju, ali uz minimalno ostvareni prinos po hektaru). Podsticaji u stočarstvu definisani su kao podsticaji za: kvalitetne mlečene krave, krave dojilje, kvalitetne priplodne ovce, koze i krmače, tov junadi i svinja i pčelinja društva.

U direktna plaćanja spadaju i **regresi** koji su definisani kao novčani iznosi, koji se u određenom procentu isplaćuju za kupljenu količinu inputa za poljoprivrednu proizvodnju (gorivo, đubrivo, seme i drugo), premije osiguranja i troškove skladištenja. Realizacija ove vrste podsticaja doprinosi smanjenju cene koštanja proizvoda preko smanjenja varijabilnih troškova (troškova nabavke proizvodnih sirovina, troškove premije osiguranja i troškove skladištenja gotovih proizvoda). Smanjenje cene koštanja, kao direktan efekat ove vrste podsticaja, otvara mogućnost za unapređenje cenovne konkurentnosti proizvoda na tržištu. Osim direktnog efekta, realizacija regresa, kao vida direktnih plaćanja, dovodi do primene odgovarajućih agrotehničkih mera u proizvodnji, smanjenja rizika od gubitaka u proizvodnji, kao i do mogućnosti odloženog plasmana proizvoda u slučaju nepovoljne tržišne situacije (sa

aspekta proizvođača). Ostvarenje ovih efekata, u krajnjoj instanci, doprinosi povećanju produktivnosti proizvodnje, stabilnosti dohotka proizvođača, kao i očuvanju tržišne stabilnosti.

Kreditna podrška predstavlja vrstu podsticaja, kojom se poljoprivrednim gazdinstvima omogućava olakšani pristup korišćenju kredita kod poslovnih banaka i na taj način se stvara povoljniji pristup izvorima finansijskih sredstava za započinjanje, odnosno unapređenje poljoprivredne proizvodnje. Realizacijom kreditne podrške stvaraju se povoljniji uslovi za unapređenje investicionih aktivnosti, što vodi poboljšanju strukture gazdinstava, unapređenju plasmana i modernizaciji proizvodnje, a sve u cilju unapređenja konkurentnosti.

Mere ruralnog razvoja su podsticaji koji imaju za cilj jačanje konkurentnosti i dostizanje standarda u okviru primarnog poljoprivrednog i prehrambenog sektora, zaštitu životne sredine od negativnog uticaja intenzivne poljoprivrede i razvoj ruralne ekonomije i poboljšanje uslova života stanovništva u ruralnim oblastima. Ove mere obuhvataju podršku programima koji se odnose na podršku:

- 1) investicijama u poljoprivredi za unapređenje konkurentnosti i dostizanje standarda kvaliteta;
- 2) održivom ruralnom razvoju;
- 3) unapređenju diversifikacije ruralne ekonomije; i
- 4) pripremi i sprovođenju lokalnih strategija ruralnog razvoja.

Podrška investicijama u poljoprivredi za unapređenje konkurentnosti i dostizanje standarda kvaliteta je vrsta podsticaja koja se sprovodi u cilju unapređenja tržišnog poslovanja, dostizanja standarda kvaliteta i unapređenja konkurentnosti. Ova grupa mera obuhvata: *investicije u poljoprivrednu proizvodnju, uspostavljanje i jačanje proizvođačkih grupa i investicije u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda*. Ova vrsta investicionih podsticaja doprinosi unapređenju konkurentnosti proizvoda, i to kroz povećanje produktivnosti i efikasnosti proizvodnje, modernizaciju procesa proizvodnje i plasmana, bolju iskorišćenost, kao i unapređenje iskorišćenosti kapaciteta proizvodnje i prerade, uspostavljanje i primenu standarda kvaliteta i bezbednosti hrane, kao i kroz unapređenje tržišnog plasmana.

Podrška održivom ruralnom razvoju predstavlja vrstu podsticaja čijom realizacijom se podstiče unapređenje zaštite životne sredine, i to kroz primenu agroekoloških mera, mera podrške organskoj proizvodnji, očuvanje biljnih i životinjskih genetičkih resursa, kao i primenom drugih mera, koje se odnose na nadoknadu propuštene dobiti kao posledice sprovođenja dobrih poljoprivrednih praksi, dobrobiti životinja i drugih politika zaštite i očuvanja životne sredine.

Podrška održivom ruralnom razvoju obuhvata podršku:

- sprovođenju agroekoloških mera;
- organskoj proizvodnji;
- dostizanju standarda dobrobiti životinja.

Podrška organskoj proizvodnji obuhvata direktna plaćanja uvećana za minimalno 40% za proizvođače čija je proizvodnja u periodu konverzije, odnosno uvećana za minimalno

30% za proizvođače koji imaju sertifikovanu biljnu, ili stočarsku proizvodnju, proizvođače kojima je završen period konverzije i nalaze se u postupku izdavanja sertifikata, i to za:

- premije za mleko;
- osnovne podsticaje - po površini biljne proizvodnje;
- proizvodno vezane podsticaje – po površini biljne proizvodnje uz minimalno ostvareni prinos po hektaru;
- podsticaje u stočarstvu;
- regrese (gorivo, đubrivo, seme i drugo).

Pravo na podsticaje za organsku proizvodnju ima:

- fizičko lice-nosilac porodičnog komercijalnog poljoprivrednog gazdinstava;
- pravno lice;
- proizvođač kooperant;
- vaspitno-obrazovne ustanove.

Podrška unapređenju diversifikacije ruralne ekonomije je mera koja doprinosi unapređenju kvaliteta života u ruralnim oblastima kroz podsticanje nepoljoprivrednih aktivnosti na selu i proizvodnju proizvoda veće dodate vrednosti, radi povećanja dohotka i poboljšanja održivih uslova za život seoskog stanovništva, koja obuhvata: *investicije za unapređenje i razvoj ruralne infrastrukture, diversifikaciju ekonomskih aktivnosti na selu podrškom nepoljoprivrednim aktivnostima, podršku ekonomskim aktivnostima u smislu dodavanja vrednosti poljoprivrednim proizvodima i podsticaje za unapređenje obuka u ovoj oblasti ruralnog razvoja.*

Podrška za pripremu i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja predstavlja vrstu podsticaja koji doprinose lokalnim akterima ruralnog razvoja da dugoročno poboljšaju potencijale svojih lokalnih sredina kroz izradu i podršku u sprovođenju lokalnih strategija održivog ruralnog razvoja, koje su osmišljene od strane registrovanih javno-privatnih partnerstava. Ova vrsta mera se realizuje kroz pripremu i sprovođenje lokalnih strategija održivog ruralnog razvoja.

Takođe, posebna prednost Zakona je što prepoznaje i na odgovarajući način tretira područja u Republici Srbiji u kojima su prisutni otežani uslovi obavljanja poljoprivredne aktivnosti, tj. područja kod kojih zbog prirodnih, socijalnih ili zakonskih ograničenja ne postoje uslovi za intenzivan razvoj poljoprivredne proizvodnje. Podsticaji propisani Zakonom adekvatno su prilagođeni i ovakvim područjima, i to kako u pogledu kriterijuma za ostvarivanje prava na podsticaje, tako i u pogledu nivoa finansijskih sredstava.

Posebni podsticaji su usmereni na kreiranje institucionalnog okvira za realizaciju direktnih plaćanja i mera ruralnog razvoja, kao i za uspostavljanje adekvatnih mehanizama prikupljanja podataka o poljoprivrednim pokazateljima, vođenja evidencija u poljoprivredi, obavljanja savetodavnih i naučnih aktivnosti i sl. Posebni podsticaji obuhvataju podsticaje za: *razvoj marketing-informacionim sistemima u poljoprivredi, uspostavljanje i razvoj sistema računovodstvenih pokazatelja na poljoprivrednim gazdinstvima, poboljšanje zaštite i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta, korišćenje i upravljanje poljoprivrednim zemljištem,*

podršku savetodavnim i stručnim poslovima u poljoprivredi, sprovođenje odgajivačkih ciljeva u stočarstvu kroz izradu i sprovođenje odgajivačkog programa i sprovođenje naučno-istraživačkih, razvojnih i inovativnih projekata u poljoprivredi.

Sve vrste podsticaja propisane Zakonom evidentiraju se u Registru podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Funkcionisanje Registra omogućava vođenje jedinstvene evidencije o davanjima u poljoprivredi, uspostavljanje funkcionalnog sistema kontrole trošenja sredstava, kao i transparentno korišćenje finansijskih sredstava.

3.5. KONTROLA I SERTIFIKACIJA U ORGANSKOJ POLJOPRIVREDI

Dosadašnje iskustvo je pokazalo da je garancija kvaliteta proizvoda, koja u isto vreme štiti proizvođača i potrošača organskih proizvoda od nelojalne konkurencije, neophodna budući da na jedini pravi način pomaže širenje tržišta organskih proizvoda. Inspeksijska organizacija ima za cilj da svojim efikasnim i nepristrasnim programom inspekcije i sertifikacije stimuliše doslednu primenu pravila koja važe za organsku proizvodnju.¹⁰⁹

Proces kontrole i sertifikacije organske proizvodnje uobičajeno počinje savetovanjem sa stručnim licem i upoznavanjem sa uslovima i pravilima kojih se proizvođači moraju pridržavati pri organskom načinu proizvodnje. Po dobijanju potrebnih informacija i ispunjavanju svih preduslova, potrebno je popunjavanje aplikacije za kontrolu i sertifikaciju planirane organske proizvodnje, koja se podnosi izabranom kontrolnom i sertifikacionom telu. Aplikacija najčešće predstavlja formular izdat od kontrolnog i sertifikacionog tela kojem se dostavlja prijava. Na osnovu dostavljene aplikacije, kontrolno i sertifikaciono telo proizvođaču dostavlja ponudu u kojoj su navedeni troškovi i uslovi za vršenje kontrole i sertifikacije.

Kontrolu i sertifikaciju u organskoj proizvodnji vrši domaće, ili inostrano, kontrolno i sertifikaciono telo, koje je registrovani pravni subjekat. Da bi mogli nuditi svoje usluge ovi subjekti treba da budu ovlašćeni od strane nadležnih vlasti da vrše kontrolu i sertifikaciju organske proizvodnje. Sa obzirom na to da postoje različite sertifikacione šeme koje su u skladu sa organskom proizvodnjom, ali su često privatne, pa izdati sertifikati važe samo za određena tržišta, uvek se može kod nadležnih vlasti proveriti da li je taj pravni subjekat ovlašćen da vrši kontrolu i sertifikaciju organske proizvodnje.

Svi proizvođači organske hrane u EU obavezni su da od 1. jula 2012. na svoje proizvode stavljaju jedinstveni logo koji potvrđuje da je proizvod poreklom iz EU. Korišćenje logoa je opciono za uvozne proizvode i one koji nisu pakovani u EU. Logo "Euro-list" koji simbolički predstavlja vezu Evrope i prirode, sastoji se od 13 zvezdica raspoređenih u obliku lista na zelenoj podlozi.

Ukoliko proizvođač reši da nastavi sa procesom kontrole i sertifikacije, potrebno je da kontrolnom i sertifikacionom telu dostavi detaljnije informacije o planiranoj proizvodnji posle čega se potpisuje ugovor o kontroli i sertifikaciji. Potpisivanjem ugovora, zvanično počinje postupak za kontrolu i sertifikaciju. Na taj način kontrolno i sertifikaciono telo dobija

¹⁰⁹ www.organska.rs preuzeto 11.01.2013.

ovlašćenje da u bilo koje vreme obavlja nenajavljene kontrole u procesu proizvodnje i pridržavanju principima organske proizvodnje. Proizvođač ili prerađivač mora da obezbedi kontrolnom i sertifikacionom telu pristup do svih delova proizvodnje i do svih objekata, kao i uvid u evidenciju i u odgovarajuću propratnu dokumentaciju. On mora kontrolnom i sertifikacionom telu da dostavi sve informacije za koje smatra da su neophodne za potrebe kontrole. Ukoliko proizvođač nije siguran da li proizvodnja ispunjava sve uslove da bude u procesu sertifikacije, može se obratiti stručnim licima iz konsultanskih službi. Nakon izvršenih konsultacija može se napraviti plan o konverziji konvencionalne proizvodnje u organsku poljoprivredu i prezentovati ga kako bi ga nadležni organi i oficijalno odobrili. Ukoliko kontrola pokaže da se proizvođač ne pridržava principa organske proizvodnje, kontrolno i sertifikaciono telo ima pravo da izrekne odgovarajuće mere, kao i da oduzme stečeni sertifikat.

Kontrolu i sertifikaciju u organskoj proizvodnji za 2011. godinu, u Srbiji je obavljalo osam ovlašćenih kontrolnih organizacija.¹¹⁰ Ovlašćenje kontrolnim organizacijama dodelilo je Ministarstvo sledećim preduzećima: "Bioagricert", "Ecocert Balkan", "Evrocet", "Jugoinspekt Beograd", "SGS- Beograd" i "Suolo e salute Balkan", "Pancert" i "Organic control system".

IFOAM (*International Federation of Organic Agriculture Movement*), međunarodno udruženje koje okuplja preko 600 članica iz 130 zemalja, ima veoma značajnu ulogu u kreiranju jednog prepoznatljivog sistema sertifikovanja organske poljoprivrede. IFOAM standardi prepoznati kao internacionalni i oni su osnovni standardi za organsku proizvodnju i preradu (uzgoj, proizvodnja, prerada i skladištenje). Ovi standardi se revidiraju svake dve godine i okvir su i osnova za sva svetska tela za sertifikaciju koja na osnovu njih razvijaju svoje standarde. Nacionalni standardi treba da budu detaljni i da uzmu u obzir specifičnosti i lokalne uslove za proizvodnju.

3.5.1. PROCES SERTIFIKACIJE

Organska sertifikacija je sertifikacioni proces namenjen proizvođačima organske hrane i drugih poljoprivrednih proizvoda. Neophodni uslovi za sertifikaciju se razlikuju od države do države, ali generalno uključuju paket standarda za gajenje, skladištenje, prerađivanje, pakovanje i pošiljku.¹¹¹

Usled prekomernog zagađenja planete i težnje za očuvanjem opšteg zdravlja, osamdesetih godina prošlog veka nametnula se potreba za smanjenjem hemijskih proizvoda koji se koriste u proizvodnji hrane. Intenzivnom poljoprivrednom proizvodnjom kakva je danas zastupljena na globalnom tržištu i sve većom upotrebom đubriva i pesticida, došlo je do preteranog zagađenja poljoprivrednih površina koje zahvataju veliki procenat naše planete. Iz tog razloga bilo je neophodno organizovati alternativni način proizvodnje koji će obezbediti dovoljne količine zdravije hrane, čija će proizvodnja i potražnja prevladati sadašnju konvencionalnu proizvodnju. Cilj je da se obezbedi kvalitet, spreče zloupotrebe i promoviše trgovina organskom hranom. Današnji vid trgovine hranom zahteva obavezan *organic sertifikat* da bi svi korisnici u lancu trgovine bili sigurni da su kupili organski proizvedenu hranu, naročito krajnji konzumenti jer moraju da se oslone na sertifikaciona tela kako bi bili sigurni da su kupili kvalitetan organski proizvod.

¹¹⁰ „Službeni glasnik RS“, broj 71/2011

¹¹¹ www.siepa.gov.rs preuzeto 03.01.2013.

Farmeri i proizvođači hrane koji poseduju BIO sertifikat imaju strogo kontrolisanu proizvodnju biološki vrednije hrane. Biološku vrednost hrane određuje sam način gajenja, izbor vrsta i sorti ili rasa, kao i rast i razvoj u uslovima približnim prirodnoj sredini.¹¹² Drugim rečima, u pitanju je proizvodnja sa što manje tretiranja, koja isključuje prisustvo fungicida, pesticida, insekticida, rodenticida, antibiotika, hormona i sintetičko-hemijskih supstanci.

3.5.1.1. SERTIFIKACIONE ŠEME ZA POLJOPRIVREDNE I PREHRAMBENE PROIZVODE

U zavisnosti od vrste sertifikacione šeme, sertifikacija poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda ima za cilj da:

- smanji troškove transakcija i podigne efikasnost u lancu vertikalnog snabdevanja;
- smanji rizik i na taj način zaštiti ugled subjekta u poslovanju sa hranom, posebno trgovaca;
- osigura poštovanje proizvodnih procesa sa zakonskim zahtevima i očekivanjima potrošača i građana;
- istakne karakteristike određenog proizvoda, ili procesa, kako bi se razlikovali na tržištu;
- pomaže održavanju raznovrsnosti proizvoda i proizvodnih metoda i na taj način doprinosi ostvarivanju ciljeva ruralnog razvoja;
- smanji dupliranja i preklapanja zahteva među šemama ili između šema i zvaničnih zahteva.

Prema zakonskim okvirima koji regulišu organsku proizvodnju i zaštitu geografskog porekla, resorno Ministarstvo je u obavezi da imenuje sertifikacione kuće koje moraju da budu akreditovane u skladu sa SRPS EN 45011 od strane Akreditacionog tela Srbije.

3.5.1.2. USLOVI NEOPHODNI ZA SERTIFIKACIJU

Obavezna je upotreba zemljišta koje je bilo oslobođeno tretmana od hemijskih đubriva u periodu od nekoliko godina (3 godine i više), neophodno je:

- izbegavanje velikog broja hemijskih supstanci (npr. đubriva, pesticida, antibiotika, aditiva, rodenticida i fungicida), genetski modifikovanih organizama i sredstava za tretman voda,
- detaljno zapisani podaci o proizvodnji i prodaji organski proizvedenih proizvoda,
- strogo fizičko razdvajanje organske proizvodnje od konvencionalne proizvodnje,
- stalne inspekcije i nadgledanje proizvodnje u toku proizvodnog procesa.

¹¹²www.siepa.gov.rs preuzeto 11.01.2013.

3.5.1.3. SERTIFIKACIONI PROCES

Vlasnik farme ili menadžer je u obavezi da sprovede nekoliko aktivnosti, da bi farma dobro funkcionisala u novim uslovima:¹¹³

- da nauči sve o organskom standardu, šta nije dozvoljeno u korišćenju na farmi, uključujući skladištenje, transport i prodaju;
- uslovi na farmi i proizvodnja se moraju uskladiti sa standardima, koji mogu usloviti menjanje objekta, nalaženje i menjanje potencijalnih dobavljača i dr.
- neophodno je detaljno vođenje dokumentacije, prethodni istorijat farme, način organizacije i rezultati ispitivanja vode i zemlje koji se koriste, svakodnevno beleženje proizvodnih i marketinških aktivnosti;
- pismena evidencija o godišnjem proizvodnom planu, sa svim neophodnim detaljima, od semena do prodaje (izvori nabavke semena, lokacije svih polja i useva, đubriva i kontrola suzbijanja štetočina, metodi žetve, evidencija skladištenog prostora);
- neophodna je godišnja inspekcija, ispitivanje sve dokumentacije i usmeni razgovori sa svim učesnicima u proizvodnji;
- godišnja inspekcijska/resertifikaciona naknada koja zavisi od države do države i od veličine poseda odnosno proizvodnje.

Prva sertifikacija farme zahteva da zemljište bude pripremljeno tj. da se nisu upotrebljavale nedozvoljene supstance (sintetički materijali i dr.) u određenom broju godina. Konvencionalna farma mora biti u periodu konverzije, tj. da ispunjava standarde organske poljoprivrede dve do tri godine. Proizvodi koji se dobiju u ovom periodu ne smatraju se u potpunosti organskim.

Sertifikacija kompanija koje ne proizvode hranu je slična. Fokus je na sastojcima koji utiču na krajnji proizvod i uslovi rukovanja tim proizvodima. Transportna kompanija koja hoće da uvede organski sertifikat treba da ima detaljnu dokumentaciju o vozilima, skladištima, kontejnerima i slično, a restorani treba da imaju dozvolu inspekcije i od dobavljača koji su sertifikovani organski proizvođači.

3.5.2. OBELEŽAVANJE ORGANSKIH PROIZVODA

Logo za organske proizvode, kako privatne tako i nacionalne, koristi se kao dodatak za obeležavanje hrane i pića kojima se skreće pažnja kod potrošača da se radi o proizvodima koji su dobijeni po posebnim metodama. Dakle, potrošači kupuju proizvode koji imaju „organski“ logo sigurni da:

- najmanje 95% sastojaka proizvoda poljoprivrednog porekla organski je proizveden;
- proizvod je u skladu sa pravilima nacionalne kontrolne šeme;
- proizvod direktno dolazi od proizvođača ili je upakovan za krajnju potrošnju;

¹¹³ www.ecocert.rs preuzeto 05.11.2012.

- proizvod nosi ime proizvođača, prerađivača ili prodavca i ime odnosno kod kontrolnog tela.

3.6. STANDARDI U POLJOPRIVREDNOJ PROIZVODNJI

3.6.1. GLOBALGAP

Od svih standarda u primarnoj i sekundarnoj poljoprivrednoj proizvodnji Evropske unije prvo i najvažnije mesto zauzima EurepGap¹¹⁴. On propisuje uslove proizvodnje, mehanizme inspekcije i sertifikaciju proizvoda, a koristi se i pod imenom Global GAP (pošto je uveliko prevazišao okvire EU).¹¹⁵

Spremnost potrošača da i skuplje plate poljoprivredne proizvode za čiji kvalitet postoje garancije, navela je proizvođače, kompanije i lance supermarketa da iniciraju uvođenje standarda u proizvodnju i kontrolu poljoprivrednih proizvoda. Shodno tome, a sledeći načela dobre poljoprivredne prakse (*GAP – Good Agricultural Practice*), ceo sistem kontrole proizvodnje hrane u Evropskoj uniji 2000. godine temeljno je izmenjen novim, strožim zakonskim propisima (Generalni zakon o hrani), što je dovelo i do novog koncepta: *moгуćnosti praćenja hrane od njive do trpeze*.

Global GAP je međunarodni komercijalni standard koji obuhvata proizvodnju primarnih poljoprivrednih proizvoda i aktivnosti posle berbe u voćarstvu, povrtarstvu, hortikulturi, stočarstvu, ribarstvu i integrisanoj poljoprivrednoj proizvodnji. Primenjuje se u više od 80 zemalja sveta, na svim kontinentima, a sertifikaciju obavlja stotinak nezavisnih i akreditovanih sertifikacionih tela. Ovaj standard ni u jednoj zemlji, pa ni u Srbiji, nije zakonski regulisan, dobrovoljan je, ali i obavezan za proizvođače koji žele da svoje proizvode prodaju velikim trgovačkim kućama. Danas čak i kupci na zelenim pijacama žele da znaju da li je hrana koju kupuju zdravstveno ispravna, ko ju je i kako proizveo i pod kojim je uslovima čuvana pre dolaska na tezgu, odnosno trpezu. Za takav proizvod oni su spremni da plate i znatno više. Zbog svega toga, uvođenje Global GAP-a za proizvođače u Srbiji može biti i velika prekretnica: ili će sa Global GAP-om postati tržišno orijentisani proizvođači, ili će ostati na liniji pradedovske, iskustvene proizvodnje.

3.6.1.1. NAČIN SPROVOĐENJA CERTIFIKACIJE GLOBAL GAP STANDARDA

Cilj Global GAP-a je da se napravi i ustanovi jedinstven standard za dobru poljoprivrednu praksu širom sveta. U skladu sa Global GAP protokolom, sertifikaciju je moguće obaviti prema jednom od četiri modela:

1. pojedinačna sertifikacija poljoprivrednog proizvođača;
2. grupna sertifikacija poljoprivrednih proizvođača (udruženja, zadruge i sl.);
3. pojedinačna sertifikacija poljoprivrednog proizvođača koji je već uveo neki sistem menadžmenta kompatibilan sa Global GAP-om i

¹¹⁴ European Retail Product and Good Agricultural Practice

¹¹⁵ www.siepa.gov.rs preuzeto 10.09.2012. godine

4. grupna sertifikacija poljoprivrednih proizvođača koji su već uveli neki sistem menadžmenta kompatibilan sa Global GAP-om.

Za uspostavljanje Global GAP standarda, potrebno je da se najpre odabere konsultantska kuća koja će proizvođača voditi kroz čitav postupak sertifikacije – od definisanja područja primene, preko upravljanja razvojem i koordinacijom, do utvrđivanja ispunjenosti zahteva i postavljenih ciljeva.

Standardizacija se, inače, sprovodi u okviru tri Global GAP kategorije, koje imaju nekoliko potkategorija:

- **biljna proizvodnja** – voće i povrće, cveće i ukrasno bilje, kombinovani usevi (stočna hrana), zelena kafa i čajevi;
- **stočna proizvodnja** – goveda i ovce, mlečni proizvodi, svinje, živina i
- **akvakulture** – salmonidne ribe (pastrmka, losos), škampi, siluride (pangasius, som), tilapija.

Od 2005. i 2006. godine resorno Ministarstvo i Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza Republike Srbije (SIEPA), finansijski i savetodavno pomažu uvođenje standarda u poljoprivrednu proizvodnju. Sa tim u vezi, novembra 2009. godine, vlade Švajcarske i Srbije potpisale su sporazum o realizaciji projekta „Pomoć u oblasti Global GAP standarda“. Do sada su te standarde u Srbiji uveli oni koji se bave voćarskom i povrtarskom proizvodnjom, dok procedura u stočarskoj proizvodnji još uvek nije dovoljno razrađena.

3.6.2. HALAL STANDARD

Halal¹¹⁶ standard proističe iz šerijatskog zakona i firma koja je zainteresovana za uvođenje ovog standarda mora aplicirati Agenciji islamske zajednice. Tom prilikom zainteresovana firma daje izjavu da su joj poznati svi zakoni koji se odnose na Halal standard, kao i sve zabrane koje proističu iz njega. Kada se ispune svi neophodni uslovi kompaniji se izdaje Halal sertifikat koji važi jednu godinu.¹¹⁷

Halal se najčešće primenjuje u prehrambenoj i farmaceutskoj industriji, kao i proizvodnji kozmetike. Da bi se ispunili uslovi za dobijanje sertifikata u proizvodnji hrane **ne smeju** se primenjivati sledeći sastojci:

- svinjsko meso,
- krv,
- životinje mesojedi,
- ptice grabljivice,
- životinje koje su zaklane u ime nekog drugog a ne Alaha,
- aditivi i emulgatori (emulgator E 120).

¹¹⁶ Halal na arapskom jeziku znači dozvoljeno. Kada se kaže “dozvoljeno” misli se na hranu koja je pripremljena po šerijatskim zakonima i većina Muslimana širom sveta primenjuje ovaj način ishrane

¹¹⁷ www.siepa.gov.rs preuzeto 11.09.2012. godine

Takođe, zabranjena je i upotreba alkohola (likeri koji se koriste u konditorskoj industriji), kao i želatina koji je svinjskog porekla. Ono što je još bitno napomenuti je da Kuran propisuje poseban način klanja životinja. Zabranjeno je da to radi osoba pod dejstvom alkohola, a takođe je zabranjeno da to radi neko ko nije Musliman, Hiršćanin ili Jevrej jer samo oni znaju šta znači pomen božijeg imena prilikom klanja.

Da bi proizvođači pristupili postupku sertifikacije potrebno je da dostave:

1. Dokument o opredeljenosti menadžmenta za Halal sertifikat,
2. Dokument kojim se potvrđuje da se u proizvodnji primenjuju odredbe o zdravstvenim, higijenskim i sanitarnim merama u koje spadaju i međunarodni standardi (HACCP i ISO standardi),
3. Dokument kojim se potvrđuje da se delatnost obavlja u skladu sa važećim propisima.

Nakon toga se sprovodi postupak u kome se utvrđuje da li su sirovine koje se koriste u proizvodnji dozvoljene prema zakonu „Haram” Muslimana. Nakon ispunjenja predviđenih uslova izdaje se odgovarajući sertifikat koji potvrđuje Halal status proizvoda i tada se odobrava upotreba Halal znaka na pakovanju proizvoda. U toku trajanja sertifikata vrši se redovna kontrola od strane Halal kontrolora i takođe se vrši uzorkovanje proizvoda sa tržišta. Na taj način se obezbeđuje sigurnost da neće doći do religijskog sknavljenja proizvoda u bilo kojoj fazi proizvodnje.

3.6.2.1. PREDNOSTI UVOĐENJA HALALA

Trenutna vrednost tržišta na kojem se trguje Halal sertifikovanom hranom i prehrambenim proizvodima u celom svetu se procenju na 547 milijardi dolara. Broj stanovnika muslimanske veroispovesti u svetu je oko 1,6 milijardi i sve je veća tražnja za sertifikovanom Halal hranom u državama sa populacijom muslimanske veroispovesti. Od ukupnog prometa hranom i prehrambenih proizvoda na svetskom nivou, Halal tržište obuhvata 12% globalne trgovine.

3.6.3. KOŠER

Košer¹¹⁸ je naziv sertifikata u industriji hrane i pića kojim se garantuje da je određeni prehrambeni proizvod ispunio zahteve propisane Torahom (poznatijim kao pet proroka Mojsijevih knjiga) i da kao takav može biti konzumiran od strane pripadnika jevrejske verske zajednice. Postoji knjiga koja sadrži detaljna objašnjenja za sve grupe prehrambenih proizvoda, a ovde su izdvojena samo osnovna pravila koja određuju koja hrana jeste „odgovarajuća” u najužem smislu:

- ❖ **Meso i mesni proizvodi** samo određenih vrsta životinja smatraju se Košer. To su životinje koje se hrane iz posebnih posuda i žvaću hranu, pa tako teletina i ovčetina spadaju u kategoriju dozvoljenih vrsta mesa, dok npr. meso zeca i svinje ne spada u Košer namirnice. Da bi meso pojedinih životinja bilo Košer, životinje moraju biti zaklane na tačno određen i ritualan način, koji takođe mora biti sertifikovan kao

¹¹⁸ Reč Košer u izvornom (širem) značenju se može prevesti kao odgovarajući, u skladu, ispravan

Košer. Suština je da životinja mora da bude ubijena na način koji ne zadaje bol, a takav obred isključivo obavlja specijalno obučeno osoblje koje se zove „šočet" (*shochet*). Nakon što životinja ne daje znakove života, pristupa se ispitivanju na bolesti i odstranjivanju iznutrica, krvi i nerava. Posebna pažnja se posvećuje plućima životinje koja moraju biti zdrava i čista.

- ❖ Košer **živinom** smatraju se samo kokoška, ćurka, guska i patka, a živinsko meso se ne sme mešati sa mlečnim proizvodima. I u ovom slučaju, klanje živine može da obavi samo „šočet".
- ❖ Sve vrste **ribe** koje imaju krljušt i peraja su Košer (npr. tuna, šaran, bela riba, losos). Druge vrste morske ribe, kao i morske životinje (sve vrste ljuskara, jastog, rakovi, hobotnice, školjke, krabe i sl.) nisu Košer. Takođe, Košer nisu ni som i šaran. Za razliku od životinja, za ribu ne postoji propisan ritual ubijanja, ali je za raspoznavanje i garanciju da je neka riba Košer neophodno da se na ribi, prilikom kupovine, nalaze peraja.
- ❖ Iako je **sir** mlečni proizvod, neke vrste sireva jesu Košer, uz uslov da su proizvedeni od Košer životinje.
- ❖ **Riba, jaja, povrće, voće i mahunarke** mogu biti konzumirani sa mlečnim ili mesnim proizvodima. Stoga, ulja kao što su biljna, se mogu koristiti u pripremi mlečnih i mesnih proizvoda.

Sertifikat izdat od ovlašćenog Rabina garantuje da se proizvodnja obavlja u skladu sa Košer pravilima. Tendencija da se, bez obzira na veroispovest, ljudi sve više okreću zdravom načinu života, pa samim tim i ishrane, otvara nove tržišne mogućnosti za sva domaća preduzeća kojima je cilj širenje i unapređivanje postojećeg načina proizvodnje i poslovanja.

U zavisnosti od karakteristika samog proizvodnog procesa, verifikacija usaglašenosti sa Košer standardom može biti zahtevnija ili manje zahtevna (npr. za mesnu industriju je potrebna detaljna kontrola, samim tim je i verifikacija dugotrajnija i skuplja). Takođe, posedovanje drugih standarda i sertifikata poput HACCP i Halal znatno olakšavaju uvođenje Košer standarda. Posedovanje Košer sertifikata omogućava osvajanje novih tržišta i klijenata.¹¹⁹

3.6.4. HACCP STANDARD

HACCP¹²⁰ je sistem bezbednosti hrane koji se zasniva na analizi i kontroli potencijalnih bioloških/mikrobioloških, hemijskih i fizičkih opasnosti kojima su izložene sirovine, mogućih opasnosti pri rukovanju, proizvodnji, distribuciji i konzumiranju krajnjeg proizvoda. HACCP sistem je prilagođen svim vrstama prehrambenih proizvoda i svim vrstama proizvodnje i rukovanja hranom. Sam HACCP se zasniva na sledećim principima:

1. Analiza potencijalnih opasnosti (hazarda),
2. Identifikacija kritičnih kontrolnih tačaka (CCP),
3. Ustanovljenje kritičnih granica za svaku CCP,

¹¹⁹ www.siepa.gov.rs preuzeto 01.10.2012. godine

¹²⁰ Hazard Analysis Critical Control Points

4. Uspostavljanje sistema monitoringa za svaku CCP,
5. Utvrđivanje korektivnih mera za stanje izvan kritičnih granica,
6. Uspostavljanje procedura za proveru sistema,
7. Formiranje dokumentacije.

Pomoću HACCP sistema identifikuju se i kontrolišu zdravstvene opasnosti koje predstavljaju naročito visok rizik za bezbednost hrane. Njegove glavne karakteristike su da je naučno zasnovan, deluje preventivno, koristi ocenu rizika kao alat, sistematičan je, dokumentovan i proverljiv.

Primena HACCP je široko rasprostranjena u razvijenim privredama, dok je u Evropskoj uniji i zakonski obavezujuća direktivom Saveta Evrope¹²¹.

Primena HACCP sistema je takođe i zakonska obaveza u Srbiji na osnovu Zakona o veterinarstvu¹²² i Zakona o bezbednosti hrane¹²³. Prema podacima Ministarstva, do kraja 2011. godine 800 farmi je podnelo zahtev za sertifikaciju, a blizu 450 je već dobilo HACCP sertifikat. Sve veći broj firmi shvata značaj, važnost i neophodnost uvođenja ovog standarda kvaliteta kako bi unapredilo svoje poslovanje ne samo u okvirima Srbije već i prilikom izvoza na strana tržišta.

3.6.4.1. SERTIFIKACIJA I RESERTIFIKACIJA

Sertifikaciju HACCP sistema sprovode nezavisne sertifikacione kuće koje su akreditovane za tu delatnost od strane Akreditacionog tela Srbije - ATS i/ili Evropske kooperacije za akreditaciju - EA. Sistem se može sertifikovati prema pravilima dokumenta *Codex Alimentarius* (bez akreditacije), odnosno prema standardu EN ISO 22000:2006. Izdati sertifikat važi 3 godine od datuma izdavanja. U periodu trajanja sertifikata obavezna je godišnja nadzorna provera, inače se sertifikat povlači. Resertifikacija podrazumeva isti postupak kao i inicijalno ocenjivanje, dakle ponovno detaljno preispitivanje dokumentacije i ocenjivanje.

3.6.4.2. PODSTICAJNA SREDSTVA

Uviđajući strateški značaj uvođenja HACCP sistema kvaliteta za ukupnu konkurentnost privrede u Srbiji, Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA) od 2006. godine je uvela bespovratnu finansijsku pomoć domaćim privrednim društvima za aktivnost uvođenja ovog standarda. Iznos podsticajnih sredstava zavisi od procenjene vrednosti projekta i to za: uvođenje i sertifikaciju HACCP programa, resertifikaciju HACCP programa, uvođenje i sertifikaciju HACCP programa integrisanog sa sistemom upravljanja kvalitetom SRPS ISO 9001/ISO 9001, uvođenje i sertifikaciju HACCP programa integrisanog sa sistemom upravljanja kvalitetom SRPS ISO 9001/ISO 9001 i sistemom upravljanja zaštitom životne sredine SRPS ISO 14001/ISO 14001.

¹²¹ Council Directive 93/43/EEC

¹²² „Službeni glasnik RS“ br. 91/2005

¹²³ „Službeni glasnik RS“ br. 41/2009

Tabela 14: Dodela bespovratnih sredstava – SIEPA

Broj javnih poziva	13
Broj privrednih društava i udruženja koja su se prijavila za dobijanje sredstava	2.218

	Broj	Procenat
Privredna društva i udruženja kojima su odobrena sredstva (koja su ispunila sve tehničke uslove)	1.418	63,9
Privredna društva i udruženja kojima nisu odobrena sredstva (nepotpune, neblagovremene ili prijave sa nedovoljnim brojem bodova)	800	36,1
Privredna društva kojima su refundirana sredstva u prvih dvanaest krugova Programa	971	85,4
Privredna društva kojima nisu refundirana sredstva u prvih dvanaest krugova Programa (privredna društva koja su odustala od realizacije aktivnosti ili nisu priložila traženu dokumentaciju/dokaze)	166	14,6

SIEPA je do 2012. godine objavila 13 poziva za bespovratna finansijska sredstva radi dobijanja sertifikata. U poslednjem, trinaestom krugu, ukupno je odobreno 172.187.996,45 dinara, i to pojedinačni privredni subjekti podneli su ukupno 381 prijavu, od kojih je 276 ispunilo sve tehničke uslove i odobrena su bespovratna finansijska sredstva u vrednosti od 164.125.845,70 dinara, a udruženja privrednih subjekata podnela su ukupno 10 prijava, od kojih je 5 ispunilo sve tehničke uslove i tim udruženjima su odobrena sredstva u vrednosti od 8.062.150,75 dinara.

3.6.5. PODRŠKA MEĐUNARODNIH INSTITUCIJA PRI DOBIJANJU CERTIFIKATA

Program podrške uvođenju međunarodnih standarda u oblasti bezbednosti i kvaliteta hrane, koji se sprovodio u periodu od 2008. do 2011. godine pružao je pomoć proizvođačima prilikom ispunjavanja strogih zahteva stranih tržišta u pogledu standardizacije i sertifikacije kojima se obezbeđuje kvalitet i bezbednost prehrambenih proizvoda. Individualni poljoprivredni proizvođači, zadruge, mala i srednja preduzeća, koja se bave poljoprivredom i proizvodnjom hrane i žele da izvoze svoje proizvode, mogu da konkurišu kod USAID Agrobiznis projekta za dodelu bespovratnih sredstava radi sticanja sertifikacije.

U periodu od 2009. do 2011. godine USAID Agrobiznis projekat je za 59 agrobiznis kompanija i proizvođača obezbedio sredstva u iznosu od 300.000 dolara za uvođenje međunarodnih standarda kvaliteta i bezbednosti hrane.

Sertifikati su garancija da su proizvodi organski ili proizvedeni po Halal ili Košer standardima i u skladu sa kriterijumima koje postavljaju međunarodni trgoviniski lanci. Standardi uključuju Global GAP - koji podrazumeva grupu pravila kojima se postavljaju standardi u korišćenju, odnosno smanjenju upotrebe hemijskih sredstava u proizvodnji hrane, obezbeđuje bezbednost radnika i smanjuje opasnost po životnu okolinu na minimum. Takođe, tu je i HACCP - sistem koji obuhvata niz postupaka za kontrolu procesa i osetljivih tačaka u lancu proizvodnje hrane radi obezbeđivanja bezbednosti hrane, ISO 22000 - sistem upravljanja radi obezbeđivanja bezbednosti hrane kroz ceo lanac snabdevanja i ISO 14001 - standardi za smanjenje štetnih uticaja poljoprivredne proizvodnje na životnu sredinu.

Uvođenjem i primenom standarda takođe se poboljšava efikasnost proizvodnje, smanjuju proizvodni troškovi, usklađuju proizvodni procesi sa propisima o zaštiti životne sredine i štiti zdravlje potrošača. USAID je kroz Agrobiznis projekat u navedenom periodu investirao 24 miliona dolara u srpsku poljoprivredu. Sredstva su namenjena unapređivanju produktivnosti, povećanju obima proizvodnje, otvaranju izvoznih tržišta i jačanju kapaciteta organizacija proizvođača i pružalaca usluga u sektoru poljoprivrede.¹²⁴

¹²⁴ www.serbia.usaid.gov preuzeto 11.01.2012.

DEO 4

FINANSIRANJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

4.1. FINANSIRANJE POLJOPRIVREDE U EU

Rodno mesto Zajedničke poljoprivredne politike (ZZP) je posleratna Zapadna Evropa, pogođena mnogim problemima, kako političkim, tako i ekonomskim. U ekonomskom smislu, Zapadna Evropa suočavala se sa stalnim oskudicama hrane, ali i industrijskih proizvoda. Situacija je veoma podsećala na period krize tridesetih godina XX veka, pogotovu kada je u pitanju stanje deviznih rezervi i rezervi zlata, usled čega je izlaz teške situacije zapadno-evropskih država bio dodatno otežan.

Posleratna situacija je izgledala beznačajno, a više od 30% stočnog fonda bilo je uništeno (pogotovu u Nemačkoj i Francuskoj). Zalihe hrane, čak i u zemljama koje su ih oduvek imale dovoljno, kao što su Danska i Holandija, bile su značajno iscrpljene. Oko 1,4 miliona hektara obradivih površina u Francuskoj bilo je potpuno uništeno. Nakon prvih teških godina situacija se ipak drastično promenila.

Maršalov plan je označio početak ekonomske obnove zapadnog dela evropskog kontinenta, ali i početak procvata poljoprivrede. Već 1949. godine dolazi do pojave prvih viškova poljoprivrednih proizvoda, a kreatori politike počinju da razmišljaju o načinima na koje je moguće osvajati nova tržišta. Već u tom periodu se prepoznaje razlika između zemalja koje polako postaju glavne izvoznice poljoprivrednih proizvoda, kao što su Danska, Holandija i Francuska i zemalja koje više uvoze, kao što su Velika Britanija i Zapadna Nemačka. Oko 40% izvoza zapadno-evropskih zemalja činio je izvoz upravo poljoprivrednih proizvoda. Evropske zemlje su, međutim, konkurisale jedna drugoj za ista tržišta, kao što je to bio slučaj između Danske i Holandije. Najznačajniji izvozni proizvodi bili su, u većoj meri, isti: mleko, meso, jaja i drugo. U takvim okolnostima otpočela i diskusija unutar nacionalnih udruženja poljoprivrednika o budućem pravcu nacionalnih politika u ovoj oblasti. Jedine dve zemlje na evropskom kontinentu, ne računajući zemlje Istočnog bloka, koje su još uvek apsorbovale proizvodnju velikih proizvođača poljoprivrednih proizvoda bile su Velika Britanija i Zapadna Nemačka.

Paradoksalno, Drugi svetski rat je doveo do značajnog približavanja nacionalnih poljoprivrednih politika. Naime, prvi put posle 1870. godine i Francusko-pruskog rata, gotovo sve zemlje su se okrenule merama protekcionizma, koje postaju zajednički imenitelj nacionalnih politika tog vremena, uključujući i tradicionalne Britance. Prividna dilema da li se okrenuti uspostavljanju uspostavljanju zone slobodne trgovine, ili izjednačiti mere protekcionizma, polako je nestala. Grupa zemalja, koja je krenula putem ujedinjenja, donela je odluku da usaglas i definiše jedinstvena pravila funkcionisanja zajedničkog tržišta u oblasti poljoprivrede.¹²⁵

Od Rimskog ugovora, 1957. godine, pa sve do danas, Evropska zajednica (od 1992. godine, Evropska unija) traga za najboljom poljoprivrednom politikom, koja bi odgovorila kako domaćim potrebama tako i spoljnim pritiscima koji dolaze od rastuće svetske konkurencije. U nastanku Zajedničke poljoprivredne politike su naročito značajni tzv. **Rimski sporazum** iz 1957. godine, koji poljoprivredi daje jednu od centralnih uloga u, sada znatno dublje i čvršće, integrisanim zapadno-evropskim društvima i **Konferencija u Stresi** iz 1958. godine, koja postavlja buduće okvire poljoprivredne politike Evropske ekonomske zajednice.

Principi, koji su utvrđeni na Konferenciji u Stresi, na kojima se zasniva Zajednička poljoprivredna politika EU su:

¹²⁵ www.uap.gov.rs preuzeto 01.02.2013. godine

1. **Jedinstveno tržište** - sve zemlje članice EU obrazuju jedinstveno tržište. Jedinstvo ovog tržišta ogleda se kako na unutrašnjem, tako i na spoljnom planu. Unutrašnje jedinstvo znači da se roba može slobodno, bez carinskih i drugih dažbina kretati između zemalja članica. Na spoljnom planu to znači da za sve važi ista carinska zaštita za uvozne proizvode koja se utvrđuje na nivou EU.
2. **Prvenstvo unije** - ovaj princip oslikava težnju da se izbegnu tržišni poremećaji i uspostavi stabilnost u snabdevanju. Takođe, njime se, putem posebnih instrumenata, vrši zaštita domaćeg tržišta od strane robe (posebne uvozne dažbine). Pored toga, ovaj princip omogućava pomoć u plasmanu robe proizvedene u EU na strana tržišta, putem izvoznih subvencija (ukoliko roba nije konkurentna cenom).
3. **Finansijska solidarnost** - sve zemlje članice EU, bez izuzetaka, učestvuju u troškovima Zajedničke poljoprivredne politike, iako udeo u finansiranju dela troškova nije jednak za sve države članice.

Postavljena na ovakvim osnovama i vođena ovim principima, agrarna politika je praktično zaživela 1960. godine, od kada su počele da je primenjuju šest tadašnjih država članica: Francuska, Italija, Zapadna Nemačka, Holandija, Belgija i Luksemburg.

Dalji razvoj ZPP se uslovno može podeliti u nekoliko celina:¹²⁶

1. **Period od nastanka do šezdesetih godina dvadesetog veka**, kao period formiranja i prvobitnog utemeljenja ZPP.
2. **Period od šezdesetih do početka osamdesetih godina**. Ovo je izuzetno prosperitetan period ZPP, imajući u vidu visok obim sredstava koji je izdvajan u svrhu podrške poljoprivredi, naglašenu cenovnu podršku ali i rast sveukupne produktivnosti.
3. **Period od početka osamdesetih do 1992. godine**. Ovo je period prvog suočavanja sa velikim tržišnim viškovima i pokušajima da se smanje davanja za poljoprivredu u ukupnom budžetu Evropske zajednice.
4. **Period od 1992. godine i Ugovora iz Mاستrihta do 2004. godine**. Odlikuju ga uvođenje politike direktnih plaćanja i početak uspostavljanja politike ruralnog razvoja.
5. **Period od 2005. godine, do danas**, koga odlikuje uvođenje jedinstvene šeme plaćanja i odvajanja plaćanja od proizvodnje određenih kultura.

Početak razvoja ZPP otpočinje nakon Konferencije u Stresi kada su definisani pravci Zajedničke poljoprivredne politike EU. Odlučeno je da se podrži porodična struktura gazdinstava u Evropskoj zajednici (EZ), da se formira nivo cena u EU koji će biti malo iznad nivoa cena na svetskom tržištu, kao i da se ne stvara samodovoljno tržište, već da tržište Zajednice bude otvoreno za proizvode izvan EZ. Nakon toga, 1962. godine, osnovan je Evropski fond za garancije i smernice u poljoprivredi (*European Agriculture Guidance and Guarantee Fund*) koji je 1964. godine, podeljen na dva dela – prvi deo koji podržava garantovane cene na tržištu i drugi koji se odnosi na podršku strukturnim reformama. Međutim, već sredinom šezdesetih godina ova politika je dala svoje rezultate. Počeli su da se pojavljuju značajni tržišni viškovi i generalno, viši nivo cena u EZ u odnosu na svetsko

¹²⁶ www.uap.gov.rs preuzeto 01.02.2013. godine

tržište. Kao rezultat toga, već 1968. godine, tadašnji komesar za poljoprivredu, *Siko Mansholt* inicirao je prvu reformu sistema ZPP. Njegova ideja bila je smanjenje visine garantovanih cena i podrška strukturnim reformama. Plan je bio zasnovan na činjenici da je neophodno staviti van upotrebe oko 5 miliona hektara obradivih površina, kao i ohrabriti odlazak oko 5 miliona farmera iz poljoprivrede kako bi se izvršila tržišna redistribucija njihovih poseda i time smanjio pritisak na budžet. Ove reforme imale su ograničeni domet.

Na naredno reformisanje ZPP čekalo se do devedesetih godina prošlog veka, kada su usledile dve najozbiljnije reforme do sada, i kojima je postavljen sistem moderne ZPP. U to vreme najveći deo budžeta EZ odlazio je na poljoprivredu (1979. godine, oko 75% budžeta izdvajano je za poljoprivredu). Za reformu su ponovo postojali kako unutrašnji (povećanje zaliha poljoprivrednih proizvoda, garantovani nivo cena znatno iznad tržišnih), tako i spoljašnji razlozi (otpočinjanje Urugvajске runde pregovora GATT *General Agreement on Tariffs and Trade*, gde je vršen snažan pritisak na EZ da smanji cene svojih proizvoda i liberalizuje domaće tržište).

Kao rezultat ovih okolnosti 1992. godine, usledila je reforma ZPP koju je inicirao tadašnji komesar za poljoprivredu Mekšeri (*Ray MacSharry*). Ideja Mekšerija bila je dalje smanjenje garantovanih cena u ratarskom sektoru, kako bi došlo do približavanja nivoa EU cena sa svetskim, kao i uvođenje strukturnih mera (podrška ranom penzionisanju farmera, podrška planinskim i nerazvijenim oblastima, zaštita životne sredine, pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta). Upravo ove strukturne mere postale su osnova za kasnije formiranje posebnog stuba ZPP posvećenog ruralnom razvoju.

Da bi se farmerima nadoknadio gubitak smanjenjem cena uvedena su plaćanja po oblastima (*area payments*). U sektoru stočarstva smanjene su interventne cene, ali su kao kompenzacija uvedena posebna plaćanja (*headage payment*). Uvedene su mere stavljanja zemljišta van upotrebe, ali i uvođenje gornje granice troškova ZPP, kako bi se sprečilo dalje povećavanje troškova u ovoj oblasti. Sve ove mere nailazile su na otpor proizvođača, ali je sa reformama nastavljeno Agendom 2000. Tom Agendom je uveden tzv. **Evropski model poljoprivrede** (*The European Model of Agriculture*) koji se zasnivao na sledećim elementima:

- Konkurentnom poljoprivrednom sektoru;
- Proizvodnji usmerenoj na kvalitetne proizvode i očuvanje životne sredine;
- Diverzifikaciji poljoprivrede;
- Aktivnoj ruralnoj zajednici;
- Razumnoj i jedinstvenoj poljoprivrednoj politici, jasnijem razdvajanju odgovornosti između EU i država članica i jasnoj koristi za društvo od trošenja budžeta EU na poljoprivredu.

Uvedena je i podela ZPP na dva stuba¹²⁷ – podrška tržištu kroz sistem garantovanih cena i ruralni razvoj. Dalje smanjivanje sistema garantovanih cena odnosilo se najviše na žitarice (15%) i na govedinu (20%), ali je i dalje ostao sistem kompenzacija kroz direktnu

¹²⁷ Budžet za poljoprivredu se obično deli na dva dela: prvi – namenjen tržišnim merama unapređenja poljoprivrede (po EU klasifikaciji – pilar ili stub 1, po STO klasifikaciji – blue i amber box) i drugi namenjen ruralnom razvoju (po EU klasifikaciji – pilar ili stub 2, po STO klasifikaciji – green box) u koji pretežno spadaju bespovratna sredstva namenjena podršci investicijama, i to u poljoprivredne i nepoljoprivredne ekonomske aktivnosti, životnu okolinu, infrastrukturu, bolje organizovanje sl.

podršku proizvođačima. Po prvi put se uvodi sistem mera *cross-compliance* (unakrsna uslovljenost), koji je u vezi sa očuvanjem životne sredine, kao uslovom za ostvarenje prava na pojedina direktna plaćanja. Politika ruralnog razvoja sprovodila se kroz tri elementa:

1. jačanje poljoprivrede kroz strukturne mere,
2. zaštita životne sredine i ruralnog nasleđa i
3. modernizaciju i diverzifikaciju ruralnih oblasti.

Poslednja velika reforma ZPP izvršena 2003. godine, postavila je osnove za današnju politiku EU u ovoj oblasti. U okviru I stuba ZPP uvedeno je tzv. ponovno spajanje (*decoupling*) čija je suština bila da se plaćanje koje je do tada bilo povezano za određene vrste proizvoda, sada omogućava farmerima kroz direktna plaćanja. Ova nova mera nazvana je **jedinstvena šema plaćanja** (*Single Payment Scheme*). Da bi proizvođači mogli da dobijaju pomenuta plaćanja bilo je potrebno da su u vreme koje je određeno kao referentni period (2000-2002. godina) već dobijali subvencije. Međutim, pored ovog opšteg, uvedeni su i posebni uslovi koje proizvođači moraju da ispune da bi dobili direktnu pomoć (subvencije). To su standardi javnog zdravlja, zdravlja i dobrobiti životinja, zdravlja bilja, zaštite životne sredine, kao i očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju.

Ukoliko proizvođač ne ispuni neke od ovih uslova, plaćanje mu može biti smanjeno, a na kraju i ukinuto. Svi ovi uslovi svrstavaju se u dve grupe:

- **Statutarni upravljački zahtevi** (*Statutory Management Requirements - SMR*) obuhvataju trenutno važeće propise EU u oblasti zdravlja bilja i životinja, kao i dobrobiti životinja.
- **Očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju i zaštita životne sredine** (*Good Agricultural and Environmental Conditions - GAEC*). Ova oblast spada u diskreciono pravo svake države članice da bliže definiše ove elemente (sprečavanje erozije zemljišta, itd.).

Ova reforma nije u potpunosti ukinula vezivanje podrške za pojedine proizvode. Državama članicama je ostavljeno pravo da u slučaju da to žele mogu da se odluče za stari vid plaćanja za određene kulture (pored jedinstvene šeme plaćanja). Razlog tome je pokušaj da se spreči da proizvođači napuste gajenje pojedinih kultura i na taj način dovedu do poremećaja na tržištu. Takođe, poseban naglasak stavljen je na **modulaciju**, uvedenu Agendom 2000, koja omogućava državama članicama da iz I stuba prebacuju sredstva u II stub (ruralni razvoj). Novina je obavezna modulacija, kojom se uvodi obavezna alokacija dela sredstava iz jednog u drugi fond.

Grafikon 11: Stubovi ZPP¹²⁸

Zajednička poljoprivredna politika – ZPP (Common Agriculture Policy – CAP)			
I Stub: Tržišne intervencije (šećer, vino, maslinovo ulje, itd.) Direktna plaćanja (decoupling) Cross-compliance standardi			II Stub: Politika ruralnog razvoja
Multifunkcionalna poljoprivreda	Proizvodnja hrane	Zaštita životna sredine	Dobrobit seoskog stanovništva

Cilj svih ovih mera bio je da se farmeri u većoj meri izlože realnosti tržišta kako bi u budućnosti bili spremni za konkurenciju na svetskom tržištu bez značajnije podrške EU fondova. I pored velikih novina i pokušaja približavanja tržišnim uslovima zadržane su neke mere upravljanja tržištem, kao što su: sistem kvota za pojedine proizvode (mleko), izvozne subvencije, stavljanje poljoprivrednog zemljišta van upotrebe (*set aside*), interventne zalihe, koje i dalje EU poljoprivredu čine veoma zaštićenom.

U okviru drugog stuba (ruralni razvoj) uvedeno je dosta novina. Posle više od 40 godina postojanja Evropskog fonda za smernice i garantovanje (*European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - EAGGF*), u 2005. godini, razdvojene su dve komponente i stvorena dva odvojena fonda. Nastao je Evropski fond za ruralni razvoj¹²⁹ (*European Agricultural Fund for Rural Development - EAFRD*). Osnovan je i Evropski fond za garancije¹³⁰ (*European Agricultural Guarantee Fund – EAGF*). Politika ruralnog razvoja zasniva se na tri tzv. ose ili pravca:

- ❖ Podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora;
- ❖ Zaštita životne sredine i upravljanje zemljištem,
- ❖ Kvalitet života i diverzifikacija ruralne ekonomije.

¹²⁸ Vodič kroz EU politike – Poljoprivreda, Evropski pokret Srbija, Beograd 2010. str. 22

¹²⁹ Osnovan Uredbom EZ 1290/2005, dok je Uredba 1698/2005 postala osnova za modernisanu politiku ruralnog razvoja

¹³⁰ Osnovan Uredbom 1290/2005

Program **Leader**¹³¹ (*Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale*) stimuliše aktivizam lokalnih aktera kroz projektnu aktivnost na lokalnu podršku EU fondovima, sa ciljem uključivanja lokalnih sredina u process implementacije ZPP čime se pozitivno utiče na zapošljavanje i smanjivanje siromaštva ruralnih područja. U skladu sa pomenutim ciljevima države članice obavezne su da usvoje Nacionalne strategije kojima će definisati prioritete u ovoj oblasti, a koje moraju biti odobrene od strane Evropske Komisije. Takođe, ovim dokumentom se definišu i minimumi sredstava za svaki od odabranih ciljeva. Ukupna suma sredstava utrošena u svrhu ruralnog razvoja se dobija sabiranjem EU fondova izdvojenim u ovu namenu i nacionalnih kontribucija.

Cilj svih dosadašnjih reformi bio je, u najvećoj meri, usmeren na “pojeftinjenje ZPP” (smanjivanje udela ZPP u ukupnom budžetu EU), unapređenju konkurentnosti evropske poljoprivrede u svetskim okvirima i prilagođavanje uslovima svetskog tržišta. Smanjivanje udela poljoprivrede u ukupnom budžetu EU ispod 50% predstavlja uspeh, imajući u vidu da je budžet ZPP dugo godina premašivao polovinu budžeta EU, čineći tako čak i dve trećine ukupnog budžeta ranijih godina. U skladu sa ispoljenim trendovima u okviru politike EU (izrazito jačanje programa ruralnog razvoja na uštrb tržišnih intervencija), očekuje se dalje spuštanje udela poljoprivrede u ukupnom budžetu EU, tako da će primat od poljoprivrede u trošenju budžetskih sredstava preuzeti tzv. **strukturalni fondovi**.

U budućem periodu očekuje se dalje reformisanje ZPP, ali ne treba očekivati velike promene. Nastaviće se postepeno smanjivanje subvencija, a do 2015. godine, najavljeno je i ukidanje kvota za proizvodnju mleka. Međutim, osnovni izazov svakako će biti težnja da se očuva nadnacionalni karakter ZPP i da se putem modulacije ostvari veći uticaj na nacionalne agrarne politike.

Interesovanje Srbije za buduću politiku EU u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja je veoma veliko iz više razloga. EU predstavlja jednog od glavnih svetskih izvoznika (i uvoznika) poljoprivrednih proizvoda i nema sumnji da će politika koju ona bude implementirala u ovoj oblasti itekako imati uticaja na svetske tokove roba, a time neminovno i na tržište naše zemlje. Sa druge strane, imajući u vidu izraženu težnju naše zemlje da postane član EU (i time usvoji i primeni ZPP) veoma je bitan kurs koji će EU zauzeti u budućnosti, kako u periodu pripreme naše zemlje za članstvo, tako i u trenutku ostvarenja članstva i postanka delom ovog kompleksnog sistema. ZPP će boriti evropskim bojama domaću poljoprivrednu politiku sve intenzivnije u procesu pristupa, a konkretni rezultati će biti povećanje poljoprivrednog izvoza Srbije i veća kompatibilnost sa procesima proizvodnje, prerade i plasmana hrane, koji se već primenjuju u EU. Značajno je pomenuti i činjenicu da ćemo integracijom u EU dospeti u sigurniji i predvidljiviji ambijent za poslovanje, što će svakako pogodovati privlačenju stranih direktnih investitora u ovaj sektor naše privrede.

Ciljevi Zajedničke poljoprivredne politike su:¹³²

1. povećanje produktivnosti u poljoprivredi unapređenjem tehničkog razvoja, racionalizacijom poljoprivredne proizvodnje i optimalnim korišćenjem faktora proizvodnje, naročito radne snage;
2. obezbeđivanje na taj način odgovarajućeg životnog standarda poljoprivrednog stanovništva, posebno putem povećanja zarada u poljoprivredi;

¹³¹ Skraćenica Leader znači „Povezivanje mera ruralnog razvoja“

¹³² definisani članom 38. UFEU

3. stabilizacija tržišta;
4. garantovanje snabdevanja i
5. obezbeđivanje snabdevanja potrošača po razumnim cenama.

Ovako definisani ciljevi ZPP imaju političko-ekonomski, ali i naglašen socijalni karakter. Njima su obuhvaćene naizgled nepomirljive strane, a to su interesi proizvođača i potrošača. Dok je cilj prvih da zarade što više na tržištu, drugi imaju za cilj što jeftinije snabdevanje sirovinama za svoju proizvodnju i preradu. Takođe, ovde pronalazimo i osnovu strukturne politike u poljoprivredi, koja govori o obezbeđivanju životnog standarda proizvođača, koji se nadovezuje na zahteve za ekonomskim ciljem povećanja produktivnosti. Na kraju se na čisto ekonomski cilj snabdevanja tržišta, nadovezuje i garantovanje snabdevanja po razumnim cenama.

Evropski sud pravde (ESP) je jasno definisao da se ciljevi ZPP odnose na sve aspekte poljoprivredne proizvodnje, uključujući trgovinu, javno zdravlje, zaštitu potrošača i dobrobit životinja. Na institucijama EZ je da obezbede adekvatan odnos ciljeva tako da se, iako u isto vreme štite interese proizvođača i potrošača, ne mogu realizovati svi u isto vreme i u celini. Praksa je pokazala da je akcenat bio na ekonomskim ciljevima na uštrb ciljeva koji se odnose na potrošače, ali je kriza bezbednosti hrane devedesetih godina (bolest ludih krava, dioksinska kriza) donela veću zainteresovanost potrošača za regulisanje oblasti poljoprivredne proizvodnje i udruženja potrošača su pojačala pritisak na donosiocce odluka ZPP, da u kreiranju poljoprivredne politike uvaži i njihove stavove i interese.

4.1.1. SPROVOĐENJE ZAJEDNIČKE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

Samo stvaranje ZPP značilo je uvođenje posebnog režima za poljoprivredne proizvode u odnosu na ostale proizvode, kao i razliku principa ZPP u odnosu na osnovne principe zajedničkog protoka robe. Prvobitni i osnovni cilj ZPP je bio zaštita evropskog tržišta u odnosu na treće zemlje. Kako bi to bilo u potpunosti ostvareno bilo je neophodno stvaranje zajedničkih mehanizama na nivou EU koji bi doveli do jedinstvenog formiranja cena i regulacije tržišta. To je sprovedeno u delo stvaranjem zajedničkih organizacija tržišta kojim su bili obuhvaćeni svi poljoprivredni proizvodi obuhvaćeni aneksom I Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (UFEU).

U tom Ugovoru su ponuđena tri rešenja za organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda:

1. Zajednička pravila konkurencije,
2. Koordinacija nacionalnih tržišta i
3. Evropska organizacija tržišta.

Odlučeno je da to bude evropska organizacija tržišta, koja i danas postoji, a osnovni zadatak je ostvarivanje ciljeva ZPP, regulisanje cena, pomoć proizvođačima u proizvodnji, skladištenju, itd.

U toku formiranja zajedničkih organizacija tržišta otvorilo se pitanje do koje mere države članice mogu da utiču na regulisanje tržišta proizvoda obuhvaćenih ZPP. Već u prvim sporovima pred ESP definisano je da država članica ne može da se meša u cenovnu politiku u

pojednim organizacijama tržišta obuhvaćenim ZPP, dok je dozvoljeno da se u slučaju da neke stvari nisu regulisane u okviru zajedničkih organizacija tržišta mogu regulisati na nivou država članica, ali moraju biti u skladu sa ciljevima ZPP. Takođe, u trenutku regulisanja tržišta ovih proizvoda na evropskom nivou, ukida se bilo kakva mogućnost da države članice regulišu ova pitanja. Drugim rečima, države članice imaju onoliko prostora u ovoj oblasti koliko im ostavi EU.

Značaj zajedničkih organizacija tržišta (*Common Market Organisation – CMO*) je u tome što one zapravo znače isto što i politika slobodnog protoka robe, samo u oblasti poljoprivrednih proizvoda. Osnovni cilj je bio zamena pojedinačnih nacionalnih politika regulisanja cena pojedinih poljoprivrednih proizvoda, (koje su najčešće bile međusobno suprotstavljene) i na taj način uklanjanja prepreka trgovini na jedinstvenom tržištu, ali i zaštita tržišta od prevelikih oscilacija cena (stabilizacija tržišta), kao i zaštita od potencijalno lošeg uticaja svetskog tržišta.

4.1.2. FINANSIRANJE ZAJEDNIČKE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

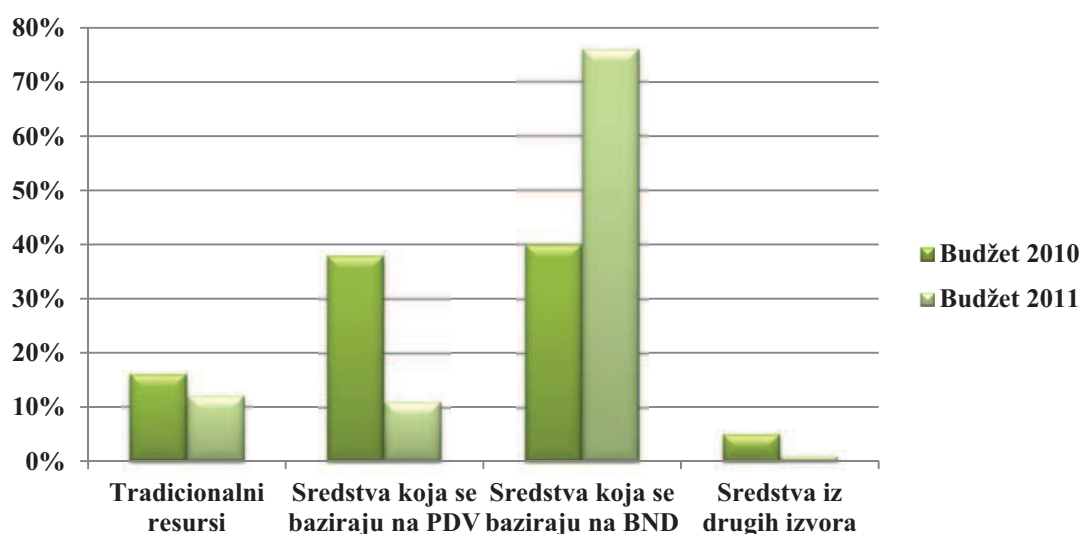
Zajednička poljoprivredna politika predstavlja najskuplju politiku sa stanovišta centralnog budžeta Evropske unije. Dugi niz godina je njeno učešće u ukupnom, centralnom budžetu iznosilo više od polovine ukupno raspoloživih sredstava EU. Tako izraženo učešće poljoprivrede u ukupnom budžetu čini manje od 2% ukupnih izdataka zemalja članica EU što poljoprivredu, u relativnom smislu i nakon uvažavanja ove činjenice, stavlja na začelje prioriteta za finansiranje.

4.1.2.1. BUDŽET ZPP

Zajednička agrarna politika se finansira iz centralnog budžeta EU koji se formira iz sledećih izvora:

- **Tradicionalni resursi** (*Traditional own resources - TOR*), sastoje se od carina koje se naplaćuju na uvoz dobara koje dolaze iz zemalja van Evropske unije (koji otprilike čine 12% ukupnog prihoda budžeta).
- **Sredstva koja se baziraju na PDV** (*The resource based on value added tax - VAT*), a čine 11% prihoda budžeta.
- **Sredstva koja se baziraju na bruto nacionalnom dohotku** (*The resource based on gross national income - GNI*) se prikupljaju na osnovu određivanja procenta koji se primenjuje na bruto nacionalni dohodak svake zemlje članice i sliva u budžet ZPP. Ovako prikupljena sredstva predstavljaju najveći izvor prihoda budžeta i čine 76%.

Grafikon 12: Izvori finansiranja budžeta EU¹³³ - % od ukupnog budžeta

U budžet se takođe slivaju sredstva i iz drugih izvora, kao što su određeni porezi koje plaćaju zaposleni pri organima i institucijama EU na svoja primanja, određeni doprinosi zemalja van Evropske unije za određene programe Unije, zatim sredstva koja plaćaju kompanije ukoliko krše propise o konkurenciji i druge zakone. Ovako skupljeni resursi čine i do 1% budžeta. Prihodi se slivaju u budžet na način koji je proporcijalan bogatstvu svake države članice. Velika Britanija, Nemačka, Holandija, Austrija i Švedska, ipak imaju određene beneficije prilikom konačnog obračuna njihovih doprinosa. Sa druge strane, fondovi EU se „slivaju“ ka zemljama članicama prema prioritetima definisanim u okviru Evropske unije. Manje prosperitetne zemlje članice primaju proporcijalno više sredstava nego one bogate, tako da većina zemalja primi više novca iz budžeta EU nego što izdvaja za isti.

Od važnosti je, ne samo kako se EU budžet finansira, nego kako se ta sredstva dalje raspoređuju. Evropski parlament, Savet i Evropska komisija zaključili su Međuinstitucionalni sporazum 1988. godine, sa ciljem da se poboljša funkcionisanje budžetskog postupka. Sporazum obezbeđuje kontinuitet, fleksibilnost, kao i budžetsku disciplinu i određuje pravila i procedure za upravljanje godišnjim finansijskim okvirom, takođe, uključuje i “višegodišnji finansijski okvir” koji postavlja godišnje maksimalne limite.

Trenutno je na snazi Međuinstitucionalni sporazum usvojen u maju 2006. godine, koji obuhvata period od sedam godina od 2007. do 2013. godine. Prema ovom sporazumu, sadašnji finansijski okvir (2007-2013) se sastoji od šest poglavlja:

1. Održivi razvoj;
2. Prirodni resursi: poljoprivreda, ruralni razvoj, životna sredina i ribarstvo;
3. Slobode, bezbednost i pravda;
4. EU kao globalni igrač;
5. Administracija i

¹³³ EU budget 2011, Publication Office of the European Union, 2012.

6. Kompenzacija (za najnovija proširenja EU).

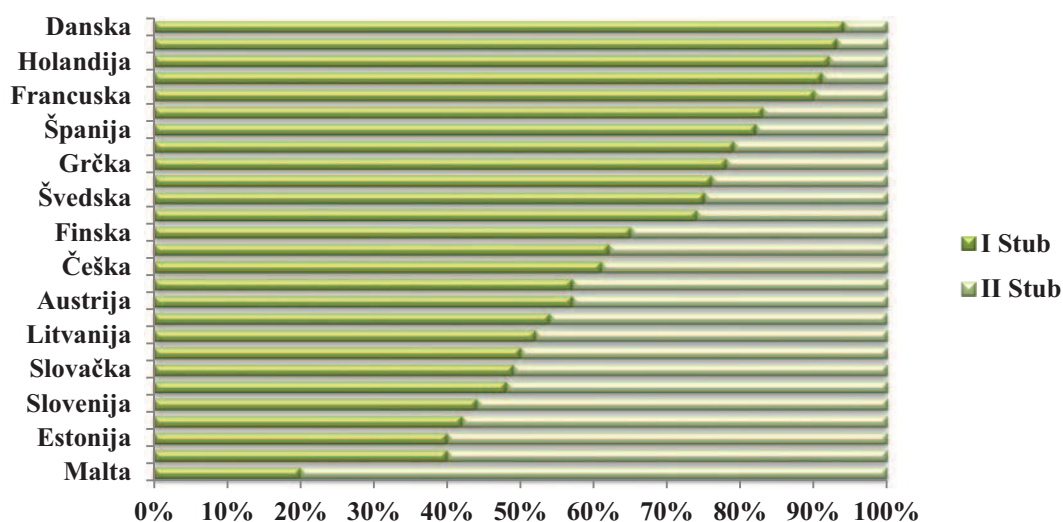
Važnost ZPP ogleda se i prema izdvajanjima iz budžeta EU za njeno sprovođenje. Prema finansijskoj perspektivi 2007–2013. godine, 42,5% ukupnog budžeta EU odlazi na očuvanje i upravljanje prirodnim resursima.

Tabela 15: Budžet ZPP u periodu 2007-2013. godine¹³⁴

Namena budžeta	Budžet ZPP (u milijardama evra)
I Stub – direktna plaćanja i tržišne intervencije	293,105
II Stub – ruralni razvoj	69,750

Ukupni planirani rashodi EU-27 za I stub u periodu od 2007. do 2013. godine su tri puta veći od planiranih rashoda za II Stub u istom periodu.

Grafikon 13: Procentualno učešće I i II Stuba u budžetu ZPP u period 2007-2013¹³⁵

Prvi stub: Direktna plaćanja i tržišne intervencije

Prvi stub se sastoji od različitih mera, koje direktno ili indirektno podržavaju dohodak u poljoprivredi, a imaju manji ili veći uticaj na tržište i cene. U osnovi se politika prvog stuba deli u dve velike grupe: **direktna plaćanja i tržišne intervencije**.

¹³⁴ House of Lords, European Union Committee (2008): The future of the Common Agricultural Policy, 7-t report of Session 2007-08, London

¹³⁵ Implementation and vision of common agricultural policy, CAP in 27 EU Member States, Comparative analysis

Direktna plaćanja – reforma iz 2003. godine, dovela je do velikih razlika između zemalja članica u pogledu načina i izbora mera u toj grupi. Trenutno je dozvoljeno imati deo plaćanja u obliku jedinstvenih plaćanja za poljoprivredna gazdinstva na osnovu istorijskih prava, a deo je ostatak nekadašnjih proizvodno vezanih plaćanja na površinu i po grlu. **Jedinstvena plaćanja za poljoprivredna gazdinstva** (*single farm payment*) na osnovu istorijskih prava imaju dva osnovna oblika. Prvi je da gazdinstva, koja su u nekom referentnom periodu dobijala podršku za određene proizvode (npr. mleko, žitarice), isti iznos sredstava (preračunat po hektaru poljoprivrednog zemljišta) dobijaju i nadalje, ali mogu proizvoditi i druge kulture (otud i naziv proizvodna nevezanost - *decoupling*). Po sadašnjim rezultatima i prognozama takav sistem podrške vodi ekstenziviranju i prestrukturiranju proizvodnje, jer proizvođači više nisu stimulisani za veći obim određene proizvodnje. Postoje i velike razlike u prosečnom iznosu plaćanja po hektaru, između zemalja članica (od 100 eura u baltičkim zemljama do 500 eura u Belgiji i Grčkoj), a još više između pojedinih gazdinstava unutar jedne zemlje. Drugi oblik, zvani regionalni model, prilagođen je za nove članice EU, one koje su ušle u EU posle reforme iz 2003. godine. Po tom modelu, za koji se upotrebljava naziv SAPS – šema pojednostavljenih plaćanja na površinu (*Simplified Area Payment Scheme*), na poseban način definiše se ukupan iznos za direktna plaćanja, onda se taj iznos deli sa poljoprivrednim površinama, za koje se očekuje da će gazdinstva aplicirati za podršku.

Tržišne intervencije su u postupku deregulacije koja se neće završiti promenama posle 2013. godine. Sadašnji raspon mera je veoma velik: spoljnotrgovinske regulative, interventni otkup i drugi oblici povlačenja proizvoda sa tržišta, podrške potrošnji određenih proizvoda, proizvodnih kvota i podrške proizvođačkim organizacijama (u voćarstvu i povrtarstvu). Potrebno je naglasiti da u ovoj oblasti, kao i kod direktnih plaćanja, zemlja članica ne može imati svoje mere, nego je politika u celini na nivou EU.

Drugi stub: Ruralni razvoj

Politika ruralnog razvoja je sve značajnija komponenta Zajedničke poljoprivredne politike. Ona promoviše održivi razvoj u Evropskim ruralnim oblastima, koji se odnosi na ekonomska, socijalna i pitanja životne sredine. Više od polovine stanovnika Evropske unije živi u ruralnim oblastima, koje obuhvataju 90% teritorije EU.

Agrarni savet EU usvojio je septembra, 2005. godine, fundamentalnu reformu politike ruralnog razvoja za period 2007-2013. po kojoj je strateški pristup EU usmeren na poboljšanje implementacije programa podrške ruralnom razvoju i fokusira se na zapošljavanje, konkurentnost i inovacije u ruralnim područjima. U kontekstu strateške revizije ZPP, Evropska komisija je stvorila 2007. godine, novi fond, posebno usmeren na ruralni razvoj, a to je Evropski fond za ruralni razvoj (EAFRD). Taj Fond je povezan sa evolucijom ZPP, jer se danas milioni proizvođača sve više oslanjaju na prihode koji ne potiču od proizvodnje hrane.

Ruralna politika EU za period od 2007. do 2013. godine, ima tri glavna cilja, predstavljena kroz tzv. ose, i jednu horizontalu osu – Leader pristup:

- **Osa 1** sadrži mere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva.
- **Osa 2** uključuje mere za očuvanje i zaštitu životne sredine kao i seoskih predela.
- **Osa 3** uključuje mere za poboljšanje kvaliteta života u ruralnim oblastima kao i mere za podsticanje diverzifikacije ruralne ekonomije.

Leader je inovativni pristup unutar politike ruralnog razvoja Evropske unije. On ne predstavlja samo paket mera koje treba sprovesti, već je to metod koji se može primeniti na bilo koju od prve tri ose. Razlika između Leader-a i drugih, tradicionalnijih mera ruralne politike, je to što se kod ovog pristupa navodi „kako“ postupati, radije nego „šta“ treba uraditi. Specifičnost ovog pristupa je set od 7 ključnih osobina koje se međusobno dopunjuju.

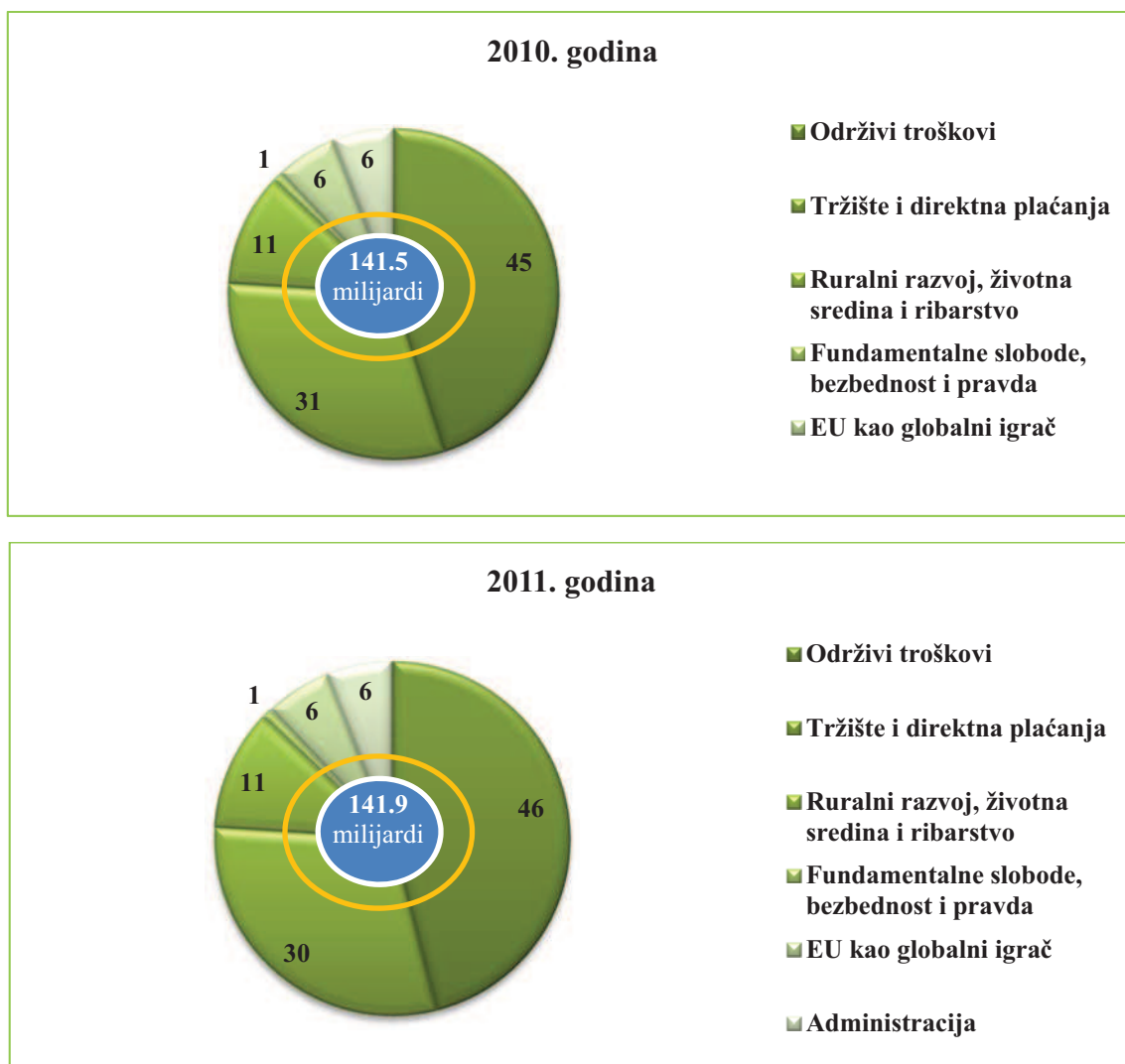
Grafikon 14: Sedam ključnih osobina LEADER pristupa

4.1.2.1.1. EU BUDŽET ZA 2010. I 2011. GODINU

Za 2010. godinu, budžet EU iznosio je 141,5 milijardi evra, od čega je za očuvanje i upravljanje prirodnim resursima (troškovi vezani za tržište i direktna plaćanja + ruralni razvoj, životna sredina i ribarstvo) predviđeno 59,5 milijardi evra ili 42% ukupnog budžeta. Budžet za 2011. godinu iznosio je 141,9 milijardi evra, što je za 0,3% više u odnosu na prethodnu godinu. Sredstva izdvojena za očuvanje i upravljanje prirodnim resursima, upoređujući sa 2010. godinom, su redukovana za 1% i čine 58,7 milijardi evra ili 41% ukupnog budžeta.

Grafikon 15: Raspodela EU budžetskih sredstava¹³⁶

Evropska komisija (EK), u svom predlogu reforme ZPP posle 2013. godine, zadržala je visinu sredstava za potrebe poljoprivrede manje-više na sadašnjem nivou, sve do 2020. godine. U periodu posle 2013. godine postepeno bi se smanjivale velike razlike u podršci koju dobijaju poljoprivrednici u zemljama starijim članicama, u odnosu na svoje kolege u novim članicama. Predlog Evropske komisije predviđa da se direktna plaćanja povećaju poljoprivrednicima u Litvaniji za 33%, u Rumuniji 31% i u Bugarskoj 22%. Najveće smanjenje imali bi poljoprivrednici na Malti (manje za 7,5%), Holandiji (manje za 5,5%) i Italiji (manje za 4,5%). Do 2019. godine zemlje članice bi trebalo da počnu da uvode jedinstveni sistem plaćanja po hektaru, a taj proces bi trebalo da se dovrši do 2028. godine, međutim, ne kao obavezujući cilj. Komisija predviđa da se podrška poljoprivrednicima koja prelazi iznos od 150.000 evra godišnje po proizvođaču, postepeno smanjuje posle 2014. godine (20% umanjenja za iznose od 150.000 do 200.000 evra, 40% za iznose od 200.000 do 250.000 evra i 70% za iznose od 250.000 do 300.000 evra).

¹³⁶ European Commission, Financial Programming and Budget

Najveći iznos podsticaja koje će moći da dobije aktivno poljoprivredno gazdinstvo će se ograničiti na 300.000 evra godišnje. EK je takođe predložila da se 30% pomoći poljoprivrednicima uslovi većom brigom za ekologiju, kroz diverzifikaciju kultura. Planira se da se od 30. septembra 2015. prestane sa primenom sistema ograničenja proizvodnje šećera i minimalnih potrošačkih cena, kako bi se ubuduće izbegle nestašice ovog proizvoda i povećao izvoz. EK planira da oformi fond za vanredne situacije (u visini od 500 miliona evra godišnje), za rešavanje problema u kriznim situacijama. Predviđaju se i novi instrumenti osiguranja od vremenskih nepogoda, ili naglog pada cena na tržištu. Posebne pogodnosti predviđene su za mlade poljoprivrednike (mlađe od 40 godina) tokom prvih pet godina od započinjanja poljoprivredne aktivnosti. Oni bi po ovom predlogu imali 25% veća direktna plaćanja od starijih poljoprivrednika (jer je u EU 2/3 poljoprivrednika starijih od 55 godina).

Evropski parlament usvojio je nacrt budžeta Evropske unije od gotovo 133 milijardi evra za 2013. godinu. Oko tri četvrtine godišnjeg budžeta EU troši na poljoprivredne subvencije i finansiranje izgradnje novih autoputeva u siromašnijim istočnim i južnim članicama.

4.2. INSTRUMENT ZA PRETPRISTUPNU POMOĆ - IPA

Evropska unija je vremenom razvila čitav spektar programa spoljne pomoći što za rezultat ima nastanak preko 30 različitih pravnih instrumenata na osnovu kojih su ovi programi pomoći realizovani. Potreba za uprošćavanjem sistema spoljne pomoći, kao i za postizanjem maksimalnih rezultata korišćenjem namenjenih finansijskih sredstava dovela je do toga da Evropska komisija predloži jednostavniji okvir za pružanje spoljne pomoći u budžetskim periodu 2007-2013. godine. U tom cilju je u septembru, 2004. godine, Evropska komisija predložila uspostavljanje novog instrumenta za pretpristupnu pomoć (*Instrument for Per-Accession assistance – IPA 2007-2013*), koji je namenjen pružanju podrške zemljama kandidatima za članstvo u EU, kao i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU. Reč je o jedinstvenom pretpristupnom instrument EU za budžetsko razdoblje od 2007. do 2013. godine, koji objedinjuje dosadašnje instrumente: PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS, kao i pretpristupni instrument za Tursku. IPA 2007-2013. je u fokusu imao dva glavna prioriteta:

1. pomoć zemljama u ispunjavanju političkih, ekonomskih i kriterijuma koji se odnose na usvajanje pravnih tekovina EU, kao i izgradnja administrativnih kapaciteta i jačanje pravosuđa;
2. pomoć zemljama u procesu priprema za korišćenje strukturnih kohezionih fondova EU nakon pristupanja Evropskoj uniji.

Zemlje korisnice IPA su podeljene u dve kategorije:

- a) kandidati za članstvo u EU (Island, Turska, Hrvatska, Srbija, Crna Gora i BJR Makedonija);
- b) potencijalni kandidati za članstvo u EU (Bosna i Hercegovina i Albanija).

Ukupan budžet IPA za period od 2007-2013. godine, iznosi oko 11,5 milijardi evra. Kako bi se postigli ciljevi svake zemlje kandidata i potencijalnih kandidata na što efikasniji način, IPA je podeljen na pet komponenti:

1. pomoć tranziciji i izgradnji institucija;
2. prekogranična saradnja;
3. regionalni razvoj;
4. razvoj ljudskih resursa i
5. ruralni razvoj.

Tabela 16: Komponente instrumenta pretpristupne pomoći

Instrument za pretpristupnu pomoć - IPA				
Komponenta I	Komponenta II	Komponenta III	Komponenta IV	Komponenta V
Pomoć tranziciji i izgradnji institucija	Prekogranična saradnja	Regionalni razvoj	Razvoj ljudskih resursa	Ruralni razvoj

4.2.1. SRBIJA I IPA / IPARD

Približavanje Evropskoj uniji podrazumeva postepeno preuzimanje vodeće uloge u procesu programiranja i realizacije sredstava kojima EU pomaže taj proces. Republika Srbija u procesu evropskih integracija trenutno ima status kandidata. IPA zahteva uvođenje odgovarajućih struktura za upravljanje fondovima EU i odgovarajuća finansijska sredstva iz nacionalnog budžeta kojima će se podržati projekti finansirani iz IPA programa.

Glavni cilj Instrumenta za pretpristupnu pomoć je podrška Srbiji pri:

- suočavanju sa izazovima evropskih integracija;
- sprovođenju reformi neophodnih da se ispune zahtevi Evropske unije i da se ostvari napredak u Procesu stabilizacije i pridruživanja;
- stvaranju osnove za ispunjenje kriterijuma iz Kopenhagena, neophodnih za članstvo u Evropskoj uniji.

Srbija je dobijanjem statusa kandidata za članstvo u Evropskoj uniji dobila pravo da koristi svih pet komponenti pretpristupnih IPA fondova, dok je do sada koristila samo dve. To, međutim, ne znači da će na raspolaganju imati više novca, bar ne do okončanja višegodišnjeg budžetskog finansijskog okvira EU za period od 2007-2013.¹³⁷ Srbija je bila uključena u samo dve komponente IPA, a to su podrška tranziciji i izgradnji institucija, i za

¹³⁷ Povećanje IPA od 30% za Srbiju predviđeno je usvajanjem budžeta EU za razdoblje 2014-2020, što znači da će u tom periodu godišnja suma nepovratnih sredstava biti 260 miliona evra za svih pet komponenti

prekograničnu saradnju, za šta je bespovratno dobijala oko 200 miliona evra godišnje, a za 2013. predviđeno je 214,7 miliona evra. Srbiju očekuje puno izazova i problema u budućem korišćenju IPA fondova, a pored decentralizovanog sistema upravljanja, od očekuje se i da se državni budžet planira kao u EU na duži rok, a ne na godinu dana.

U Evropskoj komisiji se radi na izvesnom preobražaju programa IPA od 2014. godine, kada kreće iduće budžetsko sedmogodišnje razdoblje finansiranja strukturnih i drugih reformi političkog, ekonomskog i društvenog preobražaja zemalja kandidata i potencijalnih kandidata za članstvo u EU.

Tabela 17: Godišnja namena sredstava IPA za Srbiju u period 2007-2012 (u milionima evra)¹³⁸

Komponente IPA	Godina						Ukupno	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Milioni evra	%
Podrška tranziciji i jačanju institucija	181,50	179,44	182,55	186,21	189,96	193,80	1.113,46	94
Prekogranična saradnja	8,20	11,46	12,25	12,49	12,74	13,00	70,14	6
Ukupno	189,70	190,90	194,80	198,70	202,70	206,80	1.183,60	100

Poljoprivreda Srbije nalazi se pred velikim izazovom koji nameće pristupanje Evropskoj uniji. Ovaj proces donosi brojne promene, kao što su promene u strukturi proizvodnje, organizovanju poljoprivrednih gazdinstava, upravljanju resursima, sistemu kontrole proizvodnje, pristupu tržištu, odnosu prema očuvanju životne sredine, ruralnom razvoju i usvajanju evropskih standarda.

Realizacijom projekata u okviru I komponente IPA, Evropska unija (pored ostalih mera institucionalne izgradnje) podržava projekte koji predstavljaju pripremu za korišćenje V IPA komponente, odnosno IPARD. Ova podrška se pre svega, ogleda u razvoju kapaciteta za implementaciju politika za razvoj poljoprivrede i ruralnih sredina prema EU standardima. Podršku pružaju i druge donatorske institucije kao, što su: Razvojni program Ujedinjenih nacija (*The United Nations Development Programme - UNDP*), Američka agencija za međunarodni razvoj (*The United States Agency for International Development - USAID*), Svetska banka (*The World Bank - WB*), Švedska agencija za razvoj (*Swedish International Development Cooperation Agency - SIDA*). Peta komponenta IPA fonda (IPARD) koja je posvećena podršci politike ruralnog razvoja i u značajnoj meri se razlikuje od svih ostalih komponenti IPA fonda. Pre svega, ovo je jedina komponenta koja je u celosti posvećena poljoprivredi. Imajući u vidu i sam značaj koji poljoprivredi pridaje Evropsko zakonodavstvo (samim postojanjem posebne sektorske politike) ne čudi opredeljenje Evropske komisije da čitav sistem u okviru ove komponente organizuje na poseban način. Cilj IPARD-a je podrška poljoprivredi zemlje kandidata radi postizanja evropskih standarda. Akcenat je stavljen kako na pripremu administracija država kandidata za korišćenje EU fondova namenjenih poljoprivredi kroz sprovođenje IPARD programa, tako i na pripremi korisnika pomoći (proizvođača, industrije) za nova pravila i strožije zahteve koji će biti i preduslov za kasnije

¹³⁸ www.evropa.gov.rs preuzeto 05.11.2012. godine

korišćenje EU fondova u vreme punopravnog članstva ali, pre svega, na preko potrebnim investicijama u oblasti ruralnog razvoja zemlje korisnika pomoći. Cilj je, takođe, olakšavanje tranzicija sa IPARD mera na fondove u okviru ZPP u trenutku kada zemlja postane član EU. Iz tog razloga sredstva predviđena IPARD-om su u velikoj meri ograničena u odnosu na fondove dostupne punopravnim članicama. Dok se u IPARD programu za zemlju stepena razvijenosti poljoprivrede kao što je Srbija, može očekivati nekoliko desetina miliona evra, nakon ulaska u punopravno članstvo svi fondovi mogu vrlo lako da premaše milijardu evra (direktna plaćanja i ruralni razvoj). Značajna razlika IPARD u odnosu na ostale komponente IPA fonda je u načinu odobravanja projekata i isplate novca. U slučaju IPARD radi se o sistemu bez *Ex-Ante* kontrole, dok je kod drugih komponenti IPA *Ex-Ante* kontrola neizbežna. Ova ključna razlika diktira i razliku strukture institucija koje administriraju IPARD u odnosu na ostale komponente. Dok je operativna struktura za prve četiri komponente ista, u IPARD je potpuno drugačija.

Najširu strukturu čine Nacionalni IPA koordinator (kao i u svim drugim komponentama) i Nacionalni službenik za akreditaciju (CAO). Deo kontrolnog i upravljačkog sistema su Nacionalni službenik za akreditaciju (NAO) i Nacionalni fond. Uloga kontrolnog i upravljačkog sistema data je u samom nazivu. Oni su odgovorni za nacionalnu akreditaciju sistema, prijem novca iz Brisela i dostavljanje istog platnoj agenciji (u slučaju Srbije, Uprava za agrarna plaćanja unutar resornog Ministarstva) i izveštavanje Evropske komisije o promenama sistema koje ne mogu biti realizovane bez prethodnog odobrenja iz Brisela. Poslednji i najoperativniji deo sistema čine Platna agencija i Upravljačko telo, koji su odgovorni za programiranje pomoći (izrada IPARD programa) i isplatu novca krajnjim korisnicima i oni zajedno čine operativnu strukturu. To je tačka u kojoj se najjasnije vidi razlika pete komponente u odnosu na ostale. Prvi preduslov korišćenja sredstava iz pete komponente je politički, a to je sticanje statusa kandidata za članstvo u EU. Nakon što se prebrodi ova prepreka neophodno je usvajanje posebnog dokumenta u kojem se predviđa u kojim sektorima i kroz koje mere će biti korišćen novac iz ovog EU fonda. To je takozvani IPARD program u kojem se do detalja definišu koje mere će biti korišćene investicije (na primer u poljoprivredna gazdinstva, diverzifikacija ruralne ekonomije, podrška udruženjima poljoprivrednika, itd.) i u kojoj oblasti proizvodnje (mleko, meso, voće, povrće...). Kritična tačka u sistemu je Platna agencija, jer ona mora da obezbedi korišćenje novca na način predviđen IPARD programom (koji odobrava Evropska komisija) uz poštovanje svih principa akreditacije (podela nadležnosti, višestruka kontrola, posebne procedure računovodstva, poseban način upravljanja dugom, itd.). Ovo je tačka u kojoj su EU zahtevi najsloženiji, a uspostavljanje i rad Platne agencije nadgledaju revizori iz Brisela koji su zaduženi za akreditaciju, ali i za *Ex-post* kontrolu nakon isplate sredstava.

4.3. AGRARNA POLITIKA SRBIJE I ZPP

Za agrarnu politiku Republike Srbije najbitnije je sagledavanje kompleksnosti i širokog uticaja koji ZPP ima na oblasti društva koje ne moraju nužno biti poljoprivredne. Ruralni razvoj i težnja pretvaranja ruralnih oblasti u atraktivne sredine, zdrave i poželjne za rad i život svih građana, svakako je dobar primer.¹³⁹ Ne manje važno za dalji proces prilagođavanja ovoj evropskoj politici je dobro i sveobuhvatno poznavanje načina na koji ona funkcioniše. Neophodno je razumevanje njene suštine, mehanizama njene implementacije, ali načina na koji uspešno inkorporira u domaći ekonomski, pravni i socijalni sistem.

¹³⁹ Vodič kroz EU politiku: Poljoprivreda, Beograd 2010. str 65

Da bi primenila ovakvu politiku, u godinama koje slede Srbija mora prilagoditi domaću agrarnu politiku i približiti je ZPP, pre svega, u smislu mera agrarne politike koje se implementiraju u zemlji, a postepeno u smislu visine sredstava izdvojenih u svrhu podsticanja poljoprivrede. Domaće mere agrarne politike je neophodno učiniti kompatibilnim sa merama koje su na snazi u EU kako kasnije obaveze iz članstva ne bi izazvale dramatične posledice po domaći agrar. To znači kreiranje domaćih mera koje su u skladu sa već postojećim u EU, uz istovremeno anticipiranje budućih mera ZPP. Ovo prilagođavanje mera mora biti praćeno izgradnjom administrativnih kapaciteta za implementaciju ovakve politike, pre svih, resornog Ministarstva.

Trenutni status integracije Srbije u Evropsku uniju, nije ostvariv na kratak rok i ne nameće direktne obaveze poljoprivrednicima naše zemlje. Srbija nije deo Evropske unije, ali je članstvo u EU, jedan od glavnih spoljnopolitičkih prioriteta. Takođe, nacionalna agrarna politika nije deo ZPP, a time nacionalne mere podrške poljoprivredi mogu biti liberalnije od evropskih. Osnovni pravci rada nadležnih organa za podsticanje razvoja poljoprivrede trebalo bi da imaju tri glavna pravca: zakonodavni, institucionalni i budžetski.

Zakodavni predstavlja težak, kontinuiran proces usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa onim na snazi u EU. Obimnost dela *Acquis Communautaire* koji se odnosi na poljoprivredu i bezbednost hrane meri se hiljadama akata. Otežavajuća okolnost je „život“ ove materija koja se, takođe, neprestano menja i unutar EU.

Institucionalni pravac podrazumeva oživljavanje zakonskih rešenja i njihova transformacija u funkcionalne, efikasne institucije podrške poljoprivredi koje na transparentan način vrše svoje predviđene uloge u razvoju poljoprivrede.

Često je najvidljiviji u javnosti **budžetski** aspekt rada i podrške poljoprivredi. Nivo, forma i način subvencionisanja mora pratiti evropski put. To drugim rečima znači kreiranje i pravovremena implementacija mera podrške koje su već primenjivane u EU i koje predstavljaju daleko viši nivo podrške od ove koja se danas primenjuje u Srbiji.

4.4. FINANSIRANJE POLJOPRIVREDE U SRBIJI

Verovatno jedan od najvećih problema poljoprivrede naše zemlje predstavlja finansiranje. Ne ulazeći u izbor mera politike, dva glavna nedostatka domaće poljoprivredne politike su:

1. Nizak nivo izdvajanja iz nacionalnog budžeta u svrhu podsticanja poljoprivrede (agrarni budžet);
2. Finansiranje poljoprivrede na godišnjem nivou, sa čestim promenama izbora i iznosa mera.

Finansiranje poljoprivrede u Srbiji bi trebalo da bude na mnogo višem nivou od trenutnog ukoliko se problemi (akumulirani tokom više decenija) žele otkloniti. Sa druge strane, jedna od osnovnih karaktersitika ZPP je finansiranje na sedmogodišnji period, sa tačno utvrđenim iznosima subvencija, mogućim korisnicima i namenama na godišnjem nivou. Na ovaj način, među sve učesnike u procesu proizvodnje, prerade i plasmana hrane se unosi preko potrebna stabilnost, predvidivost i konzistentnost u poljoprivrednoj politici. Upravo takva politika, poznata na duži period od godinu dana, je neophodna Srbiji kako bi

mogućila stabilan i atraktivan ambijent za poslovanje domaćih učesnika agrobiznisa, ali i privukla strane investitore.

Finansiranje poljoprivredne proizvodnje predstavlja u ovom trenutku najznačajniji problem poljoprivredne politike, polazeći od činjenice da ni jedna ekonomska delatnost ne može imati dobre performanse ako pitanje njenog finansiranja nije adekvatno rešeno. U dosadašnjem periodu država se pokazala kao odlučujući faktor u kreiranju monetarno-kreditnih mera i bila je osnovni činilac u politici finansiranja srpske poljoprivrede.

U izgradnji, funkcionisanju i razvoju sistema finansiranja poljoprivrede u tržišnim uslovima, država bi trebalo da odgovarajućom legistativom obezbedi:¹⁴⁰

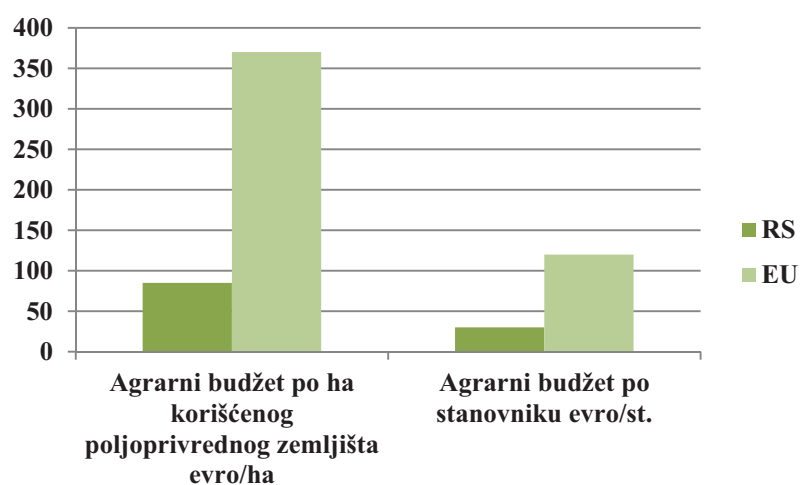
- Funkcionisanje integralnog tržišta na celom privrednom prostoru;
- Razvojnu orijentaciju i koncept ekonomske politike u saglasnosti sa stanjem, ograničenjima i potencijalnim mogućnostima uključivanja Srbije u međunarodne privredne tokove;
- Sprovođenje ekonomskih reformi i postizanje opšte stabilnosti tržišta i povećanje kupovne moći stanovništva;
- Svojinsku i upavljačku transformaciju privrednih društava;
- Razvoj i osposobljavanje poslovnih banaka, osiguravajućih društava i penzionih fondova kao institucionalnih, potencijalnih investitora preko kojih bi se objedinjavala sredstva i vršilo finansiranje poljoprivrede.

U investicionoj politici prioritet bi trebalo da imaju programi koji obezbeđuju ekonomičnu proizvodnju, rentabilnost i profit, kao i da ispunjavaju kriterijume u eliminisanju deficita, povećanju izvoza i oživljavanju sela. To su tri kriterijuma koji bi trebalo da budu osnova za određivanje prioriteta.

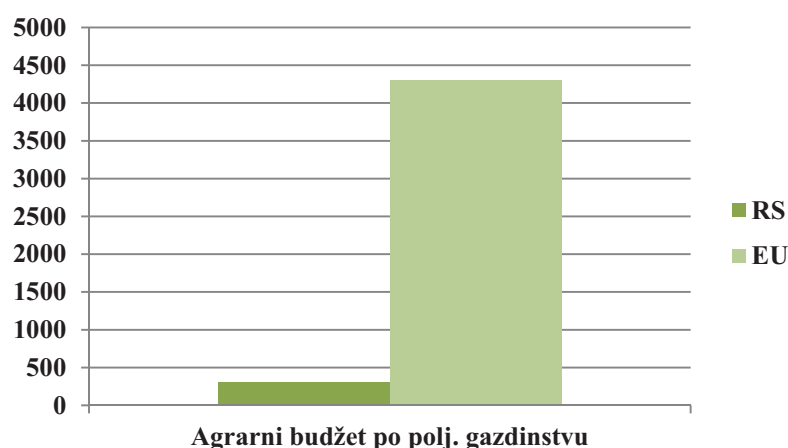
Pored sredstava iz budžeta Republike namenjenog poljoprivredi koji ima svoju ulogu u podsticanju proizvodnje, poljoprivreda bi trebalo da učestvuje u ukupnim proizvodnim investicijama sa najmanje 20%. Uz postojeće, u poljoprivrednoj proizvodnji trebalo bi koristiti hipotekarne i lombardne kredite što bi, bez sumnje, povećalo obim investicija i doprinelo bi većoj odgovornost za namensko korišćenje sredstava.

¹⁴⁰ Stojan Jevtić, Vojislav Stanković, Agrar Srbije u susret evropskim integracijama i agrarnoj politici EU, Privredna komora Srbije, Beograd 2009. str. 15

Grafikon 16: Agrarni budžet EU i Srbije po stanovniku i hektaru korišćenog poljoprivrednog zemljišta

Grafikon 17: Agrarni budžet EU i Srbije po poljoprivrednom gazdinstvu

4.5. ZNAČAJ POLJOPRIVREDE U NACIONALNOJ EKONOMIJI I MERE DRŽAVNE PODRŠKE

Poljoprivredi je neophodna stalna finansijska podrška. Sredstva moraju da se ulože u poljoprivrednu proizvodnju odjednom i to u velikom obimu, u skladu sa prirodom proizvodnje, dugim periodom zadržavanja angažovanih sredstava, odnosno niskim obrtom uloženi sredstava, kao i niskim profitom koji ostvaruje primarna poljoprivredna proizvodnja, a koji onemogućava stvaranje sopstvene akumulacije, odnosno sopstvenih izvora finansiranja.

Potrebe domaće poljoprivrede za adekvatnom i kontinuiranom finansijskom podrškom bila je posebno izražene u poslednjom dekadi 20. veka i početkom 21. veka i to

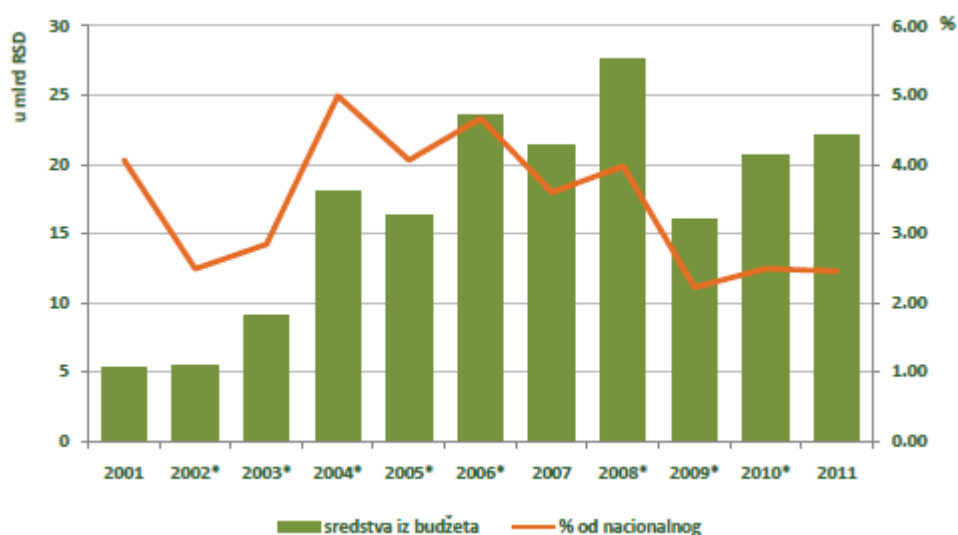
zbog: ekonomske iscrpljenosti poljoprivrednih proizvođača teretom koji su podneli u periodu sankcija i hiperinflacije, ukidanjem povoljnih kredita iz primarne emisije, a neobezbeđivanjem adekvatne finansijske podrške agraru, kao i prepuštanja poljoprivredne proizvodnje tržišnoj stihiji, što je uzrokovalo zaduživanje proizvođača pod veoma nepovoljnim uslovima.¹⁴¹ Takođe, uticaj na finansijsko “razaranje” agrara imali su i neadekvatni odnosi (dispariteti) cena poljoprivrednih proizvoda u odnosu na ostale proizvode na tržištu, nedovoljna zaštita domaće proizvodnje od nelojalne inostrane konkurencije, nedovoljna državna podrška agraru putem tekućih i razvojnih podsticaja u cilju ublažavanja nepovoljnih uslova privređivanja, kao i nužnost ukрупnjavanja poljoprivredne proizvodnje, kako bi ona bila konkurenta i na domaćem i na stranim tržištima.

4.5.1. AGRARNI BUDŽET REPUBLIKE SRBIJE

Godišnje se u svetu izgubi 24 milijarde tona plodnog zemljišta kao posledica urbanizacije. Ulaganje u poljoprivredu je važan, ali ne i presudan segment za razvoj ruralnih područja i ostanak na selu. Neophodno je pronaći balans ili više ulagati u ruralni razvoj.¹⁴²

U Republici Srbiji 3% od ukupnog iznosa državnog budžeta za 2012. godinu je namenjeno poljoprivredi. Imajući u vidu značaj poljoprivredne politike u evropskim zemljama, kao i to da zajednička poljoprivredna politika postoji više od 40 godina i jedna je od najvažnijih evropskih politika, deo ukupnog budžeta EU za ovu namenu predstavlja najkrupniju stavku.

Grafikon 18: Učešće agrarnog budžeta u nacionalnom budžetu u periodu 2001 – 2011 godine

¹⁴¹ Gordana Radović, Podrška države u funkciji finansiranja poljoprivrede, Agroekonomika, Časopis Departmana za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009. str. 74

¹⁴² www.mojafarma.rs preuzeto 15.01.2013. godine

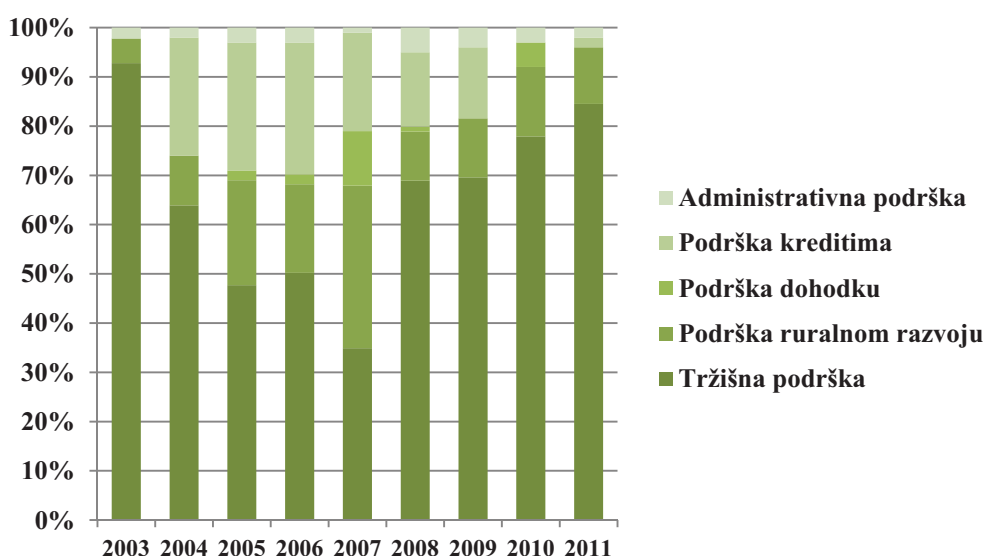
Dugoročno posmatrano, ciljevi agrarnog budžeta treba da se odnose na:

1. Rast proizvodnje, produktivnosti, izvoza, praćenje tehnoloških inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji;
2. Pобољшanje kvaliteta proizvodnje i rast konkurentnosti poljoprivrede;
3. Rast životnog standarda stanovništva i obezbeđenje adekvatnog dohotka poljoprivredi;
4. Očuvanje životne sredine i proizvodnja zdrave hrane;
5. Razvoj ruralnih područja i zadržavanje stanovništva na njima.

Slično je bilo i u EU devedesetih godina, ali sada su izdvajanja za ruralni razvoj značajno veća. Tako udeo sredstava namenjenih ruralnom razvoju od ukupnog EU budžeta i doprinosa budžeta pojedinačnih zemalja članica prosečno iznosi 32%, za nove zemlje članice 43%, a za stare članice EU 29%. Najviše izdvajaju Malta (preko 70%), Finska i Austrija (preko 60%).¹⁴³

Prateći strukturu i logiku EU, očigledno je da se u Srbiji veoma malo izdvaja za mere ruralnog razvoja. Takođe, primetno je da se ta sredstva smanjuju, ne samo kao posledica smanjenja poljoprivrednog budžeta, već se i njihov udeo konstantno smanjuje na račun tržišnih mera.

Grafikon 19: Struktura agrarnog budžeta u periodu 2003 – 2011 godine

Srbija (osim u 2008. godini) nikada za subvencije nije izdvojila preko 2,7% budžetskih rashoda. To je veoma mala suma, sa obzirom na koristi koje se mogu dobiti povećanjem poljoprivredne proizvodnje većim subvencionisanjem. Primera radi, u periodu od 1996. do 2002. godine učešće agrara u domaćem bruto proizvodu je bilo relativno stabilno

¹⁴³ www.mojafarma.rs preuzeto 15.01.2013. godine

i iznosilo oko 20%, dok se učešće agrarnog budžeta u državnoj kasi svake godine smanjivano i sa početnih 8,3%, u 2002. godini se skoro prepolovilo i iznosilo svega 4,3%. O disproportiji značaja agrara za privredu u celini i njegovog učešća u državnom budžetu ilustrativno govori i podatak da je u toku 2001. godine ova proizvodnja zabeležila rast od 20%, što je dovelo i do rasta domaćeg bruto proizvoda za 5%.

Tabela 18: Ukupne subvencije iz budžeta u periodu od 2005-2011 godine u hiljadama dinara

Godina	Rashodi budžeta	Subvencije za poljoprivredu	% od ukupnih rashoda
2005	438,803,200	8,961,200	2.042
2006	529,707,500	11,180,700	2.111
2007	617,625,300	12,754,300	2.065
2008	702,068,300	25,309,900	3.605
2009	746,454,700	16,694,300	2.236
2010	820,240,800	22,863,900	2.787
2011	877,295,100	18,020,100	2.054

U poslednjih nekoliko godina, agrarna politika Republike Srbije imala je zadatak da pomogne finansijski iscrpljenom agraru. Naime, poljoprivreda je bila zadužena da obezbedi prehrambenu sigurnost zemlje u periodu ekonomske izolacije. Takođe, ovu privrednu delatnost je dodatno finansijski “iscrpela” višegodišnja privredna recesija, stoga je razumljivo da su mere agrarne politike: institucionalno, kvalitativno, ali i kvantitativno morale biti veoma različite od onih u zemljama Evropske unije.

Razvoj poljoprivrede u Srbiji prate hronični problemi, zbog odsustva sistemskih i kontinuiranih mera ekonomske politike. Uzroci krize su mnogobrojni, a rezultat je nepovoljan ekonomski položaj poljoprivrede. Poseban problem novije krize poljoprivrede, je sadašnja globalna finansijska i svetska ekonomska kriza, koja je ozbiljno zahvatila i našu zemlju. Umesto da se problem krize poljoprivrede rešava ekspanzivnom agrarnom politikom, nameće se kao nužnost znatno smanjenje budžetskih sredstava za razvoj poljoprivrede.

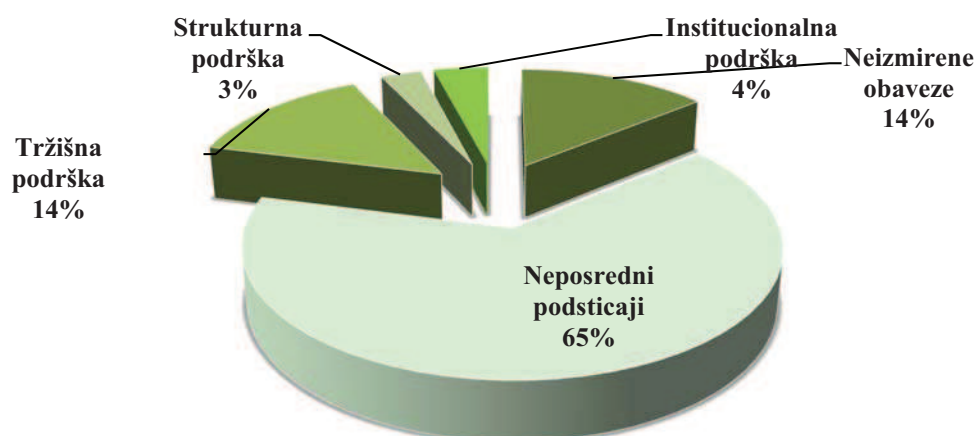
Tabela 19: Agrarni budžet u periodu 2004 – 2012 (u dinarima)¹⁴⁴

	Ukupni rashodi i izdaci za nabavku nefinansijske i finansijske imovine	Sredstva iz budžeta	Učešće u % u ukupnim izdacima RS	Izdaci iz dodatnih prihoda	Učešće u % u ukupnim izdacima RS
2004	362.045.252.000	18.059.553.000	5,0%	2.085.000.000	5,6%
2005	400.767.778.000	16.269.962.000	4,1%	2.713.600.000	4,7%
2006	505.820.302.000	23.593.481.000	4,7%	3.950.401.020	5,4%
2007	595.517.786.100	21.410.029.000	3,6%	4.685.722.714	4,4%
2008	695.959.075.793	27.634.337.342	4,0%	5.261.031.735	4,7%
2009	719.854.143.000	15.964.071.000	2,2%	10.726.385.000	3,7%
2010	762.971.000.000	19.907.945.000	2,6%	5.713.865.000	3,4%
2011	818.344.423.000	22.033.208.000	2,6%	10.560.020.000	3,8%
2012	940.157.524.000	26.600.000.000	2,8%	3.700.000.000	3,2%

4.5.2. MERE AGRARNE POLITIKE

Sukob uloge poljoprivrede u ekonomskom razvoju i njena socijalna komponenta je karakteristika agrarne politike u periodu posle demokratskih promena 2000. godine. Iako je uvek postojala saglasnost da je potrebna agrarna politika koja će biti okrenuta investicijama i koja će na različite načine rešavati problem poljoprivrede u kojoj su s jedne strane staračka domaćinstva (koja teško mogu da budu konkurentna), a sa druge strane proizvođači (koji imaju potencijal da budu među najboljima u Evropi), samo u retkim periodima se ovakva politika i sprovodila.

Grafikon 20: Mere agrarne politike

¹⁴⁴ www.pks.rs i obrada autora, preuzeto 23.10.2012. godine

Promene u poljoprivredi se dešavaju sporo, pre kao odgovor na tržišne procese, a ne kao jasna strategija za razvoj sektora. Institucionalne i zakonodavne reforme su započete, ali ne i okončane. Nekoliko jasnih karakteristika i trendova se mogu uočiti:

Nepredvidljivost agrarne politike

- Nakon demokratskih promena 2000. godine nekoliko puta se promenila agrarna politika u Srbiji. U periodu 2001 - 2003. godine bila je orijentisana na cenovnu podršku za određene kulture (soja, suncokret, šećerna repa, pšenica) i nisu postojale druge mere agrarne politike.
- Od 2004 - 2007. godine značajno je uvećan agrarni budžet, ukinuta je podrška cenama, a težište podrške je prebačeno na investicije, na mere ruralnog razvoja, na razvoj tržišta poljoprivrednih kredita i razvoj tržišta zemljišta.
- U periodu od 2008. do 2011. godine osnovna mera je plaćanje po jedinici površine.

Nepostojanje strategije razvoja poljoprivrede

- Strategija poljoprivrede je usvojena od strane Vlade Republike Srbije 2004. godine. Međutim, veliki deo mera agrarne politike nije u skladu sa usvojenom strategijom.
- U 2009. godini Ministarstvo je objavilo Nacionalni plan za razvoj poljoprivrede, koji je usvojen tek 2011. godine.

Nepredvidivost veličine agrarnog budžeta

- Pored nepredvidivih mera podrške u poslednjih 10 godina varira i veličina budžeta za podršku poljoprivredi. Iako su se izdvajanja za poljoprivredu u 2004. više nego dvostručila i iznosila 5,6% ukupnog budžeta, od 2013. agrarni budžet je ponovo na 3,2%.

Razvoj tržišta kredita

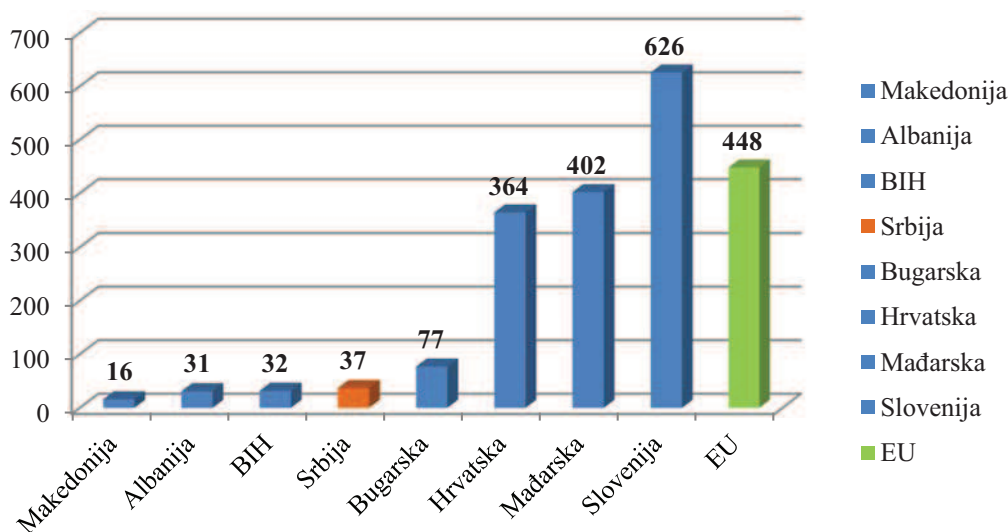
- Ministarstvo poljoprivrede je 2004. godine razvilo ciljni program subvencionisanog kreditiranja poljoprivrednika preko banaka. Cilj ovih mera je bilo usmeravanje poljoprivrednika na banke kao izvor kapitala za unapređenje poljoprivrede, s jedne strane, i usmeravanje banaka na poljoprivrednike kao pouzdane klijente, s druge strane. Ove mere su dale rezultat jer su banke prepoznale mogućnost sektora i mnoge od njih razvile portfolio za poljoprivredu. Međutim, zbog nekonzistentnosti podrške od 2008. godine, početna sredstva koja su bila 50 miliona evra godišnje nisu se multiplikovala pa nije uspostavljen planirani fond sa značajnijim finasijskim sredstvima.

Nerazvijene institucije

Iako su formalno osnovane neke od važnih institucija koje bi trebalo značajno trebalo da utiču na jačanje sektora, zajedničko gotovo svima njima je njihovo formalno postojanje bez suštinskog delovanja.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Na primer: Nacionalna laboratorija poseduje zgradu i opremu, ali nema ljude; savetodavna služba je oformljena u sklopu državnih organa, ali je i dalje nefunkcionalna itd.

Grafikon 21: Sredstva za direktnu finansijsku podršku farmerima u Srbiji i zemljama iz okruženja (€ po hektaru)

4.5.3. ZADRUGE KAO MODEL FINANSIRANJA POLJOPRIVREDE

Organizovanjem savremene poljoprivredne proizvodnje, prerade i prometa u zadrugama i njihovim savezima značajno se doprinosi obezbeđenju prehrabene sigurnosti zemlje, jačanju robnih rezervi i većem izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. U tom cilju neophodno je da se donese novi zakon o zadrugama, koji je u dužem periodu u formi nacрта.

U cilju veće efikasnosti u poslovanju zadruga i njihovih saveza u tržišnim uslovima privređivanja, pored racionalne organizovanosti zadruga, neophodna je veća podrška Vlade radi stvaranja stimulativnijih uslova za rad sadruga. Brži razvoj zadrugarstva razvojem i unapređenjem poljoprivredne proizvodnje i prerade u zadrugnim organizacijama i šire, zahteva donošenje adekvatnih mera poljoprivredne politike, od kojih su najvažnije:¹⁴⁶

U svetu ima oko 800 miliona zadrugara i više od 100 miliona zaposlenih preko zadruga, dok u Srbiji postoji oko 1.200 zemljoradničkih zadruga, koje posluju samo formalno. Prema podacima Privredne komore Srbije godišnje se ugasi oko sto zemljoradničkih zadruga.

- Polazeći od značaja finansiranja tekuće proizvodnje i investicija u poljoprivredi potrebno je da se u Srbiji dugoročno reši sistem finansiranja poljoprivrede u skladu sa specifičnostima ove delatnosti. Od posebne je važnosti obezbediti stalne i realne izvore sredstava za finansiranje tekuće poljoprivredne proizvodnje, kao i neophodna investiciona ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju i opremu za prerađivačke pogone, osnovno stado i dugogodišnje zasade;
- Merama poljoprivredne politike trebalo bi da se obezbedi da državni potsticaji budu usmeravani preko zadruga za sva registrovana i neregistrovana porodična gazdinstva koja ugovaraju proizvodnju i nabavku potrebnih sirovina preko zadruga;

¹⁴⁶ www.agropress.org.rs preuzeto 04.12.2012. godine

- Poreskom politikom treba stimulisati razvoj zadrugarstva i poljoprivredne proizvodnje u brdsko-planinskim regionima. Pored postojećih poreskih olakšica, treba osloboditi zadruge poreza na dobit, ukoliko ga ulažu u svoj razvoj, a takođe potrebno je poreskim olakšicama stimulisati promene proizvodne strukture u skladu sa ekološkim, tržišnim i ekonomskim kriterijumima;
- Merama poreske politike potrebno je osloboditi zadruge plaćanja PDV-a, za sve preuzete proizvode od zemljoradnika na čuvanje, skladištenje ili preradu, do prodaje kupcu;
- U duhu Zakona o zadrugama neophodno je obezbediti kadrovske i materijalne pretpostavke radi sprovođenja dosledne zadružne revizije. Zadružna imovina mora da ostane u vlasništvu zadruga i ne može da se transformiše u državno vlasništvo.

4.5.4. SUBVENCije I FINANSIJSKI PODSTICAJI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE I IZVOZA U SRBIJI

Brže proizvodno i tehnološko prestrukturiranje poljoprivredne proizvodnje u pravcu veće tržišne orijentacije, racionalizacije, specijalizacije, povećanja produktivnosti i kvaliteta proizvodnje, ostvarivanja ekvivalentnih ekonomskih uslova poslovanja svih ekonomskih subjekata, obezbeđivanja stabilnog rasta i razvoja proizvodnje, zahtevaju odgovarajuće instrumente, direktne i indirektne, finansijske podrške države poljoprivrednim proizvođačima. Nacionalnim programom poljoprivredne proizvodnje, na dugoročnoj osnovi, potrebno je definisati vrstu proizvodnje, njen obim, strukturu i kvalitet uvažavajući agroekološke i proizvodne potencijale na regionalnom nivou zavisno od veličine gazdinstva, kao i procenama o kretanju tražnje na domaćem i međunarodnom tržištu.

U cilju povećanja ukupnog obima i kvaliteta primarne poljoprivredne proizvodnje, izmene strukture ukupne poljoprivredne proizvodnje, a u pravcu bržeg razvoja i veće relativne zastupljenosti stočarstva na bazi domaćih agroekoloških potencijala, i podsticanja komercijalizacije i koncentracije ponude nekih proizvoda koji su tržišno nestabilni, potrebno je obezbediti novčane premije proizvođačima za proizvedene i isporučene (prodate) količine određenih proizvoda. Premije je potrebno utvrditi republičkim propisima u apsolutnom iznosu dinara po jedinici proizvodnog kapaciteta (hektaru, ili grlu stoke) ili prodatog proizvoda i isplaćivati ih svim proizvođačima ovih proizvoda, nezavisno od organizacionog ili svojinskog oblika, za ukupne količine, koje u određenom periodu kao sopstveni finalni proizvod prodaju na tržištu, ili za sopstvene potrebe zadržavaju za dalju reprodukciju na sopstvenoj farmi.

U selima koja spadaju u kategoriju sela zahvaćenih propadanjem, a naročito ona zahvaćena ekstremnim propadanjem (po pravilu sela udaljena od glavnih saobraćajnica, velikih gradova i pretežno u planinskim područjima) i ne postoji poljoprivredna proizvodnja. Stanovništvo se u njima bavi poljoprivredom za sopstvene potrebe i najčešće nema pristup subvencijama koje su namenjene poljoprivredi.

Subvencijama u poljoprivredu ova sela ne dobijaju ništa.

Premije je potrebno obezbediti za:¹⁴⁷

→ **Proizvodnju svežeg mleka**

¹⁴⁷ www.agropress.org.rs preuzeto 04.12.2012. godine

1. po priplodnoj kravi u ravničarskom regionu, odnosno u brdsko-planinskom regionu i prigraničnim oblastima;
2. individualnim proizvođačima koji uzgajaju pet i više muznih krava i isporučuju tržištu više od 3.000 litara mleka mesečno, uvećana 25%;
3. proizvođačima ovčjeg i kozjeg mleka koji isporučuju tržištu mleko, premija po grlu.

→ **Za uzgoj priplodnog podmlatka**

1. steone junice plemenitih rasa, uzrasta 15-18 meseci i telesne mase oko 400 kg i testirani priplodni bikovi;
2. bremenita šilježad, uzrasta 12-16 meseci i telesne mase oko 35 kg, priplodne ovce i testirani priplodni ovnovi, dok se u brdsko-planinskom regionu i prigraničnim oblastima premija uvećava za 25%;
3. suprasne nazimice plemenitih rasa, uzrasta 7-10 meseci i telesne mase 110 kg i testirani nerastovi, i
4. pčelinja društva.

→ **Za utovljenu stoku**

1. utovljenu junad sa završnom telesnom masom preko 480-550 kg;
2. utovljenu jagnjad telesne mase preko 30 kg;

→ **Za proizvodnju osnovnih biljnih kultura**

1. za pšenicu, suncokret, soju, uljanu repicu, šećernu repu, hmelj, po hektaru zasejanih površina;
2. za duvan, orijentalnog i krupnolisnog tipa po hektaru zasejanih površina;
3. za industrijsku proizvodnju povrća (grašak, paprika, paradajz, krastavac), po hektaru zasejanih površina;
4. za plasteničku proizvodnju povrća i cveća, zavisno od obima prodatog proizvoda.

4.5.5. FINANSIRANJE POLJOPRIVREDE – TRŽIŠTE KREDITA

Poljoprivrednoj proizvodnji u Srbiji je neophodno primeniti strategije razvoja i definisanje desetogodišnjih ciljeva, sa selektivnim kreditiranjem i modelom koji bi omogućio kamatne stope za poljoprivrednike maksimalno do 3%. Sadašnje godišnje politike subvencionisanja treba urediti sistemskim zakonom, koji bi omogućio dugoročno finansiranje do deset godina. Model finansiranje neophodno je uskladiti sa utvrđenim prioritetima i koristiti više sredstava Svetke banke, EBRD-a IFC-a i drugih međunarodnih institucija uz usklađivanja ročnosti kredita sa potrebama poljoprivrednika. Takođe je potrebno osnivati Razvojnu banku i Garancijski fond za rizične plasmane, monitoring i evaluaciju bankarskih kredita, kao i povećanje informisanosti i pripremu poljoprivrednika za korišćenje IPA fondova.

Sa poljoprivrednicima u Srbiji od 30 banaka sarađuju samo tri i one godišnje u poljoprivredu plasiraju oko 120 miliona evra.¹⁴⁸

Portfolio poljoprivrednih kredita kreće se oko 250 miliona evra, a banke godišnje u poljoprivredu plasiraju manje od polovine tog iznosa, delom u kratkoročne, a delom u dugoročne kredite. Obzirom na to da u Srbiji ima 650.000 poljoprivrednih gazdinstava, na godišnjem nivou moglo bi da se plasira mnogo više sredstava i banke bi trebale ozbiljnije da se uključe u finansiranje sektora poljoprivrede. Jedan od problema, koji koči razvoj tržišta kredita za poljoprivrednu proizvodnju, je taj da banke nemaju

sistem za prepoznavanje prosperitetnih poljoprivrednika. Kao potencijalno rešenje nameće se angažovanje agrobankara (kao stalno zaposlenih u banci), kao i prilagođavanje državnih subvencija potrebama poljoprivrednika. Postoji i potreba za uspostavljanjem novih modela - zaloga za robnim zapisima, licenciranih javnih skladišta i olakšanje kreditiranja repromaterijala i kreditiranja na kratak rok.

Poljoprivrednom sektoru su potrebni:

• **KRA TKOROČNI KREDITI**

Za finansiranje proizvodnje do prodaje i naplate proizvoda

• **SREDNJOROČNI KREDITI**

Za osnovna sredstva koja traju više godina i ne mogu se isplatiti iz jednog proizvodnog ciklusa

• **DUGOROČNI KREDITI**

Za kupovinu farmi i zemljišta

Problemi koji sputavaju razvoj tržišta poljoprivrednih kredita:

- Nedostatak kreditne istorije proizvođača;
- Nedostatak stručnosti u bankarskom sektoru za procenu poljoprivrednih poslovnih planova i nepoznavanje osnovnih karakteristika pojedinih tipova poljoprivredne proizvodnje;
- Nedostatak iskustva i stručnosti kod proizvođača za razvijanje i prezentaciju poslovnih planova;
- Tradicionalno razmišljanje o kreditima (zeleni plan...);
- Farmeri nemaju poverenje u banke.

U 2012. godini je odvojeno 400 miliona dinara za subvencionisanje dela kamata na kredite poslovnih banaka, koje su zaključile ugovor sa resornim Ministarstvom. Krediti se odobravaju u iznosu od 5-50 miliona dinara, u zavisnosti od veličine korisnika i namene kredita, a odobravaju se na rok od jedne ili tri godine. U 2012. godini subvencionisala se kamata do iznosa od 6% za krajnjeg korisnika, a poslovne banke koje su potpisale ugovor sa Ministarstvom odobravale su kredite sa kamatnom stopom u visini referentne kamatne stope uvećane za 2% na kredite do jedne godine ili uvećane za 3% na kredite do tri godine (što znači da je rizik povećanja referentne stope pao na Ministarstvo). Svi krediti su strogo namenski i isplaćuju se po podnetim profakturama, a što je izuzetno važno odobravaju se u dinarima, što značajno utiče na smanjenje valutnog rizika. Krediti se mogu koristiti za biljnu i stočarsku proizvodnju, nabavku mehanizacije i izgradnju objekata. Mala pravna lica mogu koristiti kredite u maksimalnom iznosu od 5 miliona dinara, srednja i velika preduzeća do 50 miliona dinara, a zadruge do 15 miliona dinara. U 2011. godini odobreno je 10.843 kredita u vrednosti od 6,46 milijardi dinara.¹⁴⁹

¹⁴⁸ www.kamatica.com preuzeto 02.02.2013. godine

¹⁴⁹ www.kombank.com preuzeto 05.12.2013. godine

Postoje krediti i za registrovana poljoprivredna gazdinstva za koje država subvencionise kamatu, a namenjeni su za nabavku repromaterijala i drugih obrtnih sredstava.¹⁵⁰ Ti krediti spadaju u grupu kratkoročnih kredita sa rokom dospeća od 3 do 12 meseci. Kamatna stopa je kod ove vrste kredita značajno niža. Dugoročni subvencionisani krediti namenjeni su za investiranje osnovnih sredstava u poljoprivredi, nabavku poljoprivredne mehanizacije i opreme, investicije u objekte u poljoprivredi (hladnjače, plastenici, objekti u stočarstvu) sistemi za navodnjavanje i dr. Otplata ovih kredita je u anuitetima (3, 6 ili 12 meseci) i grejs periodom od 1 do 3 godine. Osiguranje od raznih nepredviđenih okolnosti (elementarnih nepogoda za useve, od bolesti za stočni fond) je naročito značajno, za poljoprivrednika koji finansira svoju proizvodnju putem kredita.

4.5.5.1. REGRESI KAMATA NA KREDITE ZA POLJOPRIVREDU

Visinu regresa dela kamate na ukupne kratkoročne kredite korišćene (preko poslovnih banaka) za proizvodnju, sezonske zalihe i rezerve poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, potrebno je utvrđivati srazmerno dužini ciklusa proizvodnje, odnosno koeficijenta obrta, u odgovarajućem procentu od iznosa kamate obračunate po eskontnoj stopi NBS. U proseku bi trebalo regresirati oko 50% kamate obračunate po eskontnoj stopi NBS, odnosno diferencirano po pojedinim namenama, i to:

1. **45% za ratarsku proizvodnju:** pšenice, kukuruza, suncokreta, soje, šećerne repe i duvana, uključujući i proizvodnju semena ovih proizvoda i proizvodnju semena krompira i ječma,
2. **55% za stočarsku proizvodnju** – tov stoke (goveda, svinja, ovaca i živine), proizvodnju mleka, uzgoj rasnog priplodnog podmlatka u stočarstvu (goveda, svinja, ovaca i živine) i pčelinjih društava,
3. **35% za sezonske zalihe i rezerve:** pšenice, kukuruza, uljarica i sirovog ulja, šećerne repe i šećera, duvana, uključujući i zalihe semena ovih kultura i seme krompira, mesa, sterilizovanog mleka i mleka u prahu, zalihe vina u vinarskim podrumima i zalihe jabuka u hladnjačama.

Nedovoljna investiciona ulaganja i nepovoljni uslovi kreditiranja poljoprivrede svoj direktni i neposredni odraz imaju na ekstenzivnost proizvodnje, oscilatornost prinosa, nisku produktivnosti, efikasnost i nekonkurentnosti poljoprivrede i na domaćem i na stranom tržištu. Kako bi se došlo do poželjnog modela kreditiranja poljoprivredne proizvodnje neophodno je da budžetska sredstva Srbije namenjena poljoprivredi budu daleko veća od dosadašnjih, potrebno je doneti (i pridržavati se) dugoročnu strategiju razvoja poljoprivrede Srbije kao i uključivanje drugih finansijskih programa od strane Evropske banke, MMF-a i Svetske banke.¹⁵¹

¹⁵⁰ Subvencije za kreditiranje primarne poljoprivredne proizvodnje predviđene su Uredbom Vlade. Na ovaj način otvara se potencijal za investiranje u poljoprivredu, krediti su dinarski i odobravaju se na period do tri godine, sa godišnjom kamatnom stopom od 8%, a mogu da ih dobiju mala poljoprivredna gazdinstva, preduzetnici i mala privredna društva. Namenjeni su za stočarsku i biljnu proizvodnju, nabavku mehanizacije i opreme, izgradnju poljoprivrednih objekata, kao i za refinansiranje kratkoročnih zajmova iz prethodne godine. Na ovaj način otvorena je mogućnost proizvođačima da uđu u investicioni ciklus. To je način da se poveća efikasnost u poljoprivrednoj proizvodnji, da poljoprivrednici smanje troškove.

¹⁵¹ www.kombeg.org.rs preuzeto 12.10.2012. godine

Uredba o korišćenju podsticajnih sredstava za podršku razvoju organske proizvodnje za 2011. godinu¹⁵²

Podsticajna sredstva namenjena su za razvoj organske biljne proizvodnje (ratarske, povrtarske, voćarske i vinogradarske) i organske stočarske proizvodnje.

Poljoprivredni proizvođač pravo na subvencije na osnovu ove uredbe može da ostvari jednom u toku godine i to u maksimalnom iznosu od 2,2 miliona dinara. Podnosioci zahteva koji imaju biljnu proizvodnju koja se nalazi u periodu konverzije, ostvaruju pravo na podsticajna sredstva za podršku razvoju organske proizvodnje u iznosu od 36.000 dinara po hektaru za ratarsku proizvodnju (žitarice, industrijsko bilje, lekovito i aromatično bilje). Subvencije za organsku povrtarsku proizvodnju iznose 50.400 dinara po hektaru, a za voćarsku i vinogradarsku proizvodnju 64.800 dinara po hektaru.

→ **Rezultati uredbe**

- Odobrena su podsticajna sredstva u iznosu od 42.064.536,44 dinara
- odobrena sredstva za biljnu proizvodnju 18.260.616,44
- odobrena sredstva za stočarsku proizvodnju 23.803.920,00

4.6. ULAGANJE DRŽAVE U RURALNI RAZVOJ

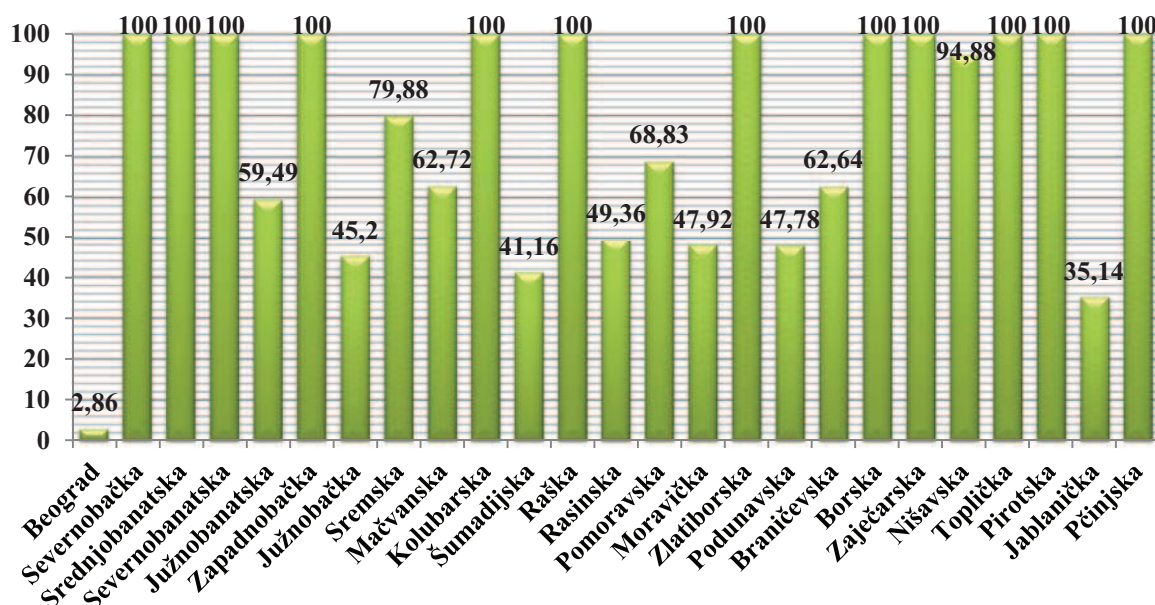
Ulaganje u poljoprivredu podrazumeva samo jedan segment života na selu i to prvenstveno onaj ekonomski, koji jeste važan, ali ne i presudan za razvoj ruralnih područja i ostanak na selu. Prateći strukturu u EU, videćemo da se u Srbiji veoma malo izdvaja za mere ruralnog razvoja, bilo da se one odnose na investicije u poljoprivredne ili nepoljoprivredne delatnosti ili u ruralnu infrastrukturu. Takođe, primetno je da se ta sredstva stalno smanjuju, ne samo kao posledica smanjenja poljoprivrednog budžeta nego se i njihov udeo konstantno smanjuje na račun tržišnih mera. Tržišne mere podrške poljoprivredi posle trenda smanjenja u periodu 2004–2006. godine na račun rasta kreditne podrške i podrške ruralnom razvoju, imaju stalni trend povećanja u periodu 2006–2011. godine, a trebalo bi da je drugačije.

Pre svega da se:

- ukupni nivo sredstava povećava, jer su i poljoprivredi i ruralnim područjima potrebna ulaganja da bi se prilagodili i pripremili za članstvo u EU i
- da se sredstva što svrsishodnije iskoriste, dok najveći efekat u ovoj fazi razvoja ima ulaganje u investicije i ruralni razvoj.

¹⁵² uap.gov.rs preuzeto 12.10.2012. godine

Grafikon 22: Procenat ruralnog stanovništva po oblastima u Srbiji¹⁵³

Srbija mora da stigne brže tamo gde EU teži i da za ruralni razvoj procentualno izdvaja više nego što to čini EU. Srbija je po infrastrukturnom i ekonomskom razvoju danas tamo gde je Evropa bila 70-ih ili 80-ih godina prošlog veka. Dok je poljoprivreda još uvek ne samo osnovna nego često i jedina delatnost u ruralnim sredinama Srbije, u EU ona veoma malo doprinosi ruralnoj ekonomiji. Zato se postavlja pitanje kakvu politiku podrške Srbija treba da vodi u ovom periodu. Srbija mora promeniti postojeću praksu i povećati podršku namenjenju investicijama u ruralna područja, bilo ona poljoprivredna, nepoljoprivredna ili infrastrukturna. Najbolje je ako se to neće dešavati na račun tržišnih mera namenjenih poljoprivredi, ali ako nema drugih mogućnosti, onda treba i njih smanjivati da bi imalo sredstava da se povećava podrška ruralnom razvoju.

4.6.1. ULAGANJE EU U RURALNI RAZVOJ SRBIJE

Teško je oceniti koliko ukupno sredstava Srbija trenutno izdvaja za ruralna područja po raznim osnovama. Međutim, to je teško oceniti u svakoj zemlji, pa i u samoj EU, jer su mere podrške selima disperzovane na lokalne, regionalne, državne ili EU budžete. Ipak, suštinski, mere u EU se nalaze kao stub 2 u budžetu za poljoprivredu i po pravilu se to uzima kao merilo koliko se izdvaja za ruralni razvoj. Prateći EU metodologiju, Srbija za mere ruralnog razvoja izdvaja izuzetno samo nekoliko procenata ukupnog agrarnog budžeta. Dok je teško utvrditi tačan iznos sredstava usmeren ka ruralnom razvoju, nije teško utvrditi da će biti značajno više novca za ulaganja u poljoprivredu i sela u narednom periodu, i to po dva osnova:

¹⁵³ Prema OECD i EU definiciji ruralnog područja, Srbija spada među najruralnijim zemljama u Evropi (od 25 oblasti, čak u 12 njih celokupno stanovništvo spada u ruralno).

- kada Srbija ispuni uslove za dobijanje pretpristupnih fondova namenjenih ruralnom razvoju – IPARD,
- kada postane punopravni član EU i deo zajedničke poljoprivredne politike EU.

Mogućnost da Srbija dobije značajna sredstva od oko 47 – 64 miliona evra godišnje koje su direktno usmerene u razvoj poljoprivrede jeste nešto što bi trebalo da bude prioritet administracije Srbije i treba da postoji veliki interes da se to ostvari što je pre moguće. Pored političkog uslova – dobijanja kandidature, aktivnosti podrazumevaju ispunjenje kapaciteta za administriranje ovih fondova i to konkretno:

- usvajanje IPARD programa;
- sektorski sporazum (*Sectoral Agreement*);
- nacionalna akreditacija IPARD operativnih struktura (za programiranje – Jedinica za upravljanje (*managing authority*), za upravljanje finansijama – IPARD agencija za plaćanje);
- akreditacija i prenošenje odluke o upravljanju;
- višegodišnji Sporazum o finansiranju,
- razvoj procedura za monitoring i evaluaciju.

Aktivnosti na ispunjenju ovih uslova i izgradnje novih institucija, pre svega, podrazumevaju donošenje određenih političkih odluka, alokaciju sopstvenih sredstava, unapređenje javnih službi na državnom, regionalnom (AP Vojvodina) i lokalnom nivou koje su direktno uključene u sprovođenje. Dodatno, neophodno je pripremiti i prilagoditi ostale institucije koje imaju indirektnu ulogu, ali i od njih značajno zavisi uspeh u korišćenju IPARD sredstava (kao što su veterinarski servis, savetodavna služba, registri, inspeksijska kontrola, službe za izdavanje građevinskih i drugih dozvola i ostale). Na kraju, potrebno je imati dovoljan broj obučanih ljudi, bilo u privatnom ili u javnom servisu, koji će biti u stanju da pripreme IPARD projekte. Usled značajne potencijalne koristi i velikog predstojećeg posla na svim nivoima, neophodno je da ovo bude jedna od prioritarnih aktivnosti administracije, jer svaka izgubljena godina znači nekoliko desetina miliona evra manje za ruralna područja u Srbiji.

Jedna od osnovnih uloga pretpristupnih fondova, kao što je to IPARD, jeste da pripremi administraciju i korisnike na korišćenje fondova koji postaju dostupni po priključenju EU. Procedura iz ugla korisnika je vrlo slična kod SAPARD/IPARD namenjenih u pretpristupnom periodu i EAFRD fondova namenjenih kada se postane članica. Međutim, postoji jedna velika razlika – u veličini sredstava. Tako se iznosi povećavaju za 4,9 (u slučaju Letonije) do 14,7 puta (u slučaju Slovenije) ili prosečno za svih 12 novih zemalja članica iznosi 7,9 puta više sredstava. To znači da, ukoliko Srbija u pretpristupnom periodu dobija, na primer, 40 miliona, po ulasku će dobijati od u najgorem slučaju 198 miliona evra, do u najboljem 588 miliona evra za mere ruralnog razvoja. Koliki će taj iznos zaista biti zavisi od pregovora, kako postignutih u pretpristupnom periodu (kolika će veličina IPARD sredstava da bude), tako i onih postignutih u procesu pregovaranja o članstvu. Očigledno je da ne postoji jasna formula, nego ima prostora za pregovore. Zato kapacitet administracije i pregovarača, kao i sveukupni odnosi sa EU, ne smeju nikako biti zanemareni.

Tabela 20: Alokacija sredstava iz EU budžeta za ruralni razvoj

Država	Godišnja sredstva EU za ruralni razvoj (milioni evra)		Odnos A/B
	A. Nakon ulaska u EU	B. Kandidatski status	
	EAFRD	SAPARD/IPARD	
Slovenija	130.856,104	8.883,586	14,7
Češka	408.215,193	30.929,235	13,2
Hrvatska	333.000,000	25.952,571	12,8
Slovačka	285.272,583	25.638,615	11,1
Mađarska	551.441,627	53.346,376	10,3
Poljska	1.914.132,594	236.469,929	8,1
Rumunija	1.269.406,054	193.297,615	6,6
Estonija	103.390,979	17.014,373	6,1
Bugarska	412.851,343	74.124,833	5,6
Letonija	150.624,786	30.627,834	4,9
Litvanija	252.256,299	41.816,078	6,0
Ukupno (EU-11)	5.811.447,563	738.101,045	7,9

Iz tabele možemo videti da EU izdvaja velika sredstva namenjena ruralnom razvoju, koja su i do osam puta veća po ulasku u EU nego u pretpristupnom periodu.

Približavanje Srbije EU otvara nove mogućnosti za ruralna područja. Te mogućnosti direktno zavise od spremnosti administracije da se prilagodi EU sistemu planiranja i implementacije mera za razvoj ruralnih područja i osposobljenosti ruralnog stanovništva da te mere i mogućnosti koristi. Da li je srpska administracija spremna, a građani osposobljeni da iskoriste ove mogućnosti, pitanje je na koje bi bilo teško u ovom momentu dati pozitivan odgovor. Iskustva novih EU članica, naročito Hrvatske (čija je situacija najbližnja onoj u Srbiji) u pretpristupnom prilagođavanju predstavljaju korisna uputstva za Srbiju. Hrvatska je savršen primer iz koga bi Srbija mogla da izvuče pouke. SAPARD je po mnogo čemu jedinstven. To je prvi program Zajednice namenjen kandidatima za članstvo koji se u potpunosti sprovodi decentralizovano. To podrazumeva prethodnu akreditaciju tela uključenih u sprovođenje i organizaciju sistema u zemlji koja prima pomoć, koji će garantovati transparentno trošenje novca evropskih poreskih obveznika. Tokom sprovođenja SAPARD-a pokazalo se da je bilo primera kako to trošenje i nije bilo onako kako se prikazivalo poreskim obveznicima. Na žalost, primeri zemalja iz kruga proširenja EU iz 2007. godine su to najbolje ilustrovali. To je s jedne strane bacilo malu senku na ovaj program, a s druge to je bio putokaz za poboljšanje procedura koje će se uvoditi u IPARD programu, zapravo novoj i osveženoj verziji SAPARD-a. Osnovni cilj ovog programa je da se doprinese rešavanju problema strukturnih prilagođavanja u poljoprivrednom sektoru i ruralnim područjima radi jačanja konkurentnosti u odnosu na tržište Evropske unije, kao i povećanje kvaliteta života u ruralnim područjima. Istovremeno, važan cilj SAPARD-a je da se podrže pripreme u zemlji – budućoj članici za sprovođenje pravnih tekovina Evropske zajednice na području Zajedničke poljoprivredne politike kroz pravno, administrativno i institucionalno osposobljavanje.

Prvi korak je izrada plana SAPARD-a za višegodišnji programski period. Taj plan odobrava EU, nakon čega započinje sprovođenje. Odobrenju SAPARD plana od strane EU prethodi sklapanje Višegodišnjeg ugovora o finansiranju kojim se utvrđuje tehnički, pravni i

administrativni okvir za sprovođenje SAPARD programa. Što znači da EU želi da se osigura, u formi međunarodnog ugovora, da će zemlja kandidat (primalac pomoći) učiniti sve što je potrebno kako bi se zaštitio finansijski i drugi interes EU. A to pre svega znači spremnost kandidata da poštuje stroga pravila nadzora i kontrole, kao i da sa svoje strane učestvuje u sufinansiranju programa. Pravilo je da to učestvovanje kandidata iznosi jednu četvrtinu ukupne javne pomoći. Međutim, ta javna pomoć je različita u zavisnosti od vrste mera. Nikada nije niža od 50% prihvatljivih troškova (što je ujedno najčešći udeo javne pomoći), dok za pojedine mere udeo javne pomoći može da iznosi čak do 100%.

Od 15 raspoloživih mera ukupno je bilo 13 mera uvršćenih u programe 11 zemalja kandidata koji su se sprovodili do 2009. godine:

1. Investicije u poljoprivredna gazdinstva,
2. Unapređenje prerade i marketinga poljoprivrednih i ribljih proizvoda,
3. Unapređenje kapaciteta za kontrolu u području kvaliteta, veterinarstva i zaštite zdravlja bilja, kao i kvaliteta hrane i zaštite potrošača,
4. Proizvodne metode u poljoprivredi u cilju zaštite okoline i očuvanja pejzaža,
5. Diverzifikacija privrednih aktivnosti,
6. Uspostavljanje proizvođačkih organizacija,
7. Obnova i razvoj sela i zaštita ruralne baštine,
8. Unapređenje zemljišne politike i reparcelizacija,
9. Stručno usavršavanje,
10. Razvoj i unapređenje ruralne infrastrukture,
11. Upravljanje vodnim resursima u poljoprivredi,
12. Šumarstvo (pošumljavanje, investicije, prerada i marketing proizvoda šumarstva),
13. Tehnička pomoć.

Sprovođenje SAPARD/IPARD programa ne može započeti pre nego što se akreditovana tela uključe u sprovođenje, a potom napravi i akreditacija mera koje se nalaze u programu. Dobra stvar je to što akreditacija ne mora biti sprovedena istovremeno za sve mere. To znači da se sa nekim merama za koje je akreditacija sprovedena može započeti sa sprovođenjem bez čekanja da sve ostale mere budu akreditovane. Iskustvo zemalja koje su sprovodile SAPARD pokazuje da su samo Češka i Slovačka (obe po 10 mera) i Slovenija (5 mera) uspele da za vreme trajanja programa akredituju sve ono što su u planu predvidele. Svi SAPARD planovi za grupu od 10 zemalja (osim, naravno, Hrvatske koja tada nije ni bila kandidat za članstvo), odobreni su unutar perioda od dva meseca (od oktobra do decembra 2000. godine). Ipak, tome je prethodila ozbiljna priprema i izrada plana u saradnji s domaćim partnerskim organizacijama i stručnjacima Evropske komisije. Taj proces je, po pravilu, trajao duže od godinu dana. Ni u jednoj zemlji se sa odobravanjem sredstava korisnicima nije počelo pre sredine 2002. godine (što predstavlja period od najpre 18 meseci). Zato je jako relativna stvar govoriti o ukupnom vremenu sprovođenja SAPARD-a po pojedinim zemljama. Osnovno pravilo (n+3) kaže da se novac iz jedne programske godine može trošiti još naredne tri. Do isteka te treće dodatne godine moraju biti podneti zahtevi za isplate i sprovedene kontrole kako bi raspoloživa sredstva bila iskorišćena.

S obzirom na različito vreme ulaska u EU, različito je bilo i trajanje programa za pojedine kandidate. Države koje su postale članice 2004. godine imale su nešto više od šest godina za implementaciju (do kraja 2006.), a Bugarska i Rumunija devet godina (do kraja 2009.) od donošenja plana. S druge strane, Hrvatska je za jednu programsku godinu SAPARD-a imala na raspolaganju oko tri i po godine, nakon čega joj je omogućeno korišćenje IPARD-a. Evropska unija je putem SAPARD programa navedenim zemljama stavila na raspolaganje približno 3,12 milijardi evra. Nešto više od polovine tog iznosa otpada na dve najmanje razvijene: Bugarsku i Rumuniju. Danas se tačno može utvrditi koliko su u sprovođenju SAPARD-a bile uspešne sve zemlje koje su u međuvremenu postale članice. Preostaje da se to utvrdi i za Hrvatsku. Ali, prve analize za našeg zapadnog suseda su dosta poražavajuće. Nakon šest godina primene SAPARD/IPARD programa, Hrvatska je na začelju u poređenju sa svim zemljama iz prethodna dva kruga proširenja.

Tabela 21: Alokacija i korišćenje SAPARD i IPARD sredstava kod novih zemalja članica

Zemlja	Sredstva (u milionima €)							Projekti (broj)				Pros. vred. EU potpore u €
	Alocirano				Iskorišćeno	%	Vraćeno u EU	Br. prijava	Ugovoreno	Realizovano	%	
	God.	%	Ukup.	%								
Češka	30,9	4,2	92,8	3,0	92,8	100	0,01	3.000	1.685	1.495	88,7	62.059
Estonija	17,0	2,3	51,0	1,6	50,7	99,2	0,4	1.832	1.531	1.062	69,4	47.691
Mađarska	53,4	7,2	160,0	5,1	160	100	0,01	8.828	2.640	2.575	97,5	62.121
Letonija	30,6	4,2	91,9	2,9	87,3	95,0	4,6		1.808	1.702	94,1	51.286
Litvanija	41,8	5,7	125,5	4,0	125,3	99,9	0,1	1.222	866	827	95,5	151.558
Poljska	236,5	32,1	709,4	23	708,7	99,9	0,7	31.112	24.457	22.775	93,1	31.116
Slovačka	25,6	3,5	76,9	2,5	76,9	100	0,0	1.306	906	893	98,6	86.119
Slovenija	8,9	1,2	26,7	0,9	26,7	100	0,0	958	562	559	99,5	47.672
EU 8	444,7	60,3	1.334,2	43	1.328,4	99,6	5,9	48.258	34.455	31.888	92,5	41.653
Bugarska	74,1	10	445,8	14,3	320,2	72,0	124,5		2.626	2.600	99,0	123.161
Rumunija	193,3	26	1.159,8	27,2	.009,0	87,0	150,7		4.451	4.374	98,3	230.684
EU 2	267,4	36,3	1.604,6	51,5	1.329,2	82,8	275,3		7.077	6.974	98,5	190.598
EU 10	712,1	96,6	2.938,8	94,5	2.657,6	90,4	281,2		41.532	38.862	93,6	68.382
PX:Sapard	25,0	3,4	25,00	0,8	12,08	48,3	12,9	139	49	37	75,5	326.572
PX:Ipard	25,6	3,5	51,10	1,6	2,29	4,5	25,8	390	108	14	13,0	163.286
Sap/Ipard	25,4	3,4	76,10	2,4	14,37	18,9	38,7	529	157	51		281.748
EU 10+PX	737,5	100	3.014,8	100	2.671,8	88,6	319,9		41.689	38.913		68.662

Iz prikazane tabele možemo videti da je preko 3 milijarde evra je potrošeno na 39.000 projekata finansiranih kroz SAPARD i IPARD fond.

Opšta je ocena da su uglavnom sve države bile veoma uspešne u sprovođenju SAPARD-a. Neračunajući Bugarsku i Rumuniju, samo jedna zemlja ima iskorišćenost manju od 99%, a to je Letonija (95%). Početak je u svim državama bio težak, najpre se beleži vrlo mali broj odobrenih projekata. Prolaskom vremena taj broj je rastao, doslovno po eksponencijalnoj stopi. Na kraju je zbir realizovanih projekata završio na nešto manje od 32 hiljade za EU-8 pri čemu je sasvim logično najveći broj projekata realizovan u Poljskoj, kao najvećoj zemlji (nešto više od 71% u toj grupi). U Bugarskoj i Rumuniji, koje su imale tri

godine duži period za sprovođenje, realizovano je nešto manje od sedam hiljada projekata. Prva stvar koja se uočava je da je prosečna vrednost realizovanih projekata u ove dve zemlje gotovo pet puta veća od prosečne vrednosti za EU-8. Glavni razlog je veći broj projekata ruralne infrastrukture, posebno u Rumuniji, a za takve projekte je po pravilu potrebno više vremena (složena procedura javne nabavke koju sprovode organi jedinice lokalne samouprave). Druga stvar koja bi se mogla zaključiti je to da sa svakim krugom proširenja EU opada stepen iskorišćenosti ovog osnovnog pretpristupnog programa za pomoć poljoprivredi. U pozadini su dva osnovna razloga. Prvi je manja pripremljenost kandidata (slab apsorpcioni kapacitet). Drugi, i možda važniji, je puno zahtevnija procedura, koja je već na primeru Bugarske i Rumunije u poslednjim godinama primene bila donekle pooštrena. Ali, pravo značenje te strožije administrativne procedure su na primeru IPARD-a iskusile (i još se i danas sa tim suočavaju) Hrvatska, Makedonija i Turska.

Realno je očekivati da ni na primeru Srbije neće biti ublažavanja kriterijuma. Međutim, moguće je da bude nešto veća lepeza prihvatljivih ulaganja nego što je to imala Hrvatska, koja je dosta stvari finansirala sopstvenim novcem, što se baš nije pokazalo kao najmunidiji, a ni kao najekonomičniji potez.

Programom su u Hrvatskoj bile utvrđene sledeće četiri mere:

- **Mera 1:** Unapređenje kvaliteta proizvoda, smanjivanje troškova proizvodnje, povećanje konkurentnosti, modernizovanje sistema proizvodnje, smanjivanje zagađenja okoline, kao i dostizanje higijenskih, veterinarskih i ekoloških standarda EU;
- **Mera 2:** Modernizacija pogona za preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, unapređenje upravljanja otpacima životinjskog porekla, povećanje konkurentnosti na tržištu i dostizanje higijenskih, veterinarskih i ekoloških standarda EU;
- **Mera 3:** Razvoj i unapređenje osnovne infrastrukture za stimulisanje privrednih i društvenih aktivnosti u ruralnom području, kao i unapređenje ruralne populacijske situacije u ohrabrivanju stanovništva da ostane i/ili se vrati na ruralna područja;
- **Mera 4:** Osiguravanje tehničke pomoći za sprovođenje SAPARD programa u vidu angažmana stranih stručnjaka, sprovođenje informativnih i reklamnih aktivnosti, održavanja seminara, studijskih putovanja i druge podrške vezane za edukaciju.

Raspoloživa sredstva iznosila su ukupno 33,33 miliona evra, od čega je udeo sredstava EU iznosio 25 miliona evra. Od planirane četiri mere, na kraju su akreditovane samo prve dve, dok su sredstva za mere 3. i 4. naknadno raspodeljena na mere 1. i 2. Očekivalo se da će biti sufinansirano ukupno 160 projekata u okviru te prve dve mere. Takav plan je napravljen pre nego što je u trećoj godini sprovođenja SAPARD-a sprovedena realokacija sredstava s pozicije mera za koje je ocenjeno da neće biti ni akreditovane. Završni procenat iskorišćenosti raspoloživih sredstava javne pomoći iz SAPARD-a iznosio tek nešto više od 48%. Na taj način je Hrvatska izgubila mogućnost korišćenja približno 13 od dostavljenih 25 miliona evra iz EU budžeta. Drugim rečima, od traženih skoro 50 miliona evra iz SAPARD-a na kraju je isplaćeno svega 16 miliona evra. Razlog tome je da je postojala mogućnost izbora krajnjih korisnika između dve naizgled iste stvari. Na jednoj se strani nalazio dosta zahtevni SAPARD, a na drugoj strani velikodušni programi kapitalnih ulaganja, finansirani iz nacionalnog budžeta. Iz perspektive hrvatskog poljoprivrednika stvar je bila kristalno jasna. Radije su odlučivali da apliciraju za nacionalna sredstva koja su u tom

trenutku izgledala nepresušna, pa makar zbog velikog interesovanja morali da čekaju neko vreme pre nego bi im sredstva bila odobrena.

Ti strukturni problemi u Hrvatskoj (a vrlo verovatno i u Srbiji) znače da za male korisnike (mala gazdinstva) i mala ulaganja jednostavno nema puno mesta. Stoga nije dovoljno imati dobru volju i želju da se pomogne hiljadama malih gazdinstava da bi njihovi članovi nastavili da žive u ruralnom prostoru i da bi što spremniji dočekali članstvo u EU. Jednostavno, EU je velika mašina za konvergenciju zemalja koje imaju tu mogućnost da budu deo EU. EU model ruralnog razvoja nije savršen, ali brine o selu više nego ijedan drugi u svetu. Politika ruralnog razvoja je sastavni deo Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije – zajedničke politike kojoj su ključni ciljevi, uprkos brojnim reformama, ostali isti i 50 godina nakon što je nastala. Mnogi će reći da je politika ruralnog razvoja njen najbolji deo, politika koja na najbolji način povezuje društvo i poljoprivredu i istinski podstiče održivi razvoj sela i ruralnog prostora.

DEO 5

**DOPRINOS LOKALNOM I REGIONALNOM RAZVOJU
– FORMIRNJE KLASTERA**

5.1. DEMOGRAFSKI FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U REPUBLICI SRBIJI

U ruralnim oblastima Republike Srbije nalazi se većina prirodnih resursa, koji u velikoj meri ostaju neiskorišćeni. Posebno značajan potencijal čine ljudski resursi uposleni u raznim privrednim delatnostima.¹⁵⁴ Važna komponenta ruralnog sektora i lokalnog ekonomskog razvoja (LER) su prirodna, kulturna i istorijska baština. Stanovništvo je značajan faktor ruralnog razvoja i lokalnog ekonomskog razvoja, jer se iz postojećeg stanovništva regrutuje radna snaga, kao i zbog toga što je stanovništvo nosilac potreba, koje su faktor potrošnje, tj. proizvodnje.

Demografska situacija u Republici Srbiji se već dugo vremena permanentno pogoršava. Više od četiri decenije u Srbiji se ne obezbeđuje ni prosta biološka reprodukcija stanovništva, što dovodi do demografskog starenja stanovništva.¹⁵⁵ Ekonomske i socijalne posledice demografskog starenja stanovništva su mnogobrojne:

- smanjivanje poljoprivrednog stanovništva,
- smanjenje udela radno aktivnog stanovništva,
- usporavanje tehničkog i tehnološkog razvoja,
- teškoće vezane za strukturni preobražaj ekonomije,
- porast društvenih izdvajanja za stare, itd.

Jedna od najbitnijih promena u socio-ekonomskoj strukturi stanovništva Srbije je smanjivanje poljoprivrednog stanovništva.¹⁵⁶ To je dovelo do poremećaja starosno-polne strukture poljoprivrednog stanovništva, u smislu povećanja udela starih i povećanja udela žena. Na taj način naša sela su praktično ostala bez radne snage, a poljoprivreda je postala zapostavljena privredna delatnost.

5.1.2. OPŠTE STANJE U RURALNIM SREDINAMA

Srbija spada u najruralnije zemlje u Evropi. Po podacima EU projekta „Podrška programiranju ruralnog razvoja i platnom sistemu u Srbiji“ 85% teritorije Srbije je ruralno i na njoj živi 55% stanovništva.¹⁵⁷ Od ukupno dvadeset i pet oblasti u Srbiji, u njih dvanaest, ruralno stanovništvo predstavlja celokupnu populaciju. Srbija ima oko 6.000 naselja, na svojoj teritoriji, od čega skoro trećina ima manje od 200 stanovnika. Ova naselja uglavnom pripadaju kategoriji udaljenih periferija zahvaćenih ekstremnim propadanjem. Na ovoj teritoriji živi svega 1,81% ukupnog stanovništva Srbije, što pokazuje da su oblasti sa najvećim procentom ruralnog stanovništva ujedno su i najslabije naseljena. Iz prethodno

¹⁵⁴ www.mpt.gov.rs datum pregleda 11.10.2012. godine

¹⁵⁵ Goran Maksimović, Demografski faktori lokalnog ekonomskog razvoja u Republici Srbiji, Agroeconomika broj 49-50, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, 2011. str. 48

¹⁵⁶ Nada Raduški, Poljoprivreda bez poljoprivrednika - problemi u demografskom razvoju Srbije, Socijalna misao,

vol. 16, br. 4, Institut društvenih nauka, Beograd 2009. str. 169

¹⁵⁷ www.europa.rs datum pregleda 15.10.2012. godine

navedenih podataka možemo da zaključimo da je situacija u ruralnim područjima nepovoljna za razvoj.

Na osnovu OECD kriterijuma ruralnosti regiona, samo Beograd, kao posebna oblast, pripada pretežno urbanom tipu područja. U samo šest oblasti Srbije zastupljenost stanovništva koje živi u ruralnim područjima kreće se u intervalu između 15% i 50%, i ove oblasti pripadaju tzv. prelaznom ili značajno ruralnom tipu područja. Preostalih osamnaest oblasti tretiraju se kao pretežno ruralni tip područja. Ovakvo demografsko stanje može dovesti do situacije da postojeći trendovi mogu značajno uticati na dalje smanjenje nivoa ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima i, posledično, dalje demografske erozije. Oblasti sa najvećim procentom ruralnog stanovništva ujedno su i najslabije naseljena. Pri razmatranju razlika između pojedinih teritorija u Srbiji, uglavnom se govori o ekonomskim razlikama, dok se društvene i demografske specifičnosti teritorije zanemaruju, kako u domenu problema tako i u domenu potencijala.

Poljoprivreda ostaje preovlađujuća delatnost u većini ruralnih oblasti, pri čemu je slabo razvijena multifunkcionalna poljoprivreda.¹⁵⁸ Struktura i robnost poljoprivrede su nepovoljni: sitna poljoprivredna gazdinstva (prosečno oko tri hektara), niska stopa produktivnosti i nizak prihod po gazdinstvu. Veliki broj gazdinstava proizvodi samo za svoje potrebe i ima male viškove za tržište.

Kapaciteti poljoprivredno-prehrambenog sektora, povezani sa poljoprivredom (industrija sirovina, grane prerađivačke industrije i trgovine) su drastično opali tokom 90-ih godina prošlog veka. Većinu preostalih industrijskih kapaciteta je neophodno modernizovati i tehnički poboljšati.¹⁵⁹ Infrastruktura u ruralnim oblastima, kako ekonomska, tako i socijalna, je slaba, nerazvijena i negativno utiče na konkurentnost ruralnih oblasti. Bruto društveni proizvod po stanovniku u ruralnim oblastima Srbije iznosi 74% od nacionalnog proseka i značajno je ispod BDP po stanovniku u urbanim oblastima.¹⁶⁰ Ruralno stanovništvo se susreće sa visokim stepenom siromaštva. Približno million ljudi u ruralnim oblastima Srbije živi ispod granice siromaštva, sa prihodom od dva dolara na dan.¹⁶¹

Obrazovna struktura stanovništva ima poseban značaj u istraživanjima mogućnosti ruralnog i lokalnog ekonomskog razvoja. U obrazovnoj strukturi stanovništva starog 15 i više godina, završena srednja škola je najčešći vid obrazovanja kod oba pola (41% stanovnika), na drugom mestu je osnovno obrazovanje (24% uglavnom starijeg stanovništva). U ukupnom stanovništvu 6% je sa visokom stručnom spremom, a 4% sa višom stručnom spremom. Obrazovni nivo poljoprivrednog stanovništva posebno je nepovoljan. U poređenju sa drugim evropskim zemljama u Srbiji je obrazovni nivo poljoprivredne radne snage i dalje izrazito nizak. Tako, u razvijenim zemljama poljoprivredni proizvođač ima najmanje srednje obrazovanje, a preko 20% je onih koji su završili visoke škole. Između nepoljoprivrednog i poljoprivrednog stanovništva Srbije postoji bitna razlika u nivou pismenosti i školske spreme.

¹⁵⁸ Multifunkcionalna poljoprivreda podrazumeva akcije koje nisu usmerene jedino na povećanje proizvodnje i bavljenje poljoprivredom, nego i na ostale koristi života na selu, kao što su: (1) korist od očuvanja okoline (biodiverzitet, zaštita od poplava, erozije, očuvanja prirodnih pejzaža...); (2) korist od obezbeđivanja prehrambene sigurnosti u ruralnim područjima; (3) razvoj ruralnih područja (obezbeđivanje zaposlenosti i povezivanje poljoprivrede sa ostalim sektorima); (4) socijalno – ekonomska korist (očuvanje tradicionalnih seoskih vrednosti, kulturnog nasleđa, i sl.). Reč je, naime, o prelazu od »poljoprivrede radi proizvodnje« (*agriculture of production*) na »poljoprivredu radi zaštite« (*agriculture of protection*).

¹⁵⁹ Plan strategije ruralnog razvoja 2009–2013, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije

¹⁶⁰ Izvor: Zavod za statistiku Republike Srbije

¹⁶¹ www.serbia.usaid.gov datum pregleda 01.02.2013. godine

Udeo nepismenih, kod nepoljoprivrednog stanovništva Srbije iznosio je 2012. godine 3,2%, a kod poljoprivrednog čak 5,7%. Takođe, kod poljoprivrednog stanovništva najzastupljeniji su niži nivoi školske spreme. Na lica bez škole i sa najviše završenom osnovnom školom u Srbiji otpada čak 80,1% poljoprivrednog stanovništva, naspram 41,5% kod nepoljoprivrednog. Zastupljenost srednjeg obrazovanja gotovo je 2,5 puta veća kod nepoljoprivrednog stanovništva.¹⁶²

5.1.3. DEMOGRAFSKA KRETANJA KAO FAKTOR LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA

Republika Srbija ima ozbiljan demografski problem koji se manifestuje kroz smanjenje priraštaja stanovništva i snažnog iseljavanja agrarnog stanovništva. Ovaj problem je još izraženiji ako se ima u vidu da je na teritoriji Republike Srbije prisutna tendencija migracije najobrazovanijeg sloja stanovništva u inostranstvo. Regionalne nejednakosti i demografske anomalije su usko povezana problemska područja. Kritično zaostali regioni Srbije su istovremeno i demografsko zaostala područja. Demografski resursi na teritoriji Republike Srbije su ugroženi usled:

- demografskog praznjenja pojedinih delova Republike Srbije, i
- neravnomernosti u demografskom razvitku na nivou regiona.

Na području Republike Srbije mogu se uočiti formiranje zona demografske ekspanzije, duž razvojnih pojaseva i koridora, i zona konstantne depopulacije. Takođe, veći gradovi Srbije, koji su u prošlom veku imali težište demografskog razvoja, u sadašnjem vremenu beleže depopulaciju i negativan prirodni priraštaj, dok manji i srednji gradovi na glavnim razvojnim osovinama, i pojedini centri u Zapadnoj i Centralnoj Srbiji, imaju potencijal demografske revitalizacije. Pre svega urbanizacija koja je bila ubrzana od polovine prošlog veka uz stihijska migraciona kretanja na relaciji selo – grad dovela je do neravnomernog regionalnog i demografskog razvoja. Sa druge strane, starenje i odliv stanovništva dovelo je do ugrožavanja seoskih područja u Srbiji, i uporedo sa smanjenjem radno sposobnog stanovništva se gubi i sposobnost za upravljanje i korišćenje prirodnih dobara.

Obrazovna i ekonomska struktura stanovništva u dužem vremenskom periodu u Srbiji imala je pozitivne promene, mada i tu još uvek postoje poteškoće:

- visok je procenat nepismenih;
- evidentne su razlike po nivou pismenosti (muškaraca i žena, gradskog i seoskog ili poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva);
- nizak procenat stanovništva sa najvišim obrazovanjem;
- postoje razlike u nivou ekonomske aktivnosti u zavisnosti od pola;
- visok nivo nezaposlenosti, pogotovo žena i mladih, i
- nepovoljna starosna, kvalifikaciona i obrazovna struktura radne snage u poljoprivredi.

¹⁶² www.stat.gov.rs preuzeto 02.01.2013. godine

Populacioni rast u Republici Srbiji beleže opštine u Južnobačkom i Sremskomokrugu u Vojvodini, kao i na području grada Beograda, ali se ovaj populacioni rast zasniva na osnovu mehaničkog priliva stanovništva (izbeglice i interno naseljena lica). Negativne stope rasta imaju opštine u Centralnoj Srbiji (čak 97), u Vojvodini ih je znatno manje (25). Najizraženiji depopulacioni trend imaju nerazvijene i prigranične opštine. Svi okruzi u Vojvodini su imali negativan prirodni priraštaj, a najnižu stopu prirodnog priraštaja je imao Severnobanatski okrug (-8,5‰), dok je najviša na području Južnobačkog okruga (-2,9‰). Najveće smanjenje broja stanovnika u Vojvodini imaju opštine Sečanj i Žitište sa -12,5‰. Veliki broj opština u Centralnoj Srbiji ima negativan prirodni priraštaj (111 opština ili 96%), depopulacioni „rekorder“ je Zaječarski okrug (pad broja stanovnika od -12,8‰), koji je istovremeno i prvi okrug po prosečnoj starosti stanovništva od 45 godina što je posledica starosne strukture ovog okruga, nasuprot njemu najvišu pozitivnu stopu prirodnog priraštaja ima Raški okrug sa 2,8‰. Na vrhu lestvice po visini stope prirodnog priraštaja je Preševo (13‰), dok je na dnu Crna Trava sa -26,4‰.¹⁶³

Osnovni pokazatelj demografskog razvoja Srbije je konstatno povećanje depopulacionih i denatalitetnih prostora. Po ugledu na iskustva evropskih zemalja težišta budućeg razvoja urbanizacije treba da bude na malim i srednjim gradovima. Ovakav tip demografskog razvoja omogućiće revalorizaciju resursa lokalne sredine, što u krajnjem smislu podrazumeva primenu odgovarajućih mera populacione politike na državnom i regionalnom nivou do onih mera koji su nadležnosti lokalne samouprave.

Mnogobrojni su uzroci depopulacije u Srbiji, od kojih ističemo sledeće:¹⁶⁴

1. **Društveno-ekonomski faktori**, koji obuhvataju dugotrajnu ekonomsku krizu u kojoj se nalaze naša privreda i društvo. Kriza se manifestuje u masovnoj nezaposlenosti, padu životnog standarda, rastu troškova života (inflaciji), nemogućnosti rešavanja stambenog problema i sl., što destimuliše mlade ljude da zasnuju bračnu zajednicu i izvrše biološku reprodukciju;
2. **Civilizacijski faktori**, koji podrazumevaju industrijsku civilizaciju sa zapadnim filozofsko-etičkim pogledom na svet (egoizam, karijerizam, konformizam, individualizam, dominacija materijalnih vrednosti, pragmatizam, profiterstvo), što sve to znači i manje dece;
3. **Socio-kulturni faktori**, koji podrazumevaju odgovarajući obrazac mišljenja i ponašanja, koji se u okviru navedene civilizacijske paradigme manifestuje na jednom ili tek dvoje dece u porodici. S druge strane, na ovim prostorima je već dugo vremena društveno vrednovanje materinstva, deteta i porodice relativno nisko. Unutar porodice pozicija majke je objektivno teška, posebno kada je reč o brizi za decu i porodicu;
4. **Istorijski faktori**, koji obuhvataju etničke, religijske, kulturološke i tradicionalne karakteristike stanovništva, što posebno dolazi do izražaja upravo u Vojvodini, s obzirom na njenu raznolikost, kao i istorijske promene u pogledu migracija, ratova, državno-statusnih promena i sl.;
5. **Ostali faktori** u koje spadaju: politički, pravni, zdravstveni, obrazovni, porodični i drugi faktori sa negativnim uticajem.

¹⁶³ www.stat.gov.rs preuzeto 02.01.2013. godine

¹⁶⁴ Natalija Bogdanov, Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, Sektor za smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj, UNDP, Beograd 2007. str. 198

Deagrarizacijom¹⁶⁵ je u Srbiji došlo do masovnog napuštanja poljoprivrede i sela od strane radno-aktivnog stanovništva. Transfer poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti odvijao se ili preseljavanjem u gradove ili industrijske centre, ili ostajanjem na poljoprivrednim domaćinstvima i zapošljavanjem u nepovoljoprivredne delatnosti. Od 1945. do 1980. godine u SFR Jugoslaviji se zbio jedan od najburnijih ruralnih iseljavanja koje pamti ekonomska istorija. Udeo poljoprivrednog stanovništva u ukupnom smanjio se od 73% u 1945. na ispod 30% u 1980. godini. Poljoprivredno stanovništvo se smanjilo u istom periodu za oko 6,2 miliona ljudi (na nivou SFRJ). Na ovaj način su odlazili najkreativniji stanovnici sela, pri čemu su značajno smanjene reproduktivne sposobnosti poljoprivrednih domaćinstava, što se nepovoljno odrazilo na poljoprivrednu proizvodnju. S druge strane, kao posledica takvog trenda javlja se prenaseljenost u gradovima, koja dolazi do izražaja u sve oštrijoj formi.

U Republici Srbiji mogu izdvojiti tri područja sa posebnim razvojnim problemima:¹⁶⁶

1. **Nerazvijeno područje** gde su opštine decenijski oskudne sa infrastrukturnim, materijalnim, privrednim i ljudskim resursima. Danas od ukupnog broja opština oko 40-45 ima obeležja nerazvijenosti. Pojedine opštine iz ove grupacije imaju drastičnu depopulaciju (Crna Trava, Ražanj, Babušnica, Gadžin Han), nepovoljnu starosnu strukturu, i visoku stopu nezaposlenosti. Opštine juga Srbije imaju ekstremno male vrednosti upotpunjenosti privrednih kapaciteta. U ovom području je zabeležen porast broja siromašnih, dok četvrtina od ukupnog broja siromašnih je lokalizovano na jugu Srbije;
2. **Devastirano područje** gde pripadaju opštine sa obeležjem „tranzicionog siromaštva“ u ovom području živi oko 20% populacije. Za ovo područje je karakteristično da je tokom dužeg vremenskog perioda došlo do urušavanja velikih industrijskih sistema, proizvodni kolaps, nerazvijeno preduzetništvo, nezavršen proces privatizacije što je uslovalo visoku nezaposlenost u nekadašnjim velikim industrijskim centrima (Kragujevac, Kraljevo, Bor, Majdanpek, Priboj, Prokuplje, Leskovac, Vranje, Trstenik, Požarevac, Sremska Mitrovica, Prijepolje, Loznica, Knjaževac, Zaječar, Novi Pazar, Vrbas, Ivanjica i Gornji Milanovac);
3. **Srpske zajednice na AP Kosovu i Metohiji** su trenutno pod patronatom međunarodne zajednice sa karakterističnim bezbedonosnim problemima i političkom nestabilnošću što karakteriše ovo područje sa visokim rizikom. Polarizovano je na dva dela: severni deo kao kompaktna celina koja je fizički vezana za centralni deo Srbije, i jugoistočni deo sa razuđenim srpskim zajednicama. Nepovoljna kretanja se ogledaju kroz: ekonomski osiromašeno stanovništvo, visoku stopu nezaposlenosti, nizak kvalitet obrazovanja, neodržive infrastrukturne i komunalne uslove, nizak nivo stranih investicija, visoku zavisnost od strane pomoći itd.

Ekonomska nauka je utvrdila činjenicu da je smanjivanje udela poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu posledica privrednog razvoja koji sve više traži radnu snagu iz poljoprivrede.¹⁶⁷ I pored toga, pitanje uzroka zbog kojih poljoprivrednici napuštaju selo ostalo je i dalje diskutabilno. S tim u vezi susreću se dve grupe gledišta. Jedna su

¹⁶⁵ Deagrarizacija je proces migracije (transfera) stanovništva sa sela u gradove

¹⁶⁶ Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, „Službeni glasnik RS br. 88/10“)

¹⁶⁷ “Svaka razvijena podela rada dobijena posredstvom robne razmene ima za posledicu razdvajanje grada i sela. Može se reći da se čitava istorija društva svodi na kretanje ove suprotnosti.” (K. Marks, Kapital I, Prosveta, Beograd 1978.)

sociološka, druga su ekonomska. Prema sociološkim gledištima transfer poljoprivrednika u nepoljoprivredne delatnosti uslov je i posledica industrijalizacije, ali i istovremenog delovanja čitavog niza neekonomskih faktora. Ističe se “civilizacijska revolucija”, koju je industrijska revolucija unela u selo i dezintegrisala seoske zajednice i koja magnetski privlači seoske mladiće i devojke u centre gradskih zbivanja. Pojačane komunikacije s ostalim svetom (širenje pismenosti, radija, televizije, pa i film i putovanja) povećale su socijalnu mobilnost nekad slabo pokretljivog poljoprivrednika. Nasuprot tome, ekonomska teorija od dvadesetih godina XX veka, na osnovu kvantitativne analize vremenskih serija o stanovništvu i dohotku, pokušala je da dokaže da je glavni uzrok napuštanja sela niska produktivnost poljoprivrednog rada u odnosu na rad u nepoljoprivrednim delatnostima.¹⁶⁸

Za uspešnu primenu ruralnog i lokalnog ekonomskog razvoja od izuzetne važnosti je identifikovanje i upravljanje dostupnim resursima. U tom pogledu može se izdvojiti tri osnovne grupe resursa koji imaju velik uticaj na oba koncepta razvoja: prirodni resursi, stanovništvo i resursi održivog razvoja ekonomije, transporta i infrastruktura. Stanovništvo predstavlja resurs koji je od izuzetne važnosti za dalji razvoj lokalnih ekonomskih zajednica, i zbog toga je neophodno usmeriti pažnju javnosti i države na sve veće demografske probleme u Republici Srbiji.

5.1.4. OGRANIČAVAJUĆI FAKTORI LOKALNOG EKONOMSKOG RAZVOJA U REPUBLICI SRBIJI

Lokalni ekonomski razvoj je rast kapaciteta lokalne ekonomije koja stvara bogatstvo za stanovništvo koje čini jednu lokalnu zajednicu, a time i da unapredi njihov kvalitet života kroz povećanje zaposlenosti, zarada, vrednosti lične imovine, obima i kvaliteta javnih usluga i tome slično. Ekonomski razvoj lokalne zajednice ne dolazi sam po sebi. Zbog toga je neophodno da se postigne dogovor o zajedničkoj strategiji razvoja i da celokupna zajednica aktivno učestvuje u implementaciji dogovorene strategije. Lokalni ekonomski razvoj je nesumljivo termin koji se najčešće upotrebljava u lokalnim samoupravama. Suština LER-a je da se fokusira na komparativne prednosti lokalne zajednice, koje treba da budu stavljene u funkciju na najbolji mogući način.

Dve su osnovne strategije podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja:

1. direktne strane investicije i
2. podsticanje lokalnih privrednih subjekata i pojedinaca od strane lokalne vlasti da razviju poslove i time ubrzaju ekonomski razvoj zajednice.

Mere koje lokalne zajednice preduzimaju da bi ojačale svoju konkurentnost su razne olakšice (smanjivanje komunalnih taksi i sl.), podrška malim i srednjim preduzećima, investiranje u laku i tešku infrastrukturu (uključujući ljudske resurse, regulaciju i sisteme institucionalne podrške i unapređenje administrativnih procedura). Svetska banka precizira da je lokalni ekonomski razvoj proces pomoću kog javni, poslovni i civilni (nevladini) sektor, na partnerskoj osnovi i kolektivno, rade na stvaranju boljih uslova za ekonomski rast i rast zaposlenosti.

Ograničavajući faktori lokalnog ekonomskog razvoja u Srbiji se, pre svega, ogledaju u sporoj i netransparentnoj pravnoj regulativi, zastareloj infrastrukturi, malom tržištu i

¹⁶⁸ Goran Maksimović, *Agroekonomika* broj 49-50, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, 2011. str. 54

nedostatku preduzetničkih, menadžmenta i marketinških veština, što dovodi do niskog nivoa privredne aktivnosti, zatim visok stepen nezaposlenosti i socijalnih tenzija, nedostatku autoriteta i resursa za rešavanje lokalnih problema, a iz razloga usporenog procesa decentralizacije.¹⁶⁹ Uloga države je izuzetno bitna. Država treba da na razne načine nastoji da pomogne lokalnim zajednicama kroz očuvanje i rast postojećeg lokalnog biznisa i politike privlačenja investicija usmerenih ka pojedinim sektorima ili geografskim područjima.

Ipak, ključne preporuke za efikasno funkcionisanje moderne države su:

- osnaživanje konkurencije u javnom sektoru, što ima direktne implikacije i na lokalne vlasti, i
- potreba decentralizacije ekonomskih funkcija države (konkurencija i decentralizacija za rezultat imaju nesumnjivo bolji kvalitet javnih usluga i veću efikasnost delatnosti).

U postojećim tranzicionim okolnostima Srbija je izrazito nepreduzetnički orijentisana država u kojoj ne postoje značajnije zakonodavne reforme čiji je cilj jačanje uloge i autonomije lokalnih samouprava, kao ni potrebni uslovi za kreiranje partnerskih odnosa centralnih i lokalnih vlasti. U političkom sistemu dominira centralizacija i hijerarhijski odnos političkog centra – centralnih vlasti i nivoa lokalnih vlasti. Proces decentralizacije odvija se sporo i sukcesivno, bez postojanja planskog pristupa nacionalnih vlasti. Takođe, svi važni klasični instrumenti ekonomske politike su centralizovani i nalaze se u nadležnosti centralnog nivoa vlasti u zemlji.

Administracije lokalnih samouprava u Srbiji predstavljaju izuzetno ograničavajući faktor podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja. Analize ukazuju da su lokalne administracije opterećene brojnim slabostima koje se manifestuju u neadekvatnoj obrazovnoj i profesionalnoj strukturi zaposlenih, nedovoljnom broju zaposlenih u lokalnim administracijama i nedovoljnoj obučenosti koju moderna administracija bespogovorno zahteva. Službenički sistem u lokalnim samoupravama takođe se karakteriše nekreativnim, arhaičnim i automatizovanim sistemom prijema u radni odnos i niskim nivoom profesionalne pokretljivosti. Razlozi ovakvog stanja leže u društvenim, političkim i ekonomskim procesima koji su se odvijali devedesetih godina prošloga veka, u političkim i ekonomskim uslovima, kada su, pre svega, plate službenika u lokalnim i republičkim administracijama drastično opale, a potpuno izostala ulaganja u profesionalno usavršavanje lokalnih službenika. Lokalne samouprave u Srbiji poseduju izvesne mogućnosti korišćenja imovine u funkciji lokalnog ekonomskog razvoja. Od suštinske važnosti za lokalne samouprave je mogućnost upravljanja građevinskim zemljištem i poslovnim prostorom od strane lokalnih samouprava. Kada je reč o građevinskom zemljištu treba napomenuti da je u Srbiji upravljanje građevinskim zemljištem opterećeno problemima koji se odnose na nepostojanje evidencije zemljišta koje koristi lokalna samouprava, nepostojanje strateškog plana raspolaganja zemljištem, kao i objedinjenog upravljanja građevinskim zemljištem. Iskustva pokazuju i da su investitori gubili prilično dragoceno vreme pre svega zbog sporosti administrativnih procedura i opremanja zemljišta komunalnom infrastrukturuom usled nedovoljne koordinacije lokalnih službi, i da su investitori zainteresovaniji za ulaganja u lokalne samouprave koje maksimalno skraćuju vreme od uzimanja zemljišta u zakup do dobijanja potrebnih dozvola, nego za ulaganja u lokalne samouprave u kojima postoji zemljište sličnih karakteristika, ali sa neefikasnom administracijom. Takođe, ne postoji jaka poslovna orijentacija lokalnih vlasti u ovim pitanjima.

¹⁶⁹ Dušan Vasiljević, Lokalni ekonomski razvoj, Palgo Center, Beograd 2012. str. 21

Izostanak ulaganja u lokalne poslovne prostore praćen je netržišnim ponašanjem lokalnih vlasti, tj. izdavanjem poslovnog prostora po cenama nižim od tržišnih što umanjuje budžetske prihode lokalnih samouprava. Jedan od bitnih ograničavajućih problema je i davanje u zakup poslovnog prostora partijski bliskim organizacijama, udruženjima, pa čak i lokalnim ispostavama političkih stranaka. Veliko ograničenje lokalnim samoupravama u Srbiji predstavlja postojanje brojnih segmenata infrastrukture, koja je deo sistema pod kontrolom nacionalnih vlasti, a nad kojima lokalne samouprave nemaju zakonskih nadležnosti. Lokalni segmenti ovih nacionalnih infrastrukturnih sistema opslužuju područja lokalnih samouprava, ali i usluga. Među ključna ograničenja ekonomskog položaja javno-komunalnih preduzeća svakako se ubrajaju: legalan uticaj lokalnih uprava na cene komunalnih usluga i nemogućnost sprovođenja privatizacije komunalnih preduzeća zbog ograničavajućih odredbi Zakona o komunalnim delatnostima. Pravni okvir i ekonomski procesi u Srbiji ne omogućavaju korišćenje svih finansijskih instrumenata, koji u razvijenim državama stoje na raspolaganju lokalnim vlastima u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja.

Lokalnim samoupravama su na neki način „vezane ruke“ u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja jer se važne, strateške poluge uticaja na lokalni ekonomski razvoj ne nalaze pod punom i direktnom kontrolom lokalnih vlasti. Ali to ne treba da obeshrabri nosioce lokalnih vlasti da se hrabro upuste u procese kreiranja i podsticanja lokalnog ekonomskog razvoja.

Međunarodni izazovi tumače se u smislu da globalizacija podiže i šanse i mogućnosti ali i takmičenje u lokalnim investicijama. Takve okolnosti pružaju mogućnost lokalnom biznisu da pronade i razvije nova tržišta, a u isto vreme predstavlja izazov lokalnim samoupravama predstavlja. Takođe, subjekti savremenih ekonomija, a posebno tehnološki visoko razvijeni industrijski sektor, zahtevaju postojanje lokalno prisutne radne snage sa visoko razvijenim specijalizovanim veštinama i kvalitetnu tehnološku infrastrukturu. Industrijski sektor i ekonomski sektor usluga zahtevaju visoko obučenu radnu snagu i stimulatívno okruženje za poslovne aktivnosti i biznis. Nesumnjivo je da urbane oblasti i lokalne samouprave obezbeđuju veće šanse za produktívno korišćenje potencijala lokalnih ekonomija pre svega zbog veličine raspoloživog fizičkog i ljudskog kapitala, kao i zbog veličine i naprednosti lokalnih servisa, kvaliteta javnih usluga i specifičnih karakteristika unutrašnjeg tržišta. Nedovoljno koordinirana regulatorna i planska tela mogu znatno oslabiti kapacitete za obezbeđivanje ekonomskog rasta u urbanim oblastima.

U mnogim zemljama, pa i u Srbijim ekonomski rast nije determinisan samo formalnom i legalnom ekonomijom, već i sivom, neformalnom ekonomijom, koja obuhvata neregistrovane ekonomske aktivnosti i aktivnosti koje ne omogućavaju naplatu poreza. U pojedinim slučajevima veličina sive, neformalne ekonomije čak nadilazi veličinu formalne i legalne ekonomije. U Srbiji nisu doneti svi potrebni propisi za adekvatan „obračun“ sa korupcijom i nije obezbeđena transparentnost antikorupcijskih aktivnosti.¹⁷⁰

Ideja vodilja lokalnih samouprava treba nesumnjivo da se bazira na postavci da je neophodno lokalnu zajednicu, pa i širu regionalnu zajednicu, učiniti što je moguće nezavisnijom od nacionalne ekonomije i od međunarodnih ekonomskih, političkih i tehnoloških procesa. Proces globalne ekonomske integracije ima sve veći uticaj na nacionalne politike razvoja, koji je veoma teško kontrolisati primenom tradicionalnih i nedovoljno osnaženih instrumenata ekonomskog razvoja. U godinama pred nama sve je teže planirati

¹⁷⁰ www.transparentnost.org.rs datum pristupa 17.02.2013. godine

ekonomske ciljeve na državnom nivou. Mnogi autori naglašavaju da se najvažnija i najefektivnija aktivnost lokalnih samouprava u podsticanju lokalnog ekonomskog razvoja odnosi na unapređenje regulatornih procesa i procedura orijentisanih i usmerenih ka različitim zahtevima poslovnog sektora. Privredu Srbije karakteriše značajna i obimna institucionalna i strukturna prilagođavanja, u kojima je centralno mesto zauzela harmonizacija domaćeg tržišnog sistema sa propisima Evropske unije. Međutim, još uvek nisu do kraja izvršene neophodne reforme javnih preduzeća (privatizacija javnih preduzeća), politike konkurentnosti, infrastrukturne reforme i nisu kompletirane institucionalne reforme.

Uspesne opštine u Srbiji u pogledu modernizacije administracije zapravo izlaze u susret potrebama stanovništva permanentno tražeći načine i mereći njihove potrebe na osnovu čega formiraju svoje uslužne centre. Uspesne lokalne samouprave u ovom segmentu reformi razvile su timski način rada, fokusiraju se na opipljive i merljive rezultate i prate efekte rada. Za unapređenje kvaliteta lokalnih administracija i upravljanja na lokalnom nivou od presudne važnosti je depolitizacija lokalne uprave u Srbiji, profesionalizacija i debirokratizacija.

Ekonomska nejednakost između regija se sve više povećava integracijom nacionalne ekonomije u svetsko tržište. Nejednakost među opštinama se ne smanjuje, već sasvim suprotno. Potrebno je da kreatori nacionalne razvojne politike posvete posebnu pažnju pitanju šta se dešava na lokalnom nivou, da bi tako pronašli odgovor na ovaj ekonomski i socijalni problem, kao i da kreiraju instrumente i mere koje će pomoći pogođenim lokalnim zajednicama da lakše prebrode svoje probleme. Da li će neka lokalna zajednica uspeti povećati zaposlenost i ekonomski rast više ili manje nego neke druge lokalne zajednice u državi nije odgovor koji se može pronaći samo u vladinim strategijama, već upravo unutar same lokalne zajednice.

U studiji Svetske banke¹⁷¹ lokalni ekonomski razvoj posmatra se kroz prizmu seta izazova koje međunarodni, regionalni i nacionalni okvir postavljaju pred lokalne samouprave u celom svetu. Posebno je podvučeno da je aktivna uloga lokalnih samouprava u podizanju ekonomskih mogućnosti lokalnih zajednica suočena sa razumevanjem okolnosti i šansi u lokalnom ambijentu koji je suočen sa brojnim izazovima, i sa usmeravanjem lokalnih ciljeva ka ekonomskom rastu i investicijama. Može se zaključiti da je za ubrzanje lokalnog ekonomskog razvoja potrebno usvojiti neke od mera. Prvi korak nije u rukama lokalnih samouprava, a odnosi se na donošenje drugačijih rešenja koja bi pomogla razvoj zdrave konkurencije. Ono što se može efikasnije uraditi na nižem nivou, ne treba podizati na viši nivo i obratno. Drugi korak je vezan za bolje korišćenje raspoloživih resursa. On uključuje: dobijanje svih dozvola na jednom mestu u najkraćem roku praćeno pružanjem dodatnih usluga potencijalnim investitorima, razmatranje koncepta e-lokalne samouprave, veću transparentnost, bolju alokaciju sredstava, efikasniji marketing, brže i efikasnije komunikacije. Takođe, potreban je razvoj industrijskih parkova i slobodnih zona.

U eri savremenog privređivanja i poslovanja, život na selu predstavlja veliko ograničenje upravo u pristupu novim znanjima i inovacijama u proizvodnji, ali i prodaji. Mali broj stanovnika sela ima pristup savremenim tehnologijama i telekomunikacijama. U Srbiji je stopa nezaposlenosti (15–64) znatno viša nego u periodu pre krize, i u aprilu 2012. godine je dostigla 23,7%, što je rekordno visok nivo u odnosu na period od 15 godina od kada to prati Anketa o radnoj snazi. To je rezultat neprekidnog zatvaranja radnih mesta u sektorima industrije i usluga. To još jednom dokazuje ključnu važnost pokretanja snažnog razvoja koji

¹⁷¹ Celokupni tekst studije se može pronaći na sledećem sajtu: www.doingbusiness.org

apsorbuje radnu snagu i potrebu za stabilnim strukturnim politikama koje su usmerene na rast. Prema poslednjim podacima, poljoprivreda je i dalje najzastupljenija delatnost u Srbiji. Poljoprivreda je 2000. godine u bruto domaćem proizvodu učestvovala sa 18,2%. Jedino je prerađivačka industrija sa 21,7% bila delatnost sa većim učešćem u BDP-u. U 2010. godini poljoprivreda je učestvovala u BDP-u sa samo 8,5%, čime predstavlja delatnost sa najvećim padom učešća od čak 53%, odnosno nešto manje od 7% godišnje. Dodatni problem seoskog stanovništva na tržištu rada je u tome što je veliki deo zaposlenosti u niskoproduktivnom poljoprivrednom radu u okviru gazdinstva i malim šansama da nađu posao u nepoljoprivrednom sektoru i izvan poljoprivrednog gazdinstva. Rad na gazdinstvu najčešće nije ni usmeren na tržište, jer se pokazalo da tek oko 40% gazdinstava iznosi bar deo proizvoda na tržište. To znači da je ovaj rad pretežno proizvodnja za sopstvene potrebe. Značajan deo onih koji su angažovani u ovom obliku rada nalaze se u statusu pomažućih članova gazdinstva (37% od zaposlenih u poljoprivredi ili 19% od ukupnog broja zaposlenih). Velika većina u ovoj kategoriji neplaćene radne snage jesu žene. Sistemski faktori koji umanjuju šanse za uključivanje ruralnog stanovništva u nepoljoprivrednu ekonomiju su nepostojanje razvoja nepoljoprivrednih delatnosti, nepovoljna infrastrukturna opremljenost seoskih zajednica, udaljenost od gradskih, tj. industrijskih i uslužnih centara, znanja, veštine, pristup IKT, digitalni jaz... Poljoprivreda pojedinačno upošljava najviše ljudi, a pritom prihod od poljoprivrede iznosi samo 3,9% ukupnih prihoda. Nemogućnost zaposlenja je jak potisni faktor za migracije. Prema istraživanjima UNDP-a u Srbiji među nezaposlenima je 41% potencijalnih migranata, a među zaposlenima 18%. Isto tako, među seoskim stanovništvom je veći broj onih koji bi da migriraju (21%) od onih u gradu (17%).

Na osnovu zvanične statistike koja prati raspoloživa sredstva domaćinstva u gradskim i ostalim (ruralnim sredinama), može se zaključiti da je na nivou Srbije u 2011. godini iz redovnog radnog odnosa u gradskim naseljima u strukturi prihoda 49,2% činili prihodi iz radnog odnosa, a 37,6% penzije. U ostalim (ruralnim), pored redovnog radnog odnosa koji je u strukturi prihoda činio trećinu i penzija (28,7%), prihodi od poljoprivrede su 7,8%. Kada se dodaju i prihodi u naturi, koji po pravilu nisu isključivo vezani za poljoprivredu, vidi se da poljoprivreda ne doprinosi značajno ekonomiji jednog ruralnog domaćinstva i da je potpuno u neskladu sa poljoprivredom kao najvećim poslodavcem koji zapošljava najveći broj stanovnika u Srbiji, a naročito u ruralnim područjima. Pokušaj da se smanje migracije ruralnog stanovništva prema urbanim sredinama, pripremanje ruralnih migranata za uspešno učešće u regionalnom tržištu radne snage i preusmeravanje investicija u ruralna područja, načini su da se u postkriznim periodima reaguje na uspostavljanje ravnomernijeg socijalno-ekonomskog stanja u društvu.

5.2. KLASITERI KAO REŠENJE ZA LOKALNI EKONOMSKI RAZVOJ RURALNIH OBLASTI

Klasteri kao „geografski koncentrisane grupe međusobno povezanih preduzeća i institucija određene delatnosti“ mogu značajno doprineti razvoju ruralnih oblasti u Srbiji.¹⁷² Formiranje klastera ima veći broj kako užih tako i širih ciljeva.

U **šire ciljeve** ubrajamo:

- rast konkurentnosti,

¹⁷² Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje u Srbiji, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd 2009.

- podršku razvoju malih i srednjih preduzeća,
- politiku regionalnog ekonomskog razvoja.

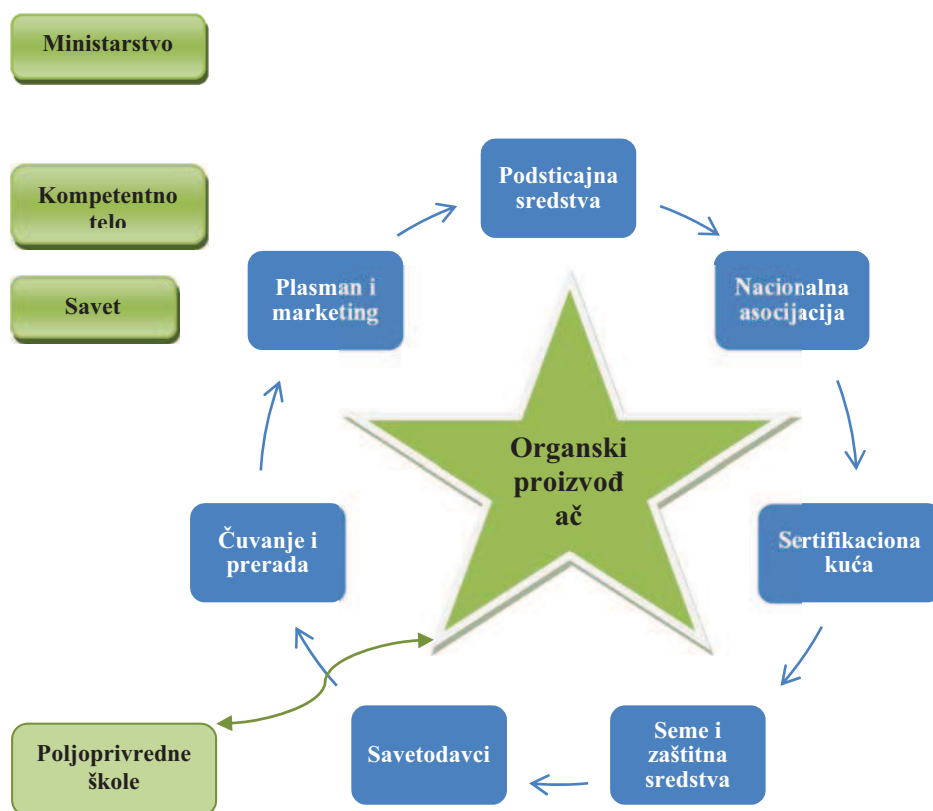
Među **uže ciljeve** ubrajamo:

- grupisanje preduzeća,
- asocijacija poslovnih tela,
- edukaciju,
- transfer tehnologije i znanja,
- razmenu iskustava,
- konkurentnost i partnerstvo preduzeća,
- socijalnu infrastrukturu.

Uspešnost klastera zavisi od sposobnosti njegovih članova da razviju međusobno poverenje, zajedno funkcionišu, ostvare partnerstvo, sarađuju i koriste ponuđene mogućnosti. Klasteri omogućavaju uvid u slabe tačke, kao i mogućnost njihovog prevazilaženja.

Povezivanje malih proizvođača po principu klastera predstavlja rešenje i za organske proizvođače. Saradnja u obezbeđivanju sirovina neophodnih za proizvodnju je jedna od najvećih prepreka za postojeće proizvođače (ali i za one koji imaju u planu da počnu sa organskom proizvodnjom), kao i nedostatak finansijskih sredstava za pokretanje nove proizvodnje i održavanje postojećeg nivoa proizvodnje. Individualni proizvođači takođe imaju problem da obezbede veće količine organskih proizvoda kako bi mogli da plasiraju svoje organske proizvode u većim marketima. Za sada se organski proizvodi uglavnom prodaju u manjim prodajnim mestima. Klasteri nude rešenja za sve ove probleme. Povezivanje različitih učesnika u celokupnom postupku proizvodnje, plasmana i promocije organske hrane može da rezultira većom ponudom organskih proizvoda, koji se mogu plasirati i na strana tržišta. Inostrano tržište organskih proizvoda, i pored značajne sopstvene proizvodnje, i dalje pokazuje potrebu za uvozom organskih proizvoda. Zemlje članice Evropske unije iz sopstvene proizvodnje podmiruju oko 50% sopstvenih potreba i to pretežno u mlečnim proizvodima, mesu i mesnim prerađevinama.

Grafikon 23: Povezivanje organskih proizvođača po principu klastera

Kroz proces vođenja biznisa organski proizvođači bi trebalo da budu svesni značaja kontinuiranog unapređenja, korišćenja novih znanja i tehnologija, povećanja produktivnosti i kvaliteta, uvida u EU standarde, osvajanja novih tržišta. Klasterske inicijative promovišu inovativne aktivnosti i jačanje kvaliteta kroz rad zasnovan na zajedničkom partnerstvu.

Neophodno je da Srbija, vođena iskustvom zemalja u razvoju, primeni koncept klastera kako bi prevazišla probleme koji su doveli do pada domaćeg proizvoda i nacionalnog dohotka i da se uspešno izbori sa međunarodnom konkurencijom.

5.2.1. KORISTI OD KLASTERA I KOOPERACIJE

Klaster je grupa srodnih preduzeća, ili udruženja proizvođača, iz jedne grane, uključujući i proizvođače sirovina, kao i vladinih i nevladinih organizacija i naučnih i obrazovnih institucija koje tako udružene rešavaju zajedničke probleme i, unapređujući poslovanje, postižu uspeh u određenom segmentu delatnosti i natprosečnu konkurentnost i promociju u zemlji i inostranstvu. Upravljanje poljoprivrednom proizvodnjom i preradom proizvoda je vrlo složen proces koji svakodnevno zahteva donošenje važnih odluka. Donošenje ispravnih odluka uslovljeno je vladanjem veštinama, informacijama i znanjem. Inicijative za formiranje klastera su strateške odluke svakog preduzetnika koji želi tržišno, konkurentno i ekonomski isplativo poslovanje. Pojam klastera je još uvek nepoznat na

prostorima zemalja u tranziciji. Našim privrednicima su više poznati drugačiji oblici udruživanja u poljoprivredi: zadruga, udruženje, kombinat, zadružni savez, udruženje poljoprivrednika ili komora. Dok je klaster interesna neprofitna organizaciji koja okuplja pravna i fizička lica koja mogu imati formalni i neformalni karakter.

Koristi od udruživanja po principu klastera mogu biti:

- Povećanje konkurentnosti domaćih proizvoda na domaćem i inostranom tržištu, kao i obezbeđivanje uslova za proširenje tržišta (povećanje izvoza);
- Bolje i efikasnije korišćenje domaćih resursa (prirodnih, proizvodnih i kadrovskih);
- Iniciranje i podrška kooperacije između preduzeća, obrazovnih i razvojnih institucija;
- Povezivanje sa fondovima za finansiranje inovativnih projekata;
- Obuka i obrazovanje, kao i mnogi drugi interesi kako članica tako i regiona, pa i vlade.

S obzirom na to da klasteri tesno sarađuju sa vladom, preduzeća (proizvođači) na taj način, dobijaju i mogućnost većeg uticaja na unapređenje zakonodavnog i institucionalnog okvira za poslovanje, otklanjanje administrativnih i drugih barijera, a time i na unapređenje konkurentnosti celokupne privrede. Kroz cilj udruživanja po konceptu klastera, definiše se i kvalitet, kvantitet i kontinuitet proizvoda kao i kako postići zahteve tržišta i zadovoljiti kupca. Uspeh klastera počiva na uzajamnom poverenju i poštovanju načela. Klaster treba organizovati tamo gde se najpre mogu ostvariti rezultati. Treba imati u vidu da je klaster dugoročan projekat i kao takav - složen. Klaster je orjentisan strateški, što podrazumeva razvoj određenog sektora, grane, na određenom području za određene kompanije, članice klastera. Unutar klastera je moguće kontrolisati faktore koji utiču na strategiju kompanije. Tako klasteri mogu postati "generatori" novog načina strateškog razmišljanja u nacionalnoj privredi.

Možemo uočiti razliku između klastera i udruženja. Udruženja daju određene usluge članovima, određene informacije, dok klasteri strateški deluju, tačno se definiše koji se proizvodi moraju proizvoditi, za određeno ciljno područje i tačno se zna koji su ciljni kupci.

Klaster povezuju zajedničke potrebe na području nabavke, kupaca, specijalizovanih usluga, kadrova i drugih resursa, i tako umrežene postižu natprosečnu konkurentnost, a time i uspeh u određenom segmentu delatnosti. Iako je prednost klastera izlazak na međunarodno tržište, ključno je da se obezbedi i funkcionisanje klastera unutar nacionalnog tržišta. Članicama klastera treba da bude jasno da oni mogu da budu i ostanu konkurentni na užem, odnosno manjem tržištu, i da međusobno mogu samo da sarađuju, dok su na širem tržištu mali da bi mogli da postignu konkurentsku prednost. One zadržavaju svoju samostalnost, individualnost, svoju proizvodnju, svoje tržište, a da pri tome mogu dobro da deluju unutar klastera, čak kada ih, pod određenim uslovima, stavljaju na raspolaganje klasteru. Svaki klaster je priča za sebe i ne može se jedan model klastera preslikati na drugi klaster. Za formiranje klastera potrebno je znanje i iskustvo o klasteru kao i znanje iz drugih oblasti menadžmenta.

Napredne ekonomije se ne takmiče danas jeftinom radnom snagom ili eksploatacijom prirodnih resursa. One se takmiče znanjem i tehnologijom, a u stvaranju ovih konkurentskih prednosti ključnu ulogu imaju istraživanje i razvoj, finansije i grupe stručnih pojedinaca koje je najlakše okupiti unutar klastera. Preduslov za uspešan klaster je i poznavanje i primena standarda veština koje predstavljaju trošak ali se kroz klaster i brže i jeftinije dolazi do istih.

Ukratko, kroz klaster se lakše, brže i jeftinije postiže sve ono što je pojedinačno potrebno preduzećima, ili proizvođačima:

- dobijanje sertifikata za kvalitet koji obezbeđuju pronalaženja pravog kupca za pravi proizvod,
- brendiranje proizvoda ili grane,
- obuka radnika,
- uvođenje novih tehnologija,
- istraživanje,
- unapređenje dizajna,
- predugovor za proizvodnju i plasman.

5.2.2. ZNAČAJ KLASTERA ZA RURALNI RAZVOJ

Razvijanje konkurentnih prednosti lokalnih zajednica kroz klastere u tranzicionim privredama složen je i dugotrajan posao, sa neizvesnim ishodom. Ono što su razvijene zemlje stvarale vekovima, kao stihijski, spontan i ekonomskom logikom vođen proces razvoja konkurentnosti, u tranzicionim privredama trebalo bi da se odigra gotovo preko noći. Klasteri bi trebalo da brzo šire svoje pozitivne efekte na rast konkurentnosti lokalnih zajednica. Ova pravila važe i za ruralnu ekonomiju. Nova strategija razvoja konkurentnosti ruralnih ekonomija na lokalnom nivou, kroz razvoj klastera, zahtevaju nove poslovne strategije, zasnovane na znanju, inovacijama, visokoj produktivnosti i razvijenoj tehnologiji, marketingu, te na dobro razvijenoj infrastrukturi i poslovnom okruženju. Za sve ovo neizbežna pretpostavka je spoznaja preduzeća i proizvođača da zajednički mogu više i da su aktivna saradnja, zajednički nastup i međusobno poverenje jedini put ka inostranim tržištima i većem plasmanu.

Zbog čega se lokalni ruralni razvoj Srbije mora bazirati na razvoju klastera i šta se dobija zajedničkim strategijama, kooperacijom i udruživanjem svih učesnika u lancu od proizvodnje do prodaje:

- Klasteri doprinose povećanju produktivnosti i kreiranju poslovnih inovacija udruženih kompanija; nedovoljna snaga svakog pojedinačnog proizvođača i nemogućnost praćenja savremenih trendova upravo se minimizira kroz odnose saradnje i kooperacije u klasteru; kroz saradnju kompanijama se olakšava pristup svim inputima, posebno kapitalu, specijalizovanim snabdevačima, informacijama, tehnologiji, marketing znanjima;
- Članovi klastera profitiraju i zbog raznovrsnosti udruženih marketinških mehanizama, kao što su katalozi, sajmovi; posebno ukoliko se klaster formira tako da proizvodi jedan drugog dopunjuju;
- Veoma bitno svojstvo klastera jeste i mogućnost razvijanja zajedničkih standarda kvaliteta u svakoj fazi razvoja proizvoda;

- Klasteri doprinose i otvaranju novih preduzeća i zapošljavanju radne snage, s obzirom da koncentrisana potrošačka baza umanjuje rizike osnivanja novih biznisa i olakšava potencijalnim investitorima da uoče nove tržišne mogućnosti;
- Iz svega prethodnog proizilazi da bi klasteri pomogli da se struktura izvozne punude hrane iz Srbije poboljša, tj. pomeri ka izvozu finalnih proizvoda; time bi se postigla veća izvozna cena (profit raste sa pomeranjem u vrednosnom lancu), a otvorile bi se i veće mogućnosti za primenu diferenciranog marketinga;
- Klasteri obezbeđuju i osiguravaju veću i stabilniju izvoznju ponudu (multinacionalne kompanije koje su zainteresovane za kupovinu proizvoda sa našeg područja traže veće količine robe u kontinuitetu);

Imajući sve ovo u vidu, 2002. godine u Srbiji je oformljen, kao pilot program - klaster voća. Ovaj klaster uključivao je proizvođače voća, hladnjače, prerađivače voća, proizvođače sokova, razne asocijacije, istraživačke institute, univerzitete, izvoznike, agencije za standardizaciju i sertifikaciju. Međutim, ovaj pilot program klastera voća bio je formalna asocijacija i ostao je samo na papiru. U stvarnosti nije zaživeo, a razlozi za to su brojni. Neka od najvažnijih ograničenja razvoja klastera voća i eventualno svih kasnije formiranih klastera su:

- Upravo ono što bi klasterima trebalo da se podstakne (kooperacija, koordinacija, udruživanje, poverenje) u našim uslovima je i osnovna barijera njihovog razvoja. Naime, srpsku poslovnu filozofiju dominantno karakteriše odsustvo poverenja i strah od saradnje i udruživanja, ostvarivanje ličnog interesa i koristi uz minimum saradnje i podele sa drugim tržišnim učesnicima;
- Uspešan razvoj klastera podrazumeva i razvijenu mrežu podržavajućih aktivnosti, posebno u segmentu istraživanja međunarodnog tržišta, razvoja proizvoda, njegovog brenda, logističkih aktivnosti i sl. To je upravo ono što nedostaje domaćoj privredi, a velika teorijska znanja iz oblasti marketinga se jako malo primenjuju u praksi;
- Za razvoj jedne delatnosti ili klastera bitno je prisustvo i komplementarne proizvodnje, usluga različitih vrsta, a ovo takođe, predstavlja veliku barijeru razvoju klastera;
- Produktivnost preduzeća iz klastera povećava se i korišćenjem prednosti eventualnih vladinih programa u vidu izgradnje infrastrukture i programa stručnog obrazovanja. Domaći klasteri na ovu pomoć ne mogu računati, s obzirom na niska ukupna investiciona ulaganja u privredi;

Zbog svega prethodnog, pilot program klastera voća je napušten. Naime, veoma brzo videlo se da je klasteru nemoguće razviti kooperaciju, inovativnost i prepoznatljivost, te se od programa grupnih nastupa i zajedničkih aktivnosti odustalo. U sadašnjem trenutku, preko USAID agencije, postoji određeni vid pomoći proizvođačima, prerađivačima i hladnjačama iz oblasti proizvodnje i prerade voća, ali ova finansijska i stručna pomoć sada je usmerena samo na pojedinačne firme, kojima se nastoji pomoći u domenu uvođenja sistema i standarda kvaliteta, u domenu marketinških aktivnosti (redizajnu proizvoda, sajtova, kreiranju brenda, sajamskim promocijama, maketing brošurama) i sl.¹⁷³

¹⁷³ www.serbia.usaid.gov preuzeto 23.02.2013. godine

5.2.3. RAZVOJ KLASTERA U SRBIJI

Jedan od načina da se uspešni klasteri pojave i u našoj privredi, pored svih barijera koje sputavaju klasterizaciju, jeste da država ne deklarativno, već suštinski potpomogne stvaranje uslova za razvoj klastera. U suštini, država svojom politikom može mnogo da utiče da se stvori adekvatno okruženje, koje podstiče razvoj klastera. Ovde se, pre svega, misli na:

- ❖ Stvaranje stabilnog makroekonomskog okruženja;
- ❖ Razvoj saobraćajne i tržišne infrastrukture;
- ❖ Razvoj istraživačko-razvojnih institucija, profesionalnog konsaltinga, baza znanja;
- ❖ Investicije u obrazovanje, tehnologiju, sofisticirane metode;
- ❖ Razvoj sistema i institucija za standardizaciju kvaliteta (Nacionalno fitosanitarno koordinativno telo, Nacionalno telo za sigurnost hrane);
- ❖ Osiguranje kredita, radi obezbeđivanja većih investicija u savremenu tehnologiju.

Razvoj klastera u Srbiji je započeo 2004. godine kroz mobilizaciju aktera i podizanje kapaciteta na nacionalnom nivou, pre svega unutar Ministarstva privrede i privatizacije, kasnije Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja. U cilju testiranja politika razvoja konkurentnosti kroz razvoj klastera, Ministarstvo je osmislilo pilot projekat za razvoj klastera u Srbiji koji je podržao formiranje 4 klusterske inicijative u oblasti automobilske industrije, drveno-prerađivačke industrije, tekstilne industrije i IKT sektora. Pilot faza je pokrenuta 2005. god. i trajala je godinu dana, do 2006. god. Paralelno sa ova četiri pilot klastera, 2005. god. se osnivaju i dva klastera kao rezultat privatne inicijative proizvođača plastike (klaster Jato) i proizvođača poljoprivrednih mašina (klaster BIPOM).¹⁷⁴ Nakon uspešne evaluacije pilot projekta klastera, Vlada Republike Srbije je pokrenula program za finansiranje projekata razvoja klastera koji sprovodi Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja. Program finansiranja traje jednu godinu, a svake godine Vlada posebnim aktom usvaja program finansiranja za narednu godinu. U periodu 2007-2009. godine program je bio poznat pod nazivom „Program o rasporedu i korišćenju sredstava namenjenih za razvoj klastera“ dok se naziv promenio od 2010. godine u „Program razvoja inovativnih klastera“ stavljajući akcenat na podsticaj inovativnosti kod članica klastera.

Visina sredstava izdvojenih za finansiranje projekata klastera u okviru ovog programa se razlikovala tokom godina. U pilot fazi Vlada Republike Srbije je izdvojila 115.000 evra za finansiranje projekata četiri klusterske inicijative. U 2007. god. iznos izdvojenih sredstava je dostigao 260.000 evra za prvi otvoreni poziv za finansiranje klusterskih inicijativa u Srbiji. Kao dodatak sredstvima programa za 2007. god. Vlada Kraljevine Norveške je odobrila finansiranje u visini od 480.000 evra (od kojih je potrošeno samo 185.000 evra). U 2008. god. Vlada je izdvojila 375.000 evra, što je najveći iznos koji je ikada izdvojen u okviru ovog programa. Usled posledica ekonomske krize i slabijeg priliva sredstava u budžet Republike Srbije, Vlada je u narednim godinama umanjila iznos za finansiranje ovog programa. Tako je u 2009. izdvojeno 330.000 evra, u 2010. taj iznos je bio 300.000 evra a u 2011. godini 200.000 evra. U 2011. godini pravo na sredstva iz ovog programa imale su i regionalne razvojne agencije za pružanje stručnih saveta u izradi projektnih aplikacija klastera. Međutim, i pored smanjenja budžeta, značajni deo sredstava iz ovog programa ostao je

¹⁷⁴ Dragiša Mijačić, Analiza stanja poslovne infrastrukture u Republici Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd, 2011, str. 23

neutrošen, što je posledica više faktora, od komplikovane administracije samog programa do nemogućnosti klastera da obezbedi sufinansiranje odobrenih programa. Vladin program podržava klasterske inicijative koje okupljaju najmanje 9 preduzeća i najmanje 3 povezane institucije, što ukupno čini najmanje 12 privrednih subjekata. Pored toga, klasterske inicijative moraju biti upisane u Registar udruženja kod Agencije za privredne registre, a među članicama klastera mora biti najmanje 60% malih i srednjih preduzeća i preduzetnika i bar jedna naučno-istraživačka organizacija.

Dobar primer klastera iz prakse

Šumadijski cvet je na najbolji način okupio male proizvođače cveća i rasadnog materijala iz okoline Kragujevca i u značajnoj meri unapredio poslovanje u ovoj privrednoj grani. Ovaj klaster je uspeo da obezbedi efikasan mehanizam nabavke repromaterijala za svoje članice, unapredi kvalitet proizvodnje i obezbedi par značajnih izvoznih ugovora. Uspeh ovog klastera leži i u tome da je od sitne poljoprivrede kao socijalne kategorije uspeo da napravi izvozno orijentisanu privrednu delatnost koja okuplja značajni broj preduzetnika i preduzeća iz Šumadijskog upravnog okruga.

Teško je utvrditi tačan broj klusterskih inicijativa u Srbiji jer ne postoji jedinstvena baza podataka ili registar koji se bavi klasterima. Klasteri se uglavnom osnivaju kao udruženja i vode se u Registru udruženja kod Agencije za privredne registre (APR) Republike Srbije. Međutim, ima i nekoliko slučajeva u kojima su klasteri registrovani kao privredna društva, kod Agencije za privredne registre ili kao fondacije kod Ministarstva Kulture. Postoje i primeri klastera koji nisu registrovani ali su ipak aktivni u svom delovanju. Pretragom podataka Registra udruženja i privrednih društava na internet stranici APR-a dolazi se do podatka o 51 klasteru koji su registrovani kao udruženja i 6 klastera koja su registrovana kao privredna društva, što ukupno čini 56 registrovanih klastera u Republici Srbiji.

Najveća koncentracija klastera je u pet najvećih gradova Srbije: Beogradu, Nišu, Novom Sadu, Subotici i Kragujevcu, dok je koncentracija klastera znatno manja u ostalim mestima u Srbiji. Po regionima, najviše klastera je registrovano u Beogradu, ukupno 28 i u Vojvodini, 27 klastera. Broj registrovanih klastera sa sedištem u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji i u Južnoj i Istočnoj Srbiji je skoro duplo manji i iznosi po 15 klastera u svakom od ova dva regiona. Od 15 klastera u Južnoj i Istočnoj Srbiji, 13 se nalazi u Nišu. Sa druge strane, u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji 14 klastera je osnovano u dva upravna okruga: Šumadijskom i Raškom, dok se jedan klaster nalazi u Mačvanskom okrugu (u Loznici). Ostali upravni okruzi ovog regiona nemaju ni jedan registrovani klaster.

Iskustvo je pokazalo da najveće šanse za uspeh imaju oni klasteri (inicijative) koji imaju koncenzus o zajedničkim ciljevima i aktivnostima, koji imaju jasan okvir za saradnju i koji su nastali na bazi sopstvene inicijative. Otežani procesi klasterizacije privrede ujedno su i glavna prepreka da ruralna ekonomija lokalnih zajednica dobije neophodan zamajac propulzivnog razvoja. Finansijska podrška klasterizaciji od strane Ministarstva privrede je dobrodošla, ali bez inicijativa od strane samih tržišnih učesnika u pravcu pronalaska novih tržišta i većih zajedničkih aktivnosti - klasteri neće imati rezultata, niti će biti vidljivi njihovi efekti na rast konkurentnosti lokalnih zajednica.

U Srbiji nije uspostavljen klaster organske hrane i pored brojnih prednosti koje bi mogao da donese i organskim proizvođačima i nacionalnoj privredi. Navedeni problemi koji karakterišu slabo funkcionisanje (i uspostavljanje) klastera u našoj privredi, očigledno postoje i u sektoru organske proizvodnje.

Osnivanje klastera organske proizvodnje bi moglo u mnogome da utiče na:

- Dalji razvoj organske poljoprivredne proizvodnje kroz osnivanje klastera;
- Razvoj proizvodnog lanca i tržišta organske poljoprivrede (razmena informacija i edukacija, jačanje saradnje između javnog i privatnog sektora, pomoć u pronalaženju finansija i investitora);
- Pomoć u procesu sertifikacije organske proizvodnje i analizi proizvodnih potencijala;
- Promocija organske poljoprivredne proizvodnje (izrada vebajta, lifleti, promocija, itd.);
- Kreiranje novih radnih mesta i razvoj infrastrukture u ruralnim oblastima Srbije.

DEO 6

**RAZVIJENOST SEKTORA ORGANSKE PROIZVODNJE
U ZEMLJAMA U REGIONU**

6.1. ORGANSKA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA U ZEMLJAMA U REGIONU

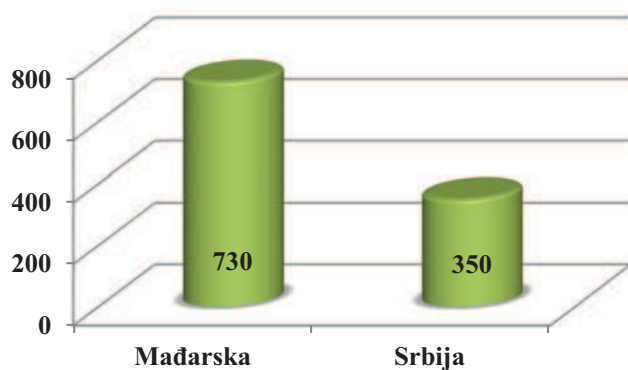
Realizacija šanse, pre svega u domenu izvoza organskih poljoprivrednih proizvoda, nije moguća bez neprekidnog razvoja ovog sektora poljoprivrede.¹⁷⁵ Srbija je, kao i druge zemlje u okruženju, prošla kroz određene faze i danas se nalazi na nivou koji u velikoj meri zaostaje u odnosu na tržišno razvijene zemlje. Drugim rečima, i pored primetnog napretka u odnosu na stanje od pre dve decenije, postoji potreba za usvajanjem iskustava tržišno razvijenih zemalja, njihovim adaptiranjem na uslove u konkretnoj zemlji i time dosezanja višeg nivoa razvoja ovog sektora.

U narednom poglavlju ćemo analizirati stanje u poljoprivredi, sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju, zemalja u regionu.

6.2. MAĐARSKA

Poljoprivreda je veoma značajna privredna grana u Mađarskoj, a glavni proizvodi su: kukuruz, pšenica, ječam, raž, zob i krompir. Glavne stočarske grane su svinjogojstvo, govedarstvo i ovčarstvo. Učešće poljoprivrede u mađarskom bruto domaćem proizvodu iznosilo je 4,3% u 2008. godini, dok sa prehrambenom industrijom to učešće iznosi 13%. Poljoprivredni sektor zajedno sa prehrambenom industrijom zapošljava 7,7% radno sposobnog stanovništva. Mađarska ima veliko učešće poljoprivrednih proizvoda u izvozu (više nego duplo u odnosu na Srbiju).

Grafikon 24: Izvoz agrarnih proizvoda u 2011. godini (\$ per capita)¹⁷⁶

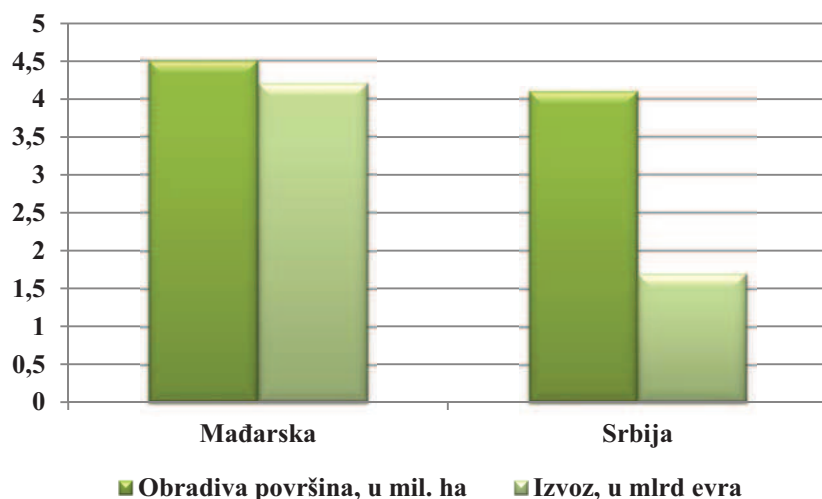
Mađarska poljoprivreda nije napredovala nakon ulaska u EU. Naprotiv, kvote i uslovi iz Brisela su unazadili nekad naprednu izvoznju granu ove ravničarske zemlje, sa dugom poljoprivrednom tradicijom, još iz vremena Austro-Ugarske. Novim članicama iz istočne Evrope i Mađarskoj je 30. decembra 2002. godine u Kopenhagenu zabranjeno da u periodu od najmanje 10 godina imaju više od 25% subvencija u odnosu na subvencije koje EU daje

¹⁷⁵ Tomislav Sudarević, Stanje u ponudi organskih poljoprivrednih proizvoda u Srbiji i zemljama u okruženju, www.pannonmarket.eu datum pristupa 17.02.2013. godine

¹⁷⁶ www.pk.rs datum pristupa 22.03.2013. godine

starim članicama.¹⁷⁷ Takođe, zbog kvota koje je nametnuo Brisel u pristupnim pregovorima, nakon ulaska u EU smanjena je i obradiva površina u Mađarskoj.

Grafikon 25: Odnos obradivih površina i izvoza Mađarske i Srbije

Za početak organske proizvodnje u Mađarskoj možemo uzeti 1983. godinu, kada je osnivanjem udruženja organskih proizvođača pod nazivom *Biokultur* u Budimpešti otpočeo intenzivan razvoj organske poljoprivrede. Osnovna karakteristika razvoja od samog početka je bila izvozna orijentacija proizvodnje koja je u određenim godinama dostizala čak i do 90% od ukupne proizvodnje. U 2011. godini je bila na nivou od 80 do 85% što je i dalje veoma visok procenat u poređenju sa drugim zemljama. Osnovne destinacije izvoza su konstantne i obuhvataju Nemačku, Austriju i Švajcarsku.

Osnovni razlog izvozno zasnovane strategije razvoja organskog sektora je nedovoljna razvijenost tražnje na domaćem tržištu. Prema rezultatima istraživanja *Biokontrol Hungary*¹⁷⁸, čak 75% od ukupnog broja stanovnika u Mađarskoj uopšte ne konzumira organske poljoprivredne proizvode. Tome u najvećoj meri doprinose relativno visoke cene ove kategorije proizvoda koje su za oko 60% na višem nivou u odnosu na konvencionalne (dok je u EU prosek od 30 do 35%), kao i značajna činjenica da se ideja o organskim poljoprivrednim proizvodima od samog početka pozicionirala u svesti potrošača kao deo vegetarijanske ishrane koja je slabo zastupljena u populaciji (tražnja za organskim mesom i njihovim prerađevinama je na izuzetno niskom nivou).

Iako je procenat zemljišta angažovanog u organskoj poljoprivredi oko 3% od ukupnih poljoprivrednih površina, Mađarska predstavlja jedan od retkih primera zemalja u kojoj je došlo do smanjenja površina u organskoj poljoprivredi. U odnosu na 2004. godinu kada je bilo 133.000 hektara registrovano u sertifikovanoj organskoj proizvodnji u 2010. godini taj broj se smanjio na 122.000 hektara.¹⁷⁹ Osnovni razlog negativne tendencije je ukidanje subvencija za poljoprivredne proizvođače u prelaznom periodu koje su bile deo podrške ovom sektoru do 2004. godine. Primera radi subvencije za osnovne proizvode kao što su

¹⁷⁷ Ako je pre ulaska u EU 100 poljoprivrednika gajilo tradicionalnu durum pšenicu, posle ulaska u EU samo 16.7% može da se nada da će dobiti podsticaje za tu vrstu proizvodnje.

¹⁷⁸ www.biokontroll.hu preuzeto 01.04. 2013. godine

¹⁷⁹ www.pannonmarket.eu preutezo 10.12.2012. godine

ratarske kulture su iznosile 176 evra po hektaru godišnje za prelazni period i 125 evra po hektaru za sertifikovane površine, za povrće 325 evra po hektaru godišnje za prelazni period i 200 evra za sertifikovane površine i tako dalje. Zbog smanjenja podrške države u prelaznom periodu došlo je do odustajanja određenih proizvođača od ovog vida proizvodnje i povratka na konvencionalni način proizvodnje. Novčano izražena vrednost organske poljoprivredne proizvodnje je u 2010. godini iznosila oko 130 miliona US dolara.

Tabela 22: SWOT Analiza organske proizvodnje u Mađarskoj

Snage	Mogućnosti
• Postojanje pravne regulative i sistema sertifikacije za organsku proizvodnju • Velika količina sirovina • Proizvođači sa iskustvom	• Proizvođači konvencionalne hrane ubacuju i organsku hranu u svoj asortiman • Povećana potražnja za „zdravim“ proizvodima • Pružanje informacija o organskoj proizvodnji krajnjim potrošačima
Slabosti	Pretnje
• Nedostatak kapitala i subvencija • Nedostatak marketinških inicijativa • Visoka cena proizvedene organske hrane u odnosu na konvencionalnu • Nedostatak saradnje u sektoru organske proizvodnje	• Povećanje uvoza organskih proizvoda • Nepostojanje državne podrške • Slaba informisanost javnosti o značaju upotrebe organske hrane

U regulisanju ponude i tražnje na domaćem tržištu prisutna je izražena spoljnotrgovinska delatnost. Naime, nedostajuća ponuda se zadovoljava uvozom iz Austrije, Nemačke, Švajcarske i Italije (oko 70% od ukupne ponude) dok se tržišni viškovi domaćih proizvoda (uglavnom žitarice i uljarice) realizuju na istim tržištima odakle se vrši uvoz.¹⁸⁰ U najvećem broju slučajeva se izvoze proizvodi niskog stepena prerade, a uvoze finalni proizvodi sa većim sadržajem novostvorene vrednosti u njima.

6.3. RUMUNIJA

U periodu pre II svetskog rata, Rumunija je bila drugi po veličini proizvođač hrane u Evropi.¹⁸¹ Danas Rumunija uvozi oko 70% hrane za svoje potrebe.¹⁸² Od ukupno 14,7 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta u Rumuniji, samo oko 10 miliona hektara je obradivo zemljište. Učešće poljoprivrede u rumunskom bruto domaćem proizvodu je opalo sa 12,6% u 2004. godini na samo 6% tokom 2007. U odnosu na veliku površinu obradivog zemljišta, prinosi žitarica u Rumuniji su znatno opali pa je u 2006. godini, na primer, proizvedeno svega 5,3 miliona tona pšenice i 8,6 miliona tona kukuruza. U 2011. godini je

¹⁸⁰ www.ats.agr.gc.ca preuzeto 06.11.2012. godine

¹⁸¹ www.en.wikipedia.org preuzeto 08.11.2012. godine

¹⁸² www.poljoprivreda.info preuzeto 06.11.2012. godine

oko tri miliona Rumuna (skoro 30% radno sposobnog stanovništva) bilo zaposleno u poljoprivredi.¹⁸³

Među glavnim problemima rumunske poljoprivrede zvanično se pominju nedostatak fondova, fragmentacija poseda i erozija zemljišta, zastarela poljoprivredna tehnologija i neregulisan pravni status zemljišta. Rumunsko tržište karakterišu sledeće činjenice:

- Oko dva miliona rumunskih poljoprivrednika ima posede površine oko 2,7 hektara;¹⁸⁴
- U pojedinim regionima Rumunije skoro 35% zemljišta je po veoma niskim cenama prodato strancima (koji tu zemlju ne obrađuju);¹⁸⁵
- Od ukupno 6 milijardi evra subvencija namenjenih poljoprivredi, skoro 51% sume dobija samo 0,9% farmi, dok ukupno 70% rumunskih farmi ne dobija nikakve poljoprivredne subvencije.¹⁸⁶
- Hrana uvezena po bescarinskom režimu iz nekih EU zemalja - koje svojim farmerima daju višestruko veće poljoprivredne subvencije od onih koje dobijaju rumunski farmeri je znatno jeftinija od one proizvedene u zemlji, što dovodi do propadanja rumunskih seljaka;¹⁸⁷
- Tržište semena¹⁸⁸ za poljoprivrednu proizvodnju u Rumuniji su, uglavnom, monopolizovale velike međunarodne kompanije (*Monsanto, DuPont, Pioneer*) koje stalno podižu njegovu cenu.¹⁸⁹

Rumunija je među članicama EU koje imaju najniži prinos pšenice, kukuruza, suncokreta i krompira po hektaru.¹⁹⁰ U 2011. godini, prosečni prinos pšenice u Rumuniji iznosio je 2.802 kilograma po hektaru, što je manje od Bugarske koja ima 3.578 kilograma po hektaru i Grčke sa 3.580 kg/ha. Najviši prinosi, od preko 7,900 kg/ha, zabeleženi su u Danskoj, Nemačkoj i Velikoj Britaniji. Sa druge strane, Rumunija je četvrta u EU po površinama pod pšenicom u 2010. godini, a sedma po ukupnom prinosu, sa produktivnošću koja je oko polovine (51,2%) od proseka EU. Rumunija je rangirana prva u EU u površini pod kukuruzom i druga, iza Francuske, po ukupnoj proizvodnji, imajući u vidu nižu produktivnost (samo Bugarska ima nižu produktivnost u EU).

Površine pod organskom poljoprivrednom proizvodnjom su u neprekidnom porastu i 2007. godine su se kretale na nivou od oko 200.000 hektara sa preko 4.000 registrovanih farmera posvećenih isključivo ovom vidu proizvodnje. Značajno je navesti procenu Ministarstva poljoprivrede Rumunije da je oko 2 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, uz period konverzije ne duži od dve godine moguće uvesti u sektor organske proizvodnje

¹⁸³ www.guardian.co.uk preuzeto 06.11.2012. godine

¹⁸⁴ www.en.wikipedia.org preuzeto 06.11.2012. godine

¹⁸⁵ www.poljoprivreda.info preuzeto 06.11.2012. godine

¹⁸⁶ www.guardian.co.uk preuzeto 06.11.2012. godine

¹⁸⁷ Potrebno je navesti da je u pitanju klasičan damping, odnosno prodaja strane hrane na domaćem tržištu po cenama koje su niže od stvarnih troškova proizvodnje (zbog visokih subvencija).

¹⁸⁸ Radi se o genetski modifikovanim semenima, koja su hibridizovana i ne mogu se koristiti u proizvodnji sledeće godine, već su poljoprivrednici uslovljeni da svake godine kupuju sertifikovana semena. Na ovaj način su poljoprivrednici stavljeni u zavistan položaj, a velike kompanije stalno uvećavaju svoj profit

¹⁸⁹ Radi se o genetski modifikovanom semenu (GM semenu) čijim korišćenjem su rumunski seljaci dovedeni u potpunu zavisnost od stranih kompanija.

¹⁹⁰ Prema komparativnoj studiji koju je sproveo Nacionalni statistički institut (INS)

(obzirom na nizak stepen zagađenosti). Ulaskom Rumunije u EU inostrani kapital je prepoznao mogućnost iskorišćenja pogodnosti (jeftina i stručna radna snaga) i došlo je do ubrzanog razvoja ovog sektora na tržišnim osnovama poslovanja (proizvodnja mleka i sireva). Od proizvoda koji se nalaze u ponudi kako za domaće tržište tako i za izvoz prisutni su: stočna hrana, žitarice, med, suncokret (ulje), mleko i sirevi. Svi proizvodi su pod inspeksijskom kontrolom i završnom sertifikacijom, a u Rumuniji postoji čak 14 državnih sertifikacionih institucija što dovodi do snižavanja cena ovih usluga, što predstavlja veliku uštedu poljoprivrednim proizvođačima.

Apsorpcija evropskih fondova predstavlja veliku šansu za rumunske poljoprivrednike, a oni koji obrađuju zemljište samo za kućne potrebe trebalo bi da se udruže sa drugim proizvođačima (i registruju poljoprivredna gazdinstva), kako bi imali pristup državnoj pomoći, bankarskim proizvodima i drugim povlasticama tržišne ekonomije. U Rumuniji ima više od jednog miliona poljoprivrednih gazdinstava, od kojih 978.000 manjih od 10 hektara, zbog čega se ne može organizovati velika proizvodnja, niti se mogu efikasno upotrebiti fondovi EU.

Rumunija je po svojim karakteristikama organskog poljoprivrednog sektora u velikoj meri slična Mađarskoj. Iako je organizovani vid proizvodnje organskih poljoprivrednih proizvoda otpočeo kasnije nego u Mađarskoj, osnovni način prodaje je isti – izvoz na strana tržišta. U 2007. godini oko 90% od ukupne vrednosti organske poljoprivredne proizvodnje koja je iznosila 102 miliona US dolara realizovano je kroz izvozne aranžmane.¹⁹¹ Dominantna izvozna destinacija je Grčka, a potom i ostale zemlje članice EU. U pogledu strukture izvoza čak 60 – 70% od ukupnih količina čine rinfuzni proizvodi dok u kategoriji finalnih proizvoda poseban značaj imaju mleko i sirevi. Osnovni razlog za skromnu tražnju za organskim poljoprivrednim proizvodima u Rumuniji, i pored toga što su cene više za 30 – 40 % u odnosu na konvencionalne (što je u granicama evropskog proseka) je niska kupovna moć stanovništva, tj. nepostojanje dovoljno brojne srednje klase.

Vrednost izvoza organskih proizvoda iz Rumunije dostigao je 2011. godine 200 miliona evra, za 100 miliona više nego 2010. godine.¹⁹² Najviše se izvoze žitarice, med, šumsko voće i mali broj prerađenih proizvoda, kao što su sirevi, vino i pekarski proizvodi. Rumunija izvozi uglavnom na evropska tržišta, posebno u Nemačku, Austriju ili Belgiju, zemlje koje masovno uvoze sirovinu iz domaćeg ekološkog sistema.

6.4. HRVATSKA

Poljoprivreda ima važnu ulogu u Hrvatskoj prema udelu poljoprivrede u ukupnom BDP-u zemlje, a predstavlja i značajan izvor zaposlenja. Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo su učestvovali sa oko 5,5% u BDP-u u 2011. godini. Hrvatska ima 2,7 miliona hektara poljoprivrednih površina, od čega je 41% oranica i vrtova, 1,8% vinograda, 1,8% voćnjaka i 0,6% maslinjaka, ostalo su livade i pašnjaci (54%). Navedeni podaci pokazuju da Hrvatska ima dobre mogućnosti za uspešnu poljoprivrednu proizvodnju, međutim nepovoljna struktura poljoprivrednih gazdinstava (sa pretežno malim porodičnim imanjima i malim brojem srednjih i velikih gazdinstava) u velikoj meri to otežava.

¹⁹¹ www.fas.usda.gov preuzeto 01.04.2013. godine

¹⁹² www.bio-romania.org preuzeto 02.03.2013. godine

Tabela 23: Prinosi poljoprivrednih kultura (osnovnih) i otkupne cene u Srbiji i Hrvatskoj

Proizvodnja i prinosi poljoprivrednih kultura u Hrvatskoj i Srbiji

	Pšenica		Kukuruz		Stoka (broj grla)		
Hrvatska	Ukupno tona	Prinos po ha/tona	Ukupno tona	Prinos po ha	Goveda	Svinje	Ovce
2006	805,000	4.6	1.935,000	6.5	483,000	1.489,000	680,000
2007	812,000	4.6	1.425,000	4.9	467,000	1.348,000	646,000
2008	858,000	5.5	2.505,000	8	454,000	1.104,000	643,000
2009	936,000	5.2	2.183,000	7.4	447,000	1.250,000	619,000
2010	681,000	4	2.068,000	7	444,000	1.231,000	630,000

Proizvodnja i prinosi poljoprivrednih kultura u Hrvatskoj i Srbiji

	Pšenica		Kukuruz		Stoka (broj grla)		
Srbija	Ukupno tona	Prinos po ha/tona	Ukupno tona	Prinos po ha	Goveda	Svinje	Ovce
2006	1.875,000	3.5	6.016,000	5.1	1.106,000	3.999,000	1.556,000
2007	1.864,000	3.3	3.905,000	3.2	1.087,000	3.832,000	1.606,000
2008	2.095,000	4.3	6.158,000	4.8	1.057,000	3.594,000	1.605,000
2009	2.067,000	3.6	6.396,000	5.3	1.002,000	3.631,000	1.504,000
2010	1.631,000	3.4	7.207,000	5.9	938,000	3.489,000	1.475,000

Iz prethodne tabele možemo da zaključimo sledeće:

- Pad grla stoke u periodu od 2006. do 2011. godine je zajednička karakteristike u obe države;
- Prinos u velikoj meri zavise od klimatskih karakteristika (sušne godine 2007. i 2010.);
- Velike varijacije u prinosima kao rezultat klimatskih pogodnosti u vegetativnom periodu;
- Ekstenzivna poljoprivreda bez navodnjavanja i ispravljanja klimatskih negativnosti.
- Prinosi u Hrvatskoj su definitivno viši što se može pripisati većom upotrebom mineralnih đubriva i boljom obradom zemlje jer su pedološke karakteristike približno jednake u žitornim rejonima obe države.

Hrvatska poljoprivreda ima više otkupne cene osnovnih poljoprivrednih kultura. U odnosu na Srbiju, troškovi proizvodnje osnovnih kultura u Hrvatskoj su značajno viši zbog veće cene veštačkog đubriva i semena. Svi ostali troškovi su kao i u Srbiji, jer se u Hrvatskoj koristi "plavi dizel" za poljoprivredu čija je cena 6 kuna (92 dinara). Kada se uzme prosečan prinos u Hrvatskoj i Srbiji (kukuruza kao najzastupljenije žitarice) njegovi proizvodni troškovi po kg u Srbiji iznose 12,30 dinara (na bazi prinosa iz 2010. godine), dok je u Hrvatskoj prosečna proizvodna cena 14,12 dinara. Međutim kada se u Srbiji uključi i

zemljišna renta za domaćinstva koja uzimaju zemlju od države pod zakup, onda proizvodna cena kukuruza iznosi 16,12 dinara po kilogramu.¹⁹³

Tabela 24: Izvoz poljoprivrednih kultura iz Srbije i Hrvatske (izražen u evrima)¹⁹⁴

Hrvatska

Proizvodi	Vred. izvoza 2005.	Vred. izvoza 2006.	Vred. izvoza 2007.	Vred. izvoza 2008.	Vred. izvoza 2009.	Vred. izvoza 2010.	Vred. izvoza 2011.
Kukuruz	10,057	24,686	7,484	31,537	52,041	34,574	35,489
Pšenica	285	10,929	74,552	5,405	39,892	47,942	23,179
Ječam	172	99	898	620	731	1,075	518
Pirinač	241	212	244	449	283	217	172
Ovas	3	10	219	43	57	126	103
Heljda, proso	2	14	8	50	5	59	40
Raž	44	0	0	25	4	0	0
Ukupno	10,804	35,950	83,405	38,129	93,013	83,993	59,501

Srbija

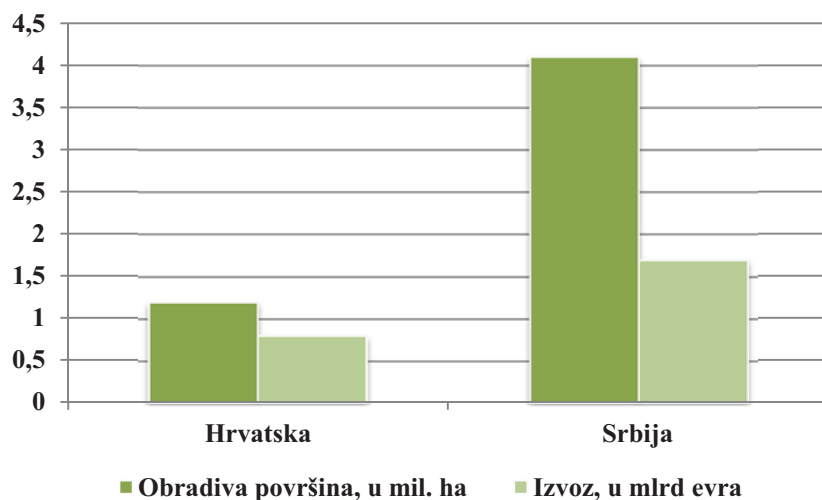
Proizvodi	Vred. izvoza 2005.	Vred. izvoza 2006.	Vred. izvoza 2007.	Vred. izvoza 2008.	Vred. izvoza 2009.	Vred. izvoza 2010.	Vred. izvoza 2011.
Kukuruz	82,919	143,057	62,082	88,068	206,599	252,222	326,941
Pšenica	16,035	7,807	61,689	13,005	25,428	67,439	70,069
Ječam	663	970	1,471	1,001	1,740	2,168	2,026
Pirinač	3	154	141	256	432	349	338
Ovas	263	316	508	390	176	691	215
Heljda, proso	85	99	214	188	163	180	182
Raž	18	24	58	56	11	29	34
Ukupno	99,986	152,427	126,163	102,964	234,549	323,078	399,805

U odnosu na Hrvatsku, Srbija ima neuporedivo veći izvoz žitarica. Razlog je veći tržišni višak kao rezultat neuporedivo više zasejanih površina i veće teritorijalne obuhvatnosti žitorodnih rejona.

¹⁹³ Ovo su optimalne kalkulacije, poljoprivrednici značajan deo ovih sredstava pokušaju da uštede na način da bacaju manje đubriva, koriste jeftina sredstva za prskanje protiv korova, ne vrše optimalnu pripremu zemljišta, ali je cena ovakvih "poduhvata" suviše visoka jer malo smanjenje troškova uzrokuje veliko smanjenje prinosa i povećava cenu koštanja po kilogramu kukuruza.

¹⁹⁴ www.makroekonomija.org preuzeto 05.01.2013. godine

Grafikon 26: Odnos obradivih površina i izvoza Hrvatske i Srbije

U okviru zemalja Zapadnog Balkana, Hrvatska je svakako zemlja sa najrazvijenijim sektorom organske poljoprivredne proizvodnje. Značajan broj nevladinih organizacija (*Ecologica*, *Biopa*) u različitim delovima zemlje prilično uspešno je plasirala ideju o potrebi proizvodnje i konzumiranja ekološke hrane¹⁹⁵. Paralelno sa time uloga državnog sektora (pre svega Ministarstva za poljoprivredu) je vremenom dobijala na značaju. Aktuelni primer je njihova vodeća uloga u kreiranju Akcionog plana razvoja ekološke poljoprivrede u Republici Hrvatskoj za period 2011. do 2016. godine, u kojem je postavljen ambiciozni cilj dostizanja 8% od ukupnih poljoprivrednih površina u sektoru ekološke proizvodnje do 2016. godine tj. oko 90.000 hektara¹⁹⁶.

Prema dostupnim podacima Ministarstva poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja u 2010. godini u sistemu sertifikovane ekološke poljoprivredne proizvodnje se nalazilo 23.282 hektara, odnosno nešto više od 2% od ukupnih poljoprivrednih površina. U strukturi upotrebe datih površina dominiraju oranice sa 17.066 hektara, a potom slede livade i pašnjaci sa 2.452 hektara, voćnjaci sa 1.770 hektara i tako dalje. U kojoj meri se organska poljoprivreda usklađeno razvija pokazuje podatak da se čak 57,7% od oraničnih površina koristi za uzgajanje useva koji služe u ishrani stoke tako da je Hrvatska vodeća zemlja u regiji Zapadnog Balkana po broju grla stoke uzgajanih u skladu sa ekološkim propisima (dominantno se radi o govedima, ovcima i kozama). Manji deo oraničnih površina se koristi za proizvodnju žitarica, uljarica, mahunarki i korenastog bilja. Ukupnu proizvodnju (za koju nažalost ne postoji zvaničan vrednosni pokazatelj) je realizovalo 1125 registrovanih proizvođača koji su ekološki sertifikat dobili od jedne od tri državno ovlašćene institucije za ove poslove.

U dostizanju navedenih rezultata veliki značaj su imale subvencije proizvođačima sa kojima se otpočelo 2002. godine. Za 2011. godinu plan subvencija za organsku proizvodnju iznosio je 400 evra po hektaru za proizvođače povrća i za višegodišnje zasade, 330 evra za proizvodnju na oranicama i 220 evra za livade i pašnjake u ekološkom režimu upotrebe.

U pogledu razvijenosti domaćeg tržišta generalna procena je da je u neprekidnom porastu tražnja za ovom kategorijom proizvoda i da se još uvek značajan broj organskih

¹⁹⁵ Zvanični naziv za ovu kategoriju proizvoda u Hrvatskoj

¹⁹⁶ www.mps.hr preuzeto 10.12.2012. godine

poljoprivrednih proizvoda uvozi kako bi se ona podmirila na adekvatan način.¹⁹⁷ Pored specijalizovanih prodajnih objekata koji se u većim gradovima otvaraju u sve većem broju u Hrvatskoj od 2009. godine u ponudi ekoloških poljoprivrednih proizvoda je prisutan i bio supermarket pod imenom "Garden". Pored toga prisutan je i sistem isporuke na kućnu adresu (koncept "bio korpe") razvijen od strane proizvođača blizu velikih urbanih centara.

Tabela 25: Organska proizvodnja u Hrvatskoj 2007-2009

Organska proizvodnja	2007	2008	2009
Ukupno poljoprivredno zemljište (ha)	2,800.000	2,956.000	3,150.000
Polj. zemljište korišćeno za organsku proizvodnju	7,577	10,000	14,193
Procenat zemljišta korišćen za organsku proizvodnju	0,05	0,1	1,29
Broj organskih farmi	477	630	885

Iz prethodne tabele možemo da zaključimo da se organska proizvodnja skoro duplirala u periodu od dve godine (sa 7,577 na 14,193 ha poljoprivrednog zemljišta namenjenog organskoj proizvodnji). Sličan je slučaj i sa brojem organskih farmi (sa 477 na 885) u periodu od 2007. do 2009. godine.

Tabela 26: Površine pod organskom proizvodnjom u Hrvatskoj

Godina/površina (ha)	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Oranice	2214	2957,92	2915,69	2800	9766	17.066	22.156
Voćnjaci	84	200,93	574,72	792	1264	1770	2.058
Vinogradi	30	31,93	74,84	212	191	400	614
Maslinici	26	36,98	82,83	100	228	322	600
Livade i pašnjaci	740	2620,10	3495,81	5603	1998	2.452	4.943
Ugar	27	101,80	40,15	100	84	156	452
Šume (neobrađeno zemljište)	60	58,58	86,94	82	315	444	352
Povrće			92,17	95	68	284	143
Lekovito bilje			214,14	226	279	388	718
Ukupno	3,184,00	6.008,24	7.577,29	10.010,00	14.193,00	23.282,00	32.036,00

Godina	Ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište (ha)	Organska poljoprivredna proizvodnja (ha)	Udeo organske u ukupno korišćenom poljoprivrednom zemljištu (%)
2010.	1.300.000,00	23.282,37	1,80
2011.	1.300.000,00	32.035,80	2,46

¹⁹⁷ www.balcanicaucaso.org preuzeto 10.12.2012. godine

Broj proizvođača i površine pod organskom poljoprivredom ima tendenciju porasta zbog podrške države, sufinansiranja stručnog nadzora i certifikacije, aktivnom učešću u edukaciji i informisanju poljoprivredne savetodavne službe i aktivnom radu ekoloških zadruga. Udeo organske poljoprivrede u ukupnoj poljoprivredi je u 2011. godini iznosio 2,46%. Tržište organskih proizvoda nije organizovano, delom zbog nedovoljne količine proizvedenih organskih proizvoda, ograničenih prerađivačkih kapaciteta, kao i nedovoljne informisanosti potrošača. Cena organskih proizvoda veća je za 20-50% u odnosu na konvencionalne proizvode. Organski proizvodi uvoze se uglavnom iz zemalja članica EU. Hrvatska ima veliki potencijal u proizvodnji zdrave hrane. S druge strane, uprkos svim mogućnostima, uvoz organskih proizvoda znatno prevazilazi njihov izvoz.

U Hrvatskoj, uslovi za organsku proizvodnju regulisani su Zakonom o ekološkoj proizvodnji poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i podzakonskim aktima. Organski proizvod može biti označen od strane međunarodnih udruženja i organizacija, kao što su *Demeter sertifikat*, najstarija evropska i jedna od najvažnijih sertifikacionih kuća u svetu. Površine pod organskom proizvodnjom u Hrvatskoj su u stalnom porastu u periodu od 2008. do 2010. godine.

Tabela 27: Broj proizvođača organskih proizvoda u Hrvatskoj

Godina	Broj proizvođača
2003.	130
2004.	189
2005.	269
2006.	342
2007.	477
2008.	632
2009.	817
2010.	1125
2011.	1494

U cilju povećanja učešća organske poljoprivredne proizvodnje na 8% u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji u Hrvatskoj usvojen je Plan razvoja ekološke poljoprivrede za period 2011-2016. godine. U Planu je navedeno da je u tom cilju potrebno povećati saradnju između vlasti i proizvođača, povećati broj udruženja organskih proizvođača i poljoprivrednih savetnika. Takođe se predlaže finansiranje hrvatskih poljoprivrednih proizvođača za učestvovanje na sajmovima organske proizvodnje u zemlji i inostranstvu (kako bi se privukli potencijalni potrošači). U istom Planu, navedena je potreba za poboljšanjem infrastrukture, radi boljeg plasmana organskih poljoprivrednih proizvoda na strana tržišta.

DEO 7

PROIZVOĐAČI ORGANSKE HRANE U SRBIJI

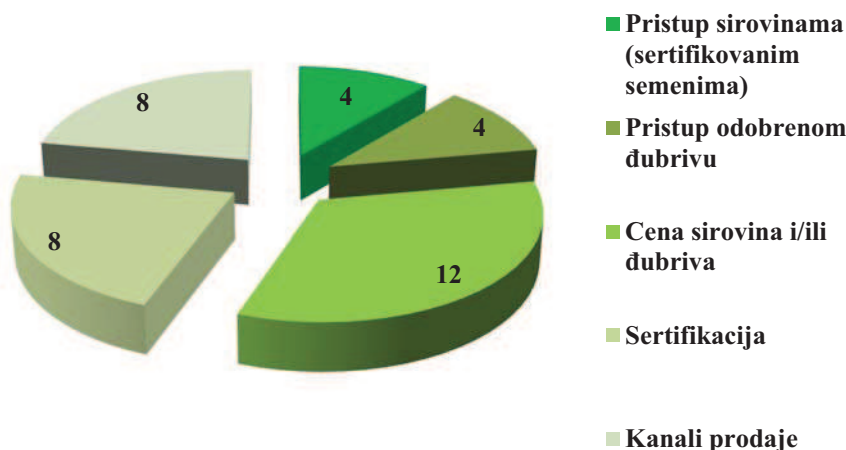
REZULTATI UPITNIKA (CILJNA GRUPA: PROIZVOĐAČI ORGANSKE HRANE U SRBIJI)

U svrhu saznanja potreba, i problema sa kojima se suočavaju proizvođači organske hrane u Srbiji, izvršili smo terensko ispitivanje 26 proizvođača organske hrane (Prilog 2). Za potrebe intervjuisanja konstruisan je upitnik koji sadrži 23 pitanja (Prilog 1). Upitnik je sastavljen sa ciljem dobijanja konkretnih informacija o podršci države sektoru organske proizvodnje.

Podaci do kojih smo došli ovim istraživanjem su pokazala je proizvođačima organske hrane najpotrebnija finansijska podrška države, u subvencionisanju organske proizvodnje i dobijanju potrebnih sertifikata. Većina ispitanika je kao dodatni problem navela dug period čekanja na isplate subvencija, što im je stvorilo dodatne probleme u daljoj proizvodnji (navedeno je da su subvencije za 2012. godinu dobili sa zakašnjenjem od 3 meseca). Sledeći problem koji navode se odnosi na dug period čekanja da se dobiju potrebni sertifikati (i pored blagovremenog dostavljanja dokumentacije, na dobijanje sertifikata se čeka i do 9 meseci).

Na pitanje šta im predstavlja najveću prepreku u proizvodnji, većina (12 proizvođača) je identifikovala cenu sirovina (sertifikovanih semena) i organskog đubriva (Grafikon 27).¹⁹⁸ Na drugom mestu su sertifikacija (8 proizvođača) i kanali prodaje (8 proizvođača).

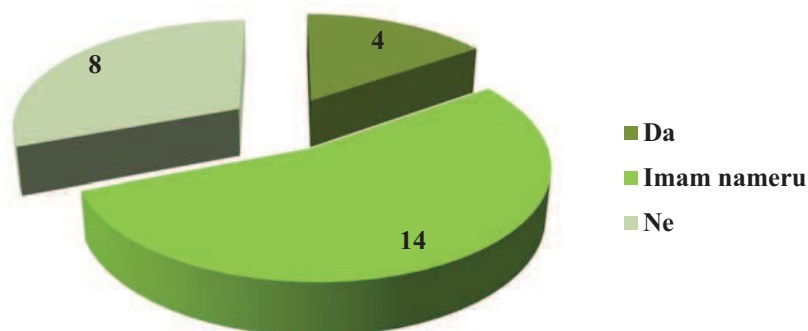
Grafikon 27: Najveće prepreke sa kojima se suočavaju proizvođači organske hrane u Srbiji

Istraživanje je pokazalo da većina ispitanih proizvođača prepoznaje mogućnost izvoza proizvedenih organskih namirnica (Grafikon 28). Čak i proizvođači koji ne izvoze svoje proizvode, kao razlog navode to da nemaju dovoljnu količinu koja bi zadovoljila potencijalne inostrane kupce. Iz navedenog, možemo zaključiti da bi se organizovanjem proizvođača, po principu zadruga, prevazišli problemi nedovoljne količine organske hrane i pospešio izvoz ovih proizvoda.

¹⁹⁸ Ispitani proizvođači su imali mogućnost zaokruživanja više od jednog ponuđenog odgovora

Grafikon 28: Broj ispitanih proizvođača koji izvoze organske proizvode

Sumirajući nalaze dolazimo do sledećih zaključaka:

- Ispitani proizvođači organske hrane posluju na površinama od 7-20 ha;
- Većina proizvođača se bave pored uzgajanja poljoprivrednih kultura i organskim stočarstvom (18 proizvođača). Na taj način se stvara samoodrživost organskog gazdinstva (proizvođači ne moraju da brinu o nabavci organskog đubriva i njegovoj ceni). Veoma je značajno da uravnoteženi odnos biljne i stočarske proizvodnje obezbedi dovoljno hrane za ishranu domaćih životinja, odnosno da stočarstvo obezbedi organsko đubrivo. U proseku za 1 ha biljne proizvodnje potrebno je 1-2 uslovna grla krupne stoke (zavisno od vrste i intenziteta proizvodnje);
- Pokazalo se da je od velike važnosti, za uspešno poslovanje, i stepen obrazovanja nosioca poljoprivrednog gazdinstva (ili nekog od članova porodice, angažovanog u proizvodnji organske proizvodnje). Naime, poljoprivrednici koji imaju završenu samo osnovnu školu, nisu ostvarili subvencije za proizvodnju organske hrane u 2012. godini. Problemi nastaju kod potrebe za adekvatnim popunjavanjem dokumentacije neophodne za refundiranje sredstava. Takođe, ova grupa proizvođača navodi da nije u mogućnosti da aplicira za razvojne projekte stranih donatora. Kao razloge navode: jezičke barijere, nedostatak znanja za pisanje biznis plana i ostale dokumentacije potrebne za odobravanje ovakvih projekata;
- Svi ispitani proizvođači su članovi nekog udruženja za organske proizvođače (Serbia organica, Bio razvoj, Terra's). Kao koristi od članstva navode: edukaciju i stručna predavanja, savetodavne usluge, kontakte sa drugim proizvođačima organske hrane). Proizvođači su svesni potrebe za udruživanjem i međusobnom kooperacijom. Stvaranjem klastera organske proizvodnje znatno bi se doprinelo daljem razvoju organske proizvodnje (koristi su višestruke – i za proizvođače i za nacionalnu privredu);
- Ograničavajući faktor za razvoj organske proizvodnje u Srbiji predstavlja nedostatak povoljnih kreditnih linija za nabavku opreme. Postojeće kreditne linije su nepovoljne u pogledu kamatnih stopa, kao i perioda vraćanja. Ministarstvo poljoprivrede trebalo bi da uspostavi, u saradnji sa ostalim ministarstvima, dodatne kreditne linije za proizvođače voljne da investiraju u organsku proizvodnju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Hipoteze

Istraživački program u ovoj doktorskoj disertaciji se odnosi na mogućnost razvoja organske poljoprivrede, kao ključne komparativne prednosti Srbije i pokretačkom snagom ruralnog razvoja. Na državi je da obezbedi odgovarajuću finansijsku, sertifikacijsku i savetodavnu podršku proizvođačima organske hrane, kako bi ih stimulisala na veći obim proizvodnje, udruživanje zbog lakšeg plasmana na strana tržišta i iskorišćenje prirodnih potencijala Srbije. Iako je Srbija pretežno agrarna zemlja sa značajnim zemljišnim potencijalima za razvoj biljne i stočarske proizvodnje, za organsku poljoprivredu se može reći da je još uvek u povoju.

Okosnicu ove doktorske disertacije čine sledeće hipoteze:

1. Povećanje izvoza je nužnost za stabilizaciju naše privrede
2. Povećanje izvoza u našim uslovima je najlakše ostvariti u poljoprivredi
3. Organska proizvodnja je segment poljoprivrede koja može da bude ključni generator privrednog rasta nacionalne ekonomije
4. Organska proizvodnja može povećati standard stanovništva u ruralnim predelima, usled visoke cene organske hrane u svetu
5. Uloga države je od ključnog značaja, u smislu subvencija i finansiranja ovog vida proizvodnje
6. Povezivanje malih proizvođača organske hrane na lokalnom nivou, po principu klastera može da doprinese regionalnom razvoju

U doktorskoj disertaciji su sve teze detaljno istražene, potvrđena je njihova naučna održivost i objašnjenji faktori i mehanizmi koji ih kreiraju.

U radu je razmatran sektor organske proizvodnje u Srbiji: trenutno stanje i organski sektor u kontekstu istorijskog razvoja, budućih izazova i prilika. Organska proizvodnja ima za cilj da proizvede dovoljne količine visoko-kvalitetne hrane uz racionalno korišćenje prirodnih resursa i očuvanje životne sredine. Ona podrazumeva maksimalno korišćenje obnovljivih izvora energije, zaštitu životne sredine, smanjenje svih oblika zagađivanja koji mogu da budu posledica poljoprivredne proizvodnje kako bi se stvorili uslovi za zadovoljenje osnovnih životnih potreba poljoprivrednih proizvođača, sticanje odgovarajuće dobiti i osećaja zadovoljstva sopstvenim radom. Interesovanje za organsku proizvodnju konstantno raste, što se odražava i na tržište organskih proizvoda koje je u poslednjih deset godina tri puta uvećano. Zemlje članice EU, i pored značajne sopstvene proizvodnje, i dalje pokazuju potrebu za uvozom organskih proizvoda. Srbija može iskoristiti ovu šansu i plasirati značajne količine organskih proizvoda na inostrano tržište.

Proizvodni i ekonomski efekti poljoprivrede Srbije nisu na nivou mogućnosti koje pružaju bogati prirodni potencijali i zaostaju za konkurentskim zemljama u regionu. Da bi se to prevazišlo, potrebno je ubrzati, intenzivirati i finansijski adekvatno podržati aktivnosti:

- Izgradnje stabilnog i održivog agrarnog sektora, koji bi bio konkurentniji na domaćem i međunarodnom tržištu, doprineo rastu BDP i izvoza;
- Uspostavljanja efikasnog zakonodavnog i institucionalnog okvira, usklađenog sa međunarodnim standardima i zahtevima procesa integracija.

Naime, u doktorskoj disertaciji su razmatrane prednosti i mane, za poljoprivredne proizvođače, koje sa sobom nosi integracija Srbije u EU. Opredeljenje Srbije da postane član Evropske unije i Svetske trgovinske organizacije dovodi do potrebe prilagođavanja dosadašnjeg načina finansiranja poljoprivrede, kako bi naši poljoprivredni proizvođači bili konkurentni na jedinstvenom razvijenom tržištu, na kome ne postoje trgovinske barijere. U cilju uspešnog nastupa na ovako zahtevnom tržištu i prilagođavanja agrarnoj politici EU, nameće se redefinisane ciljeva razvoja poljoprivrede i to: povećanje konkurentnosti, bezbednost hrane i ruralni razvoj. Na putu ka EU Srbija treba da se prilagodi nizu politika, propisa i standarda koje propisuje EU, koji podrazumevaju: usklađivanje zakonodavstva, izgradnju novih institucija, kadrovsku reorganizaciju i stalnu obuku zaposlenih.

Rezultati istraživanja

Istraživanja su započeta pregledom prirodnih potencija Srbije i raspoloživih resursa, koji se mogu staviti u funkciju daljeg razvoja organske proizvodnje, kao podrške povećanju izvoza, privrednog rasta i stabilizacije privrede u celini.

Na osnovu pregleda brojne relevantne literature, došli smo do saznanja da je metodama organske poljoprivrede omogućeno poboljšanje uslova životne sredine, ekosistema, očuvanje kvaliteta vode, očuvanje zemljišta i njegove polodnosti. Primenom metoda organske proizvodnje, prirodnih procesa kod proizvodnje biljaka i životinja, izolovanjem zemljišnih parcela, stočnih farmi, objekata za preradu, kontrolom vode za navodnjavanje, obezbeđivanjem stručnjaka koji primenjuju svoje znanje i prate aktuelnosti i naučna saznanja, osim dobijanja organskih proizvoda, proizvođači mogu ostvariti i visoki profit.

Tržištima organske hrane u celom svetu vladaju i upravljaju isti ekonomski principi kao i u drugim sektorima. Tražnja raste mnogo brže nego domaća ponuda, a upravo ovaj trend navodi privredu da potencijale proizvodnje organske hrane prevede u izvozne mogućnosti. Srbija, koja ima poljoprivrednog zemljišta u izobilju i dugu agroindustrijsku tradiciju, može sa razlogom očekivati da će ove prednosti pretvoriti u izvozne šanse i da će dati novu snagu domaćem tržištu.

U skladu sa **prvom hipotezom**, zaključili smo da budući model rasta srpske privrede mora biti zasnovan na njenoj izвозnoj orijentaciji i otvaranju stranih tržišta za domaće proizvode. Ovo predstavlja primarni cilj, čije ostvarivanje zahteva:

- kompletnu i radikalnu reformu agrarne politike,
- bržu harmonizaciju domaćeg zakonodavstva sa zahtevima EU,
- kadrovsko jačanje administracije,
- izgradnju novih i reformisanje postojećih institucija spremnih da odgovore složenim zahtevima transformacije sektora i obezbede uspešno povlačenje predpristupnih fondova Evropske unije.

Činjenica je da globalizacija nameće potrebu svim zemljama za uključenje u svetske tokove (kroz međusobnu razmenu roba, usluga, rada i kapitala). U takvim uslovima povećanje izvoza je jedan od najbitnijih uslova za povećanje privredne aktivnosti svake

zemlje. Empirijskom analizom smo utvrdili da je izvoz posebno važan za male zemlje, sa relativno skromnim resursima, poput Srbije. Dalja istraživanja su dovela do zaključka da se povećanjem izvoza doprinosi makroekonomskoj stabilnosti zemlje, povećanju proizvodnje (samim tim i zaposlenosti i životnog standarda građana) i omogućava se uredno servisiranje spoljnog duga.

U kontekstu **druge hipoteze** došli smo do zaključka da je veoma važno podržati i promovisati izvoz proizvoda koji mogu biti konkurentni, sa cenom i kvalitetom, na stranom tržištu. Srbija je pretežno agrarna zemlja, sa velikim prirodnim potencijalima za poljoprivrednu proizvodnju. U istraživanju smo došli do saznanja da je najrealnije da Srbija poveća izvoz kroz sektor poljoprivrede.

Najveći trgovinski partner Srbije je Evropska unija (polovinu svojih poljoprivrednih proizvoda izvozimo u zemlje EU). Međutim, sa prosečnom vrednošću izvoza od 531 dolara po hektaru, Srbija se nalazi na začelju po veličini izvoza po obradivoj površini (EU izvozi deset puta više – oko 6.000 dolara po hektaru). U toku istraživanja smo došli do saznanja da problem kod izvoza poljoprivrednih proizvoda iz Srbije predstavlja i to što se izvoze pretežno primarni proizvodi, kao i to što Srbija ne ispunjava uslove za dozvole za izvoz u EU živih životinja, svinjskog, živinskog mesa, mleka.

Imajući u vidu **treću hipotezu**, u istraživanju smo došli do relevantnih podataka koji su ukazali na to da potražnja za organskim proizvodima postoji u mnogim zemljama, a Srbija ima izuzetne ekološke, klimatske i tehničke uslove da, pored tradicionalnog jagodastog i ostalog voća, proizvodi povrće, žitarice i uljarice iz organske proizvodnje, koje su veoma tražene na međunarodnom tržištu. Donošenjem i doslednim sprovođenjem strategije razvoja poljoprivrede, prehrambene industrije i ruralnih područja organska poljoprivreda može da postane osnova celokupne privrede i značajno doprinese bržem razvoju ostalih grana privrede Republike Srbije.

Srbija poseduje veliki broj malih zemljišnih poseda, u privatnom vlasništvu, a iskustvo poljoprivrednika je pokazalo da su upravo male parcele (od oko 20 ari) idealne za pokretanje organske proizvodnje. U oblasti organske proizvodnje, Srbija ima prirodne uslove da napreduje i ostvaruje dobre rezultate, korisne za proizvođače, potrošače i za zemlju u celini. Brži razvoj organske poljoprivredne proizvodnje značajno bi doprineo unapređenju pozitivnog salda Srbije u spoljnotrgovinskoj razmeni.

U skladu sa **četvrtom hipotezom**, u istraživanju smo došli do zaključka da Srbija ima sve uslove da se pozicionira kao značajan proizvođač organskih proizvoda zbog sve veće tražnje za njima u svetu, kao i zbog prirodnih potencijala, povoljne klime, nezagađenog zemljišta i vazduha i blizine evropskog tržišta. Empirijskom analizom smo došli do saznanja da je organska proizvodnja često povezana sa multifunkcionalnim karakterom poljoprivrede i, kao takva, omogućava očuvanje sela, tradicije, izvorne kulture, starih zanata, razvoj seoskog turizma posebnog tipa tj. ekološkog turizma.

U radu smo temeljno obradili osnovne razloge za sve češće migracije stanovništva iz ruralnih oblasti u gradove. Društvene i ekonomske posledice migracije na relaciji selo – grad su brojne i negativne i za ruralnu i urbanu sredinu. Selo napuštaju kvalifikovaniji, obrazovaniji, preduzetniji, sposobniji. Urbana područja absorbuju najbolje kadrove nerazvijenih područja produbljuje postojeću regionalnu nejednakost i neravnotežu u kapacitetima ljudskih resursa i razvojnog potencijala sela. Uspostavljanjem organske proizvodnje u ovim predelima, proizvođači imaju velike šanse da ostvare značajnu ekonomsku dobit, koja će im omogućiti bolji život i smanjiti devastaciju sela.

Peta hipoteza se odnosi na finansijsku podršku države sektoru organske proizvodnje. Istraživanjem smo sagledali postojeću situaciju u Srbiji, uočili probleme i izneli niz rešenja koja bi mogla da unaprede organsku proizvodnju, i poljoprivrednu proizvodnju, uopšte. Gazdinstvima koja se bave organskom proizvodnjom potrebna je pomoć pri nabavci odgovarajuće mehanizacije, drugih tehničkih sredstava i kapitala kako bi podigli proizvodnu efikasnost do nivoa koji im obezbeđuje konkurentnost na nacionalnom, regionalnom i tržištu EU. Pored finansijske podrške države iz budžeta, proizvođačima će od 2014. godine biti dostupno i korišćenje Instrumenta pretpristupne pomoći za ruralni razvoj (IPARD). Uz investicionu podršku IPARD-a i proizvođači i prerađivači organske hrane će moći da podignu efikasnost svoje proizvodnje. Na taj način se može ojačati uloga Srbije u sektoru organske proizvodnje u Evropi, uz istovremenu promociju naših prednosti: nezagađeno zemljište, ugledne ustanove za istraživanje, razvoj i obrazovanje, bliskost sa određenim tržištima i duga tradicija uzgajanja i prerade izuzetno traženih proizvoda (jagodastog i ostalog voća, povrća, žitarica i uljarica).

Mere ruralne politike treba znatno više usmeriti na seoska područja. To su mere koje vode poboljšanju života i privređivanja na selu. One podrazumevaju: investicije u sredstva za poljoprivrednu proizvodnju i preradu, izgradnju i obnovu seoske infrastrukture, edukaciju i stručno usavršavanje seoskog stanovništva, unapređenje seoskog turizma, promovisanje tradicionalnih i kulturnih vrednosti, zaštitu prirodne sredine i okruženja.

Za potrebe dokazivanja **šeste hipoteze**, u radu su analizirane prednosti udruživanja i kooperacije poljoprivrednih proizvođača (posebno proizvođača organske hrane). Organizovanje organskih površina i uključivanje što većeg broja proizvođača moguće je ostvariti samo uz intenzivnu podršku države, jer je potreban duži niz godina da se pokažu pozitivni efekti ovog tipa proizvodnje. Informisanjem proizvođača i potrošača o organskoj hrani podigla bi se svest o potrebi za proširenjem i investiranjem ovakve proizvodnje.

Temeljnim istraživanjem o prednostima udruživanja po principu klastera došli do saznanja da bi formiranje klastera organske proizvodnje doprinelo integraciji celokupnog proizvodnog lanca koji čine dobavljači, proizvođači, kupci i naučni centri. Na taj način bi se između njih ostvario protok informacija i razmena znanja, i kao posledica toga, omogućio pristup stranim tržištima, razvoj novih proizvoda, transfer novih tehnologija i jačanje konkurentnosti.

Naučni doprinos doktorske disertacije

Polazeći od osnovnog cilja ovog istraživanja – da ukažemo na značaj adekvatnog finansiranja i subvencionisanja sektora organske proizvodnje – smatramo da smo u disertaciji uspeli da potvrdimo sve hipoteze. Pokazali smo da su prirodni potencijali i resursi u Srbiji, idealni za započinjanje organske proizvodnje. Pored toga, pokazali smo da je za privredni rast i stabilizaciju privrede Srbije, povećanje izvoza neophodno. Sa obzirom na to da je Srbija pretežno ruralna zemlja, došli smo do zaključka da su najveći izgledi za povećanje izvoza, u sektoru poljoprivrede. Takođe smo pokazali da su u Srbiji glavni problemi, za dalji razvoj organske poljoprivrede, nedovoljna finansijska sredstva za započinjanje proizvodnje i sertifikaciju, kao i nabavku obrtnih sredstava. Podrška države je u tom segmentu od velike važnosti. Pored potrebe za promenom strukture agrarnog budžeta i povećanjem subvencija za organske proizvođače, na državnim institucijama je i da pravilno iskoriste fondove EU, namenjene poljoprivredi. Analizom slučaja Hrvatske, došli smo do saznanja o značaju edukacije poljoprivrednika da pravilno apliciraju za finansijsku pomoć Evropske unije. U

toku istraživanja, videli smo da Hrvatska u veoma velikoj meri nije iskoristila IPA fondove, posebno one namenjene poljoprivredi. Sa obzirom na to da je Srbija usmerena na EU integraciju, smatramo da su pokazani primeri od izuzetne važnosti i za našu zemlju.

U doktorskoj disertaciji je sprovedena komparativna analiza zakonske regulative za oblast poljoprivrede, ruralnog razvoja i organske proizvodnje u Evropskoj uniji, zemaljama u regionu i Srbiji. Došli smo do zaključka da proces potpunog usklađivanja zakonodavstva Srbije i EU u oblasti organske proizvodnje još uvek nije okončan. Iz tog razloga, u toku je inicijativa za izmene i dopune postojećeg zakona (U Srbiji je ovaj sektor regulisan Zakonom o organskoj proizvodnji iz 2010. godine). Analizirajući pravne okvire, za sektor poljoprivrede, zemlja u okruženju došli smo do saznanja da su zemlje zapadnog Balkana, sa težnjom što brže integracije u EU, usvojile gotovo identične zakone, koji regulišu ovu oblast, ne vodeći računa o specifičnostima i identitetu svoje zemlje.

U radu smo istražili prednosti stvaranja klastera organske hrane u Srbiji i došli do zaključka da jedino udruživanjem i saradnjom mali poljoprivredni proizvođači (posebno proizvođači organske hrane) mogu da ostvare izvoz proizvedene hrane na strana tržišta. Pored mogućnosti izvoza, udruživanje po principu klastera može da omogući i povećanje konkurentnosti proizvoda namenjenih izvozu.

Naučni doprinos doktorske disertacije takođe se sastoji u istraživanju i predstavljanju široke strane literature i prakse koje su pokazale da poljoprivreda igra veoma važnu ulogu u privredi neke zemlje, koja se pre svega odnosi na rast svetske populacije i neraskidivo je povezana sa smanjenjem siromaštva zemalja u razvoju (kao što je Srbija).

Organska proizvodnja ima značajnu ulogu u razvoju ruralnih područja, jer omogućava ekonomski razvoj, diverzifikaciju aktivnosti, privlačenje finansijskih resursa, ali takođe predstavlja integralni deo strategije za ruralni i poljoprivredni razvoj. U radu smo dokazali da organska multifunkcionalna poljoprivreda kao deo integralnog ruralnog razvoja daje šansu razvoju porodičnog gazdinstva i malih proizvođača u Srbiji, unapređenju eko i agroturizma i očuvanju tradicije.

U radu je poseban akcenat bio na analizi razvoja organske proizvodnje, njenom značaju za nacionalnu privredu, koristima koje zemlja može da ostvari izvozom organskih namirnica, kao i neophodnosti pravilnog finansiranja i subvencionisanja proizvođača od strane države. U tom smislu naučni doprinos je dat i kroz analizu podataka dobijenih intervjuisanjem proizvođača organske hrane u Srbiji. Sumiranjem nalaza došli smo da niza zaključaka i preporuka za dalji razvoj sektora organske proizvodnje.

PRILOZI

PRILOG 1: UPITNIK ZA PROIZVOĐAČE ORGANSKE HRANE

Upitnik sprovodi Vesela Ćurković, za potrebu pisanja doktorske disertacije na temu: "Finansijska podrška države proizvodnji organske hrane – velika razvojna šansa Srbije", na Poslediplomskim studijama Univerziteta Singidunum. Ciljna grupa su proizvođači organske hrane na teritoriji Republike Srbije.

1. Naziv poljoprivrednog gazdinstva, farme, preduzeća _____
2. Stručna sprema vlasnika
 - a) osnovna škola b) SSS c) VSS d) VS
3. Od koje godine se bavite organskom proizvodnjom _____
4. Na kojoj površini obavljate poljoprivrednu proizvodnju?
 - a) do 5 ha b) od 5 do 15 ha c) preko 15ha
5. Koliko imate angažovanih ljudi na poljoprivrednom gazdinstvu?
 - a) ukupno _____
 - b) članova porodice _____
 - b) zaposlenih _____
 - c) stalnih radnika _____
 - d) sezonskih radnika _____
6. Zašto ste se odlučili za proizvodnju organske hrane?
 - a) ekonomska dobit b) veća podrška države nego kod klasične proizvodnje
 - c) zdravstveni razlozi d) ekološki razlozi e) ostalo _____
7. Da li se bavite i organskom i klasičnom proizvodnjom?
 - a) samo organskom b) i jednom i drugom
8. Koje poljoprivredne kulture imate na svom gazdinstvu? (možete zaokružiti više odgovora)
 - a) voće b) povrće c) žitarice
 - d) med e) šumski plodovi f) začinsko bilje
9. Da li se bavite i organskim stočarstvom?
 - a) da b) ne
10. Da li imate potrebe (i uslova) za proširenje proizvodnje?

- a) da, imam potrebe, ali ne i uslova b) ne
11. U kom iznosu ste ostvarili subvencije za organsku proizvodnju u 2012. godini
- a) nisam ostvario subvencije b) do 100.000 din c) od 100-150.000 din
- d) preko 200.000 din e) preko 300.000 din
12. Da li je bilo kašnjenja sa isplatom državnih subvencija?
- a) da b) ne
12. A) Ukoliko jeste, da li vam je to stvorilo problem u daljoj proizvodnji?
- a) da, u većoj meri b) da, u manjoj meri c) ne
13. Šta biste naveli kao najveću prepreku Vašoj proizvodnji? (možete zaokružiti više odgovora)
- a) pristup sirovinama (sertifikovaniom semenima)
- b) pristup odobrenim đubrivu
- c) cena sirovina i/ili đubriva
- d) sertifikacija
- e) kanali prodaje
14. Da li Vam je potrebna pomoć države u procesu sertifikacije?
- a) da, finansijska b) da, savetodavna c) ne
15. Da li ste zadovoljni ekonomskom dobiti koju ostvarujete baveći se organskom proizvodnjom?
- a) da, u većoj meri b) da, u manjoj meri c) ne
16. Da li ste član nekog udruženja za organske proizvođače?
- a) da, (kojeg) _____ b) ne
17. Da li koristite usluge nekih savetodavnih službi?
- a) da (kojih) _____ b) ne
18. Da li ste pohađali predavanja/edukaciju o organskoj proizvodnji?
- a) da b) imam nameru c) ne
19. Da li ste putovali u inostranstvo na studijsku posetu drugom poljoprivrednom gazdinstvu (farmi)?

- a) da b) imam nameru c) ne

20. Da li ste imali prilike da učestvujete/prisustvujete međunarodnom sajmu organske hrane?

- a) da b) ne

21. Da li izvozite svoje organske proizvode?

- a) da b) imam nameru c) ne

21. A) Ukoliko da, na koje tržište izvozite?

- a) EU b) Rusija c) ostalo

22. Da li smatrate da Vam je potrebna podrška države u izvozu?

- a) da b) ne

23. Imate li neki predlog kako država može da pomogne proizvođače organske hrane?

PRILOG 2: SPISAK PROIZVOĐAČA ORGANSKE HRANE U SRBIJI

1. Radosav Grujičić
Pambukovica, Ub	14. "BIO SALAŠ FARAGO"
Orom
2. BIOFARMA MILIĆEVIĆ
Kalenić, Brgule	15. Ivan Farago
Novi Kneževac
3. BIOFARMA TOMANOVIĆ
Temska	16. Emil Kenjereš
Male Pijace
4. EUROORGANICA d.o.o.
Opovo	17. "SALAŠ SLAVNIĆ"
Srbobran
5. GAZDINSTVO ATANACKOVIĆ
Crepaja	18. STANIMIROV SALAŠ"
Nadalj
6. Eko farma pilića
DTC gazdinstvo
Farma Gardinovci	19. Porodica Mamužić
Ljutovo
7. EKO FARMA AVALA	20. ORGANSKA FARMA LAF
Barajevo
8. plantaža aronije milošević
Aleksinac	21. Porodica Vozar
Kisač
9. Gazdinstvo Korugić
Selo Zvijezd	22. Porodica Stojanović
Kikinda
10. Zvonko Matoš
Subotica	23. Spasenija Karaman
Sremska Kamenica
11. "FAMILY BIOFARM"
Kelebija	24. Eko farma Zornić
Bačevac
12. "CINDEL FARM"
Bajmok	25. Eko Farma Kovačević
Ljutovnica
13. "BIO BAŠTA ČIKOŠ"
Totovo selo	26. Basilikon d.o.o.
Avala

LITERATURA

LITERATURA

1. Babović Jovan, Lazić Branka, Malešević Miroslav, Gajić, Živorad, Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane, Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad, 2005.
2. Bekić Bojana, Jeločnik Marko, Ivanović Lana, Organska proizvodnja – proizvodnja u skladu sa životnom sredinom, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007.
3. Bogdanov Natalija, Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, Sektor za smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj, UNDP, Beograd 2007.
4. Bogdanov Natalija, Sredojević Zorica, Rodić Vesna, Ekonomski aspekti organske poljoprivrede u Srbiji, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2005.
5. Bogdanov Natalija, Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije, Monografija, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd, 2004.
6. Božić Dragica, Bogdanov Natalija, Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije, Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu, Društvo agrarnih ekonomista Srbije i Poljoprivredni fakultet, Beograd, 2006.
7. Hozić Aida, Rodić Dani, Žigić Krešimir, Zemčik Petr, Gligorov Vladimir, Konkurentnost privrede Srbije, Jefferson Institute, Beograd, 2006.
8. Jevtić Stojan, Stanković Vojislav, Izvozno orijentisan rast i razvoj poljoprivrede Srbije, Privredna komora Srbije, Centar za naučno-istraživački rad i ekonomske analize, Beograd, 2010.
9. Kovačević Dušan, Oljača Snežana, Organska poljoprivredna proizvodnja, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2005.
10. Mijačić Dragiša, Analiza stanja poslovne infrastructure u Republici Srbiji, Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd, 2011.
11. Miljević Milan, Metodologija naučnog rada, Filozofski fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Pale 2007.
12. Oljača Snežana, Glamočlija Đorđe, Kovačević Dušan, Oljača Mićo, Dolijanović Željko, Potencijali brdsko-planinskog regiona Srbije za organsku poljoprivrednu proizvodnju, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2008.
13. Pejanović Radovan, Razvojni problemi poljoprivrede Srbije, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009

14. Pejanović Radovan, Poljoprivreda Srbije 2000-2008, Jugoslovenski pregled, Beograd, 2009.
15. Pejanović Radovan, Njegovan Zoran, Tica Nedeljko, Tranzicija, ruralni razvoj i agrarna politika, monografija, Ekonomski institut-Beograd, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2007.
16. Pejanović Radovan, Tica Nedeljko, Tranzicija i agroprivreda, monografija, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, 2005.
17. Stakić Budimir, Međunarodne finansijske institucije, Univerzitet Singidunum, Beograd 2012.
18. Stakić Budimir, Javne Finansije, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2012.
19. Stanišić Milovan, Revizija, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.
20. Unković Milorad, Stakić Budimir, Spoljnotrgovinsko i devizno poslovanje, Univerzitet Singidunum, Beograd 2011.
21. Unković Milorad, Međunarodna ekonomija, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
22. Vasiljević Dušan, Lokalni ekonomski razvoj, Palgo Center, Beograd 2012.
23. Veličković Dragiša, Barać Slobodan, Makroekonomija, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2009.
24. Veselinović Petar, Ekonomija, Univerzitet Singidunum, Beograd 2010.
25. Vlahović Branislava, Tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, Univerzitet u Novom Sadu, Stilos print, Novi Sad, 2003.

MEĐUNARODNI IZVORI

1. EU budget 2011, Publication Office of the European Union, 2012.
2. Zakon o poljoprivredi Federacije BiH, Službeni glasnik 88/2007.
3. Zakon o poljoprivredi Republike Srpske, Službeni. glasnik RS, 2006.
4. Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske, Narodne novine 06/01
5. Uredba (EZ) 852/2004 o higijeni prehrambenih proizvoda, Službeni list Evropske unije L139/2004

6. Uredba (EZ) 853/2004 posebni propisi iz oblasti higijene hrane životinjskog porekla, Službeni list Evropske unije L 139/2004
7. Direktiva 2000/13 Deklarisanje, prezentacija i reklamiranje prehrambenih proizvoda, Službeni list Evropske unije 13/2000
8. Principi i uslovi zakona o hrani, Regulativa EC 178/2002
9. Direktiva 854/2004 Pravilnik o higijeni hrane namenjene ljudskoj ishrani

ČASOPISI I DRUGI IZVORI

1. Adelman Irma, Taylor Edward, Changing comparative advantage in food and agriculture lessons from Mexico, Paris: OECD, 1990.
2. Atkins Peter, Bowler Ian, Food in society, Oxford University Press, New York, 2001.
3. Balassa Bela, The changing pattern of comparative advantage in manufactured good, Review of Economics and Statistics, vol. 68, 1979.
4. Bruinsma Jelle, World Agricultural Towards 2015-2030 an FAO Perspective, FAO, Rome, 2003.
5. FAO: Developments in global agricultural markets since 1995, FAO, Geneva, 2002.
6. FAO: Medium-term prospects for agricultural commodities, Projections to the year 2010, Rome, 2005.
7. Gehlhar Mark, Coyle William, Global food consumption and impacts on trade patterns, Agriculture and Trade Report, US Department of Agriculture, Economic Research Service, br. WRS 01-1, 2001.
8. House of Lords, European Union Committee (2008): The future of the Common Agricultural Policy, 7-t report of Session 2007-08, London
9. Jevtić Stojan, Stanković, Vojislav, Karakteristike poljoprivrede Srbije u 2006. godini sa mogućnostima unapređenja u narednom periodu, Tržište, novac, kapital, vol. 39, br. 4, 2006.
10. Jevtić Stojan, Stanković Vojislav, Vučković Sanja, Export growth of agricultural products as factor of agricultural and rural development in Serbia, Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe, 100th Jubilee Seminar of the European Association of Agricultural Economists, Novi Sad, 2007.

11. Jevtić Stojan, Vučković Sanja, Stanković Vojislav, Izvozne performanse poljoprivrede Srbije u periodu od 2000. godine do danas, Tržište, novac, kapital, vol. 40, br. 2, 2007.
12. Jevtić Stojan, Stanković Vojislav, Konkurentnost poljoprivrede Srbije u funkciji rasta izvoza i održivog razvoja, Tržište, novac, kapital, vol. 42, br. 4, 2009.
13. Josling Tim, Valdes Alberto, Agricultural policy indicators, FAO Commodity and Trade Policy Research Working Paper, Economic and Social Development Department, 2004.
14. Lerman Zvi, From common heritage to divergence: Why the transition countries are drifting apart by measures of agricultural performance, American Journal of Agricultural Economics, 2000.
15. Kapor Predrag, Strane direktne investicije u poljoprivredi, Ekonomika poljoprivrede, Beograd, 2009.
16. MacDonald James, Hoppe Robert, Banker David, Growing farm size and the distribution of farm payments, ERS, 2006.
17. Macours Karen, Swinnen Johan, Patterns of agrarian transition, Economic Development and Cultural Change, Chicago, 2002.
18. Mcgranahan David, Beale Calvin, Understanding rural population loss. *Rural America*, vol. 17, 2002.
19. Mellor John, The economics of agricultural development, Cornell University Press, New York, 1998.
20. Maksimović Goran, Demografski faktori lokalnog ekonomskog razvoja u Republici Srbiji, Agroekonomika broj 49-50, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, 2011.
21. Mihailović Branko, Savić Mirjana, Bekić Bojana, The role of consulting in development of organic production in Serbia, Conferinta internationala Bucuresti, Academia De Studii Economice Din Bucuresti, 2008.
22. Milenković Staniša, Prostor Srbije kao izazovni element proizvodnje zdravstveno bezbedne hrane, Zbornik radova, Eko-konferencija, Novi Sad, 2004.
23. Oljača, Snežana, Kovačević Dušan, Dolijanović Željko, Low-external farming system-strategy for environmental protection, First International conference on environmental recovery of Yugoslavia, tematski zbornik, Beograd, 2001
24. Oljača Snežana, Kovačević Dušan, Milošev Danilo, Diverzifikacija agroekosistema kao način zaštite i očuvanja neobnovljivih prirodnih resursa, Zbornik radova, Eko-konferencija Zdravstveno bezbedna hrana, Novi Sad, 2000.

25. Paraušić Vesna, Cvijanović Drago, Poljoprivreda Srbije – programi kreditne podrške države i komercijalnih banaka u periodu od 2004-2007. godine, Beograd 2007.
26. Pejanović Radovan, O agrarnim krizama, Letopis naučnih radova, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2011.
27. Pejanović Radovan i saradnici, Problemi poljoprivrede Republike Srbije i mere za prevazilaženje krize, Ekonomika poljoprivrede, 2/2009, Beograd, 2009.
28. Pejanović Radovan, Stranputice i putevi naše agrarne politike, Savremeni farmer, Departman za stočarstvo, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2007.
29. Pejanović Radovan, Tica Nedeljko, Dileme oko koncepta našeg agrarnog razvoja, Agroekonomika, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2007.
30. Pejanović Radovan, Krajinović Milan, Nužnost nove strategije razvoja poljoprivrede, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, 2007.
31. Pejanović Radovan, Politika ruralnog razvoja u Evropskoj Uniji, Savremeni farmer, Departman za stočarstvo, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2005.
32. Pejanović Radovan, Neki ekonomski faktori deagrarizacije, Zbornik Matice Srpske za društvene nauke, Novi Sad, 1997.
33. Radović Gordana, Podrška države u funkciji finansiranja poljoprivrede, Agroekonomika, Časopis Departmana za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009.
34. Raduški Nada, Poljoprivreda bez poljoprivrednika - problemi u demografskom razvoju Srbije, Socijalna misao, vol. 16, br. 4, Institut društvenih nauka, Beograd 2009.
35. Reeder Richard, Transition year brings changes for rural development, ERS-USDA, 2002.
36. Regmi Anita, Gehlhar Mark, Processed food trade pressured by evolving global supply chains, Amber Waves, Volume 3, issue 1, 2000.
37. Shepherd Andrew, Associations of market traders: their roles and potential for further development, Agricultural management, marketing and finance services, FAO, Rome, 2005.
38. Subić Jonel, Bekić Bojana, Cvijanović Drago, Doprinos organske poljoprivrede očuvanju životne sredine u ruralnim područjima, 13. Savetovanje o biotehnologiji, Zbornik radova, Univerzitet u Kragujevcu, 2008.

39. Subić Jonel, Cecić Nataša, Cicea Claudiu, Financing Rural Development and Environment Protection in Serbian Economy, „European Standards Context in the Scientific Papers The Impact of Romania’s Entry Into the European Union on Agriculture”. University of Agricultural Sciences and Veterinary medicine Bucharest – Romania, 2007.
40. Štrbac Maja, Zahtevi u oblasti proizvodnje i plasmana voća i povrća, Ekonomika poljoprivrede, 2/2009, Beograd, 2009.
41. Tomić Radovan, Tomić Dragica, Proizvodni potencijali Agroprivrede Srbije – faktor unapređenja konkurentnosti, Naučni rad, Škola biznisa 3/2011
42. Tomić Danilo, Vlahović Branislav, Radojević Vuk, Tendencije izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije i Crne Gore, Ekonomika poljoprivrede, 2004.
43. Veselinović Janko, Normativno regulisanje ruralnog razvoja kod nas i u uporednom pravu, Agroekonomika, broj 41-42, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2009.
44. Vlahović Branislava i saradnici, Swot analiza izvoza povrća i prerađevina, Ekonomika poljoprivrede, 2/2008, Beograd, 2008.
45. Vodič kroz EU politike – Poljoprivreda, Evropski pokret Srbija, Beograd 2010.
46. Wainio John, Shapouri Shahla, Trueblood, Michael, Gibson Paul, Agriculture trade preferences and developing countries, ERS, 2005.

DOMAĆI PROPISI

1. Zakon o organskoj proizvodnji, Službeni glasnik RS br. 30/2010
2. Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Službeni glasnik RS br. 41/2009
3. Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, Službeni glasnik RS br. 2010/13
4. Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, Službeni glasnik RS br. 88/2010
5. Zakon o regionalnom razvoju, Službeni glasnik RS br. 51/2009 i 30/2010
6. Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik RS br. 41/2009
7. Zakon o bezbednosti hrane, Službeni glasnik RS br. 41/2009

8. Nacionalni akcioni plan razvoja organske proizvodnje u Srbiji, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije, Beograd 2009.
9. Nacrt plana strategije ruralnog razvoja Republike Srbije 2009-2013
10. Pravilnik o načinu ostvarivanja prava na osnovne podsticaje u biljnoj proizvodnji i obrascu zahteva za ostvarivanje tih podsticaja, Službeni glasnik RS br. 29/2013
11. Pravilnik o određivanju područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi, Službeni glasnik RS br. 17/2013
12. Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje, Službeni glasnik RS br. 48/2011
13. Pravilnik o uslovima i načinu prometa organskih proizvoda, Službeni glasnik RS br. 7/2008
14. Pravilnik o pakovanju, skladištenju i prevozu organskih proizvoda, Službeni glasnik RS br. 96/2006
15. Pravilnik o uslovima koje treba da ispunjava pravno lice koje izdaje sertifikat, odnosno resertifikat za organske proizvode i o načinu njihovog izdavanja,
16. Pravilnik o metodama organske biljne proizvodnje i o sakupljanju šumskih plodova i lekovitog bilja kao proizvoda organske poljoprivrede,
17. Pravilnik o metodama organske stočarske proizvodnje, Službeni glasnik SRJ br. 51/2002 i SCG 1/2003
18. Projekat Ministarstva nauke Republike Srbije, br. TR-20069, Mogućnosti iskorišćavanja brdsko-planinskog područja Srbije za organsku ratarsku proizvodnju
19. Izveštaj o stanju životne sredine u Srbiji 2011. godine, Agencija za zaštitu životne sredine

E – IZVORI

www.nbs.rs

www.pks.rs

www.kombeg.org.rs

www.seio.gov.rs

www.siepa.gov.rs

www.stat.gov.rs

www.carina.rs

www.mpt.gov.rs

www.merr.gov.rs

www.uap.gov.rs

www.parlament.gov.rs

www.ceftatradeportal.com

www.eur-lex.europa.eu

www.evropa.gov.rs

www.serbia.usaid.gov

www.emins.org

www.organic-europe.net

www.pannonmarket.eu

www.fao.org

www.wto.org

www.cia.gov

www.fibl.org

www.dnrl.gov.rs

www.ioas.org

www.iso.org

www.ecocert.rs

www.organska.rs

www.mojafarma.rs

www.agropress.org.rs

www.agroprofil.rs

www.tehnologijahrane.com

www.agroekonomija.wordpress.com

www.poljoprivreda.info

www.makroekonomija.org

www.doingbusiness.org

www.kamatica.com

www.kombank.com

www.transparentnost.org.rs

www.moan.iamb.it

www.mps.hr

www.fmpvs.gov.ba

www.biokontroll.hu

www.bio-romania.org

www.ats.agr.gc.ca

www.guardian.co.uk

www.en.wikipedia.org

www.fas.usda.gov

www.balcanicaucaso.org